

Slovenská akadémia vied

Ústav slovenského jazyka

**Autori: Ladislav Dvonč, Gejza Horák, František Miko, Jozef Mistrík, Ján Oravec,
Jozef Ružička, Milan Urbančok**

Vedecký redaktor: Jozef Ružička

Recenzenti: Alois Jedlička, Štefan Peciar

Morfológia slovenského jazyka

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

BRATISLAVA 1966

© Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

Obsah

Predhovor	19
Úvod do morfológie	21
Podstata morfológie	21
Slovné druhy	27
Morfológické kategórie	32
Gramatický tvar	37
Dynamickosť morfológie	46
Morfológický typ slovenčiny	50
Podstatné mená	61
Definícia, význam, delenie	61
Konkrétne a abstraktné (primárne a sekundárne) podstatné mená	61
Životné a neživotné, osobné a neosobné podstatné mená	64
Všeobecné a vlastné podstatné mená (apelatíva a propriá)	65
Hromadné podstatné mená (kolektíva)	66
Látkové podstatné mená a pravé abstraktá	66
Skupinové a pomnožné podstatné mená (pluráliá tantum)	68
Substantívny význam pri zámenách, číslovkách a slovesách	68
Gramatické kategórie podstatných mien	68
Rod podstatných mien	69
Číslo podstatných mien	69
Pád podstatných mien	70
Väzba podstatných mien	72
Skloňovanie podstatných mien	73
Mužský rod	73
Životné podstatné mená	73
Vzor <i>chlap</i>	73
Vzor <i>hrdina</i>	86
Neživotné podstatné mená	87
Vzor <i>dub</i>	87
Vzor <i>stroj</i>	96
Ženský rod	101
Vzor <i>žena</i>	101

Vzor <i>ulica</i>	104
Vzor <i>ďlaň</i>	108
Vzor <i>kosť</i>	109
Vzor <i>gazdina</i>	110
Nepravidelné skloňovanie ženských podstatných mien	111
Stredný rod	112
Vzor <i>mesto</i>	112
Vzor <i>srdce</i>	117
Vzor <i>vysvedčenie</i>	119
Vzor <i>dievča</i>	120
Skloňovanie cudzích podstatných mien	123
Podstatné mená mužského rodu	123
Podstatné mená ženského rodu	126
Podstatné mená stredného rodu	127
Význam a využitie tvarov podstatných mien	128
Rodové tvary podstatných mien	128
Gramatický rod	129
Prirodzený rod	135
Životné a osobné maskulina	138
Číselné tvary podstatných mien	139
Singular a plurál	139
Distributívne využitie singuláru a plurálu	143
Prevažovanie pl. nad sg. Skupinový a pomnožný pl.	144
Hromadný sg.	147
Sg. látkových a abstraktných podstatných mien	149
Pádové tvary podstatných mien	151
Nominatív	153
Samostatne použitý nominatív	153
Vložkový nominatív	154
Doplnený nominatív	155
Akuzatív	159
Predmetový akuzatív	159
Výlučný akuzatív	160
Združený akuzatív ako konečný objekt	160
Združený akuzatív ako prechodný objekt	162
Stavový akuzatív (akuzatív nositeľa stavu)	162
Obsahový akuzatív	163
Výsledkový akuzatív	165
Okolnostný akuzatív	165
Akuzatív miery	165
Akuzatív času	166
Genitív	166
Adnominálny genitív	166
Genitív príslušnosti	167
Genitív nositeľa deja	168
Genitív vlastníka	168
Genitív druhovej príslušnosti	169
Genitív druhu	169

Genitív vlastnosti	170
Genitív obsahu	170
Genitív meraného obsahu	171
Genitív množstva	171
Partitívny genitív	172
Partitívny genitív vo funkcii predmetového akuzatívu	172
Partitívny genitív vo funkcii podmetového nominatívu	173
Partitívny genitív vetného základu	173
Partitívny genitív miery	173
Genitív času	173
Záporový genitív	173
Záporový genitív vo funkcii predmetového akuzatívu	174
Záporový genitív podmetového nominatívu	174
Záporový genitív vetného základu	175
Záporový genitív miery	175
Adverbiálny genitív väzobný	175
Genitív konečného objektu	176
Obsahový genitív	176
Datív	177
Voľný datív	178
Prospechový datív	178
Datív príslušnosti a vlastníka	178
Datív sprostredkovaného zásahu (patiensis)	179
Stavový datív (datív nositeľa stavu)	179
Datív zreteľa a mienky	180
Datív dôvernosti a citovej účasti	181
Väzobný datív	181
Datív konečného objektu	181
Obsahový datív	184
Adnominálny datív	185
Inštrumentál	185
Okolnostný inštrumentál	185
Inštrumentál miesta	185
Inštrumentál času	186
Inštrumentál nástroja	186
Inštrumentál prostriedku	187
Inštrumentál pôvodu	187
Inštrumentál príšiny	188
Inštrumentál zreteľa	188
Kvalifikačný inštrumentál	188
Inštrumentál spôsobu	188
Inštrumentál miery	189
Inštrumentál účelu	189
Prísudkový a doplnkový inštrumentál	189
Predmetový inštrumentál	190
Inštrumentál prechodného objektu	191
Inštrumentál vylučného objektu	191
Stavový inštrumentál	191
Výsledkový inštrumentál	192

Obsahový inštrumentál	192
Adnomiálny inštrumentál	193
Prechod iných slovných druhov k substantívam	193
Prídavné mená	196
Definícia	196
Klasifikácia prídavných mien	197
Vlastnostné prídavné mená	198
Akostné prídavné mená	198
Vzťahové prídavné mená	201
Prídavné mená odvodené od podstatných mien	201
Živočíšne prídavné mená	203
Prídavné mená zo zámen	205
Prídavné mená z číselníkov	205
Prídavné mená zo slovies	205
Prídavné mená z prísloviak	206
Prídavné mená z citoslovieč	206
Prídavné mená z častíc	207
Prídavné mená z prídavných mien	207
Väzba prídavných mien	209
Stupňovanie prídavných mien	210
Význam stupňovania prídavných mien	215
Privlastňovacie prídavné mená	219
Rodinné privlastňovacie prídavné mená	221
Skloňovanie prídavných mien	222
Tvrдый vzor <i>pekný</i>	222
Mäkký vzor <i>cudzí</i>	225
Vzor <i>páči</i>	227
Vzor <i>otec</i>	228
Vzťah prídavných mien k ostatným slovným druhom	230
Zámená	233
Definícia	233
Rozdelenie zámen	234
Osobné zámená	236
Základné osobné zámená	236
Osobné zámená 1. a 2. osoby	237
Skloňovanie osobných zámen 1. a 2. osoby	239
Osobné zámená 3. osoby	240
Skloňovanie zámen 3. osoby	242
Nominatív osobných zámen	243
Osobné privlastňovacie zámená	244
Významy osobných privlastňovacích zámen	244
Používanie osobných privlastňovacích zámen	248
Skloňovanie osobných privlastňovacích zámen	248
Zvratné zámená	249
Základné zvratné zámeno	249
Významy základného zvratného zámena	250
Tvary základného zvratného zámena	252
Privlastňovacie zvratné zámeno	253

Skloňovanie zámena <i>svoj</i>	253
Používanie zámena <i>svoj</i>	254
Ukazovacie zámená	256
Skloňovanie zámena <i>ten</i>	256
Ukazovací význam	257
Odkazovací význam	266
Citové použitie	274
Opytovacie zámená	277
Opytovací význam	279
Citový ukazovací význam	282
Vzťažný význam	283
Jednotlivé zámená	285
Neurčitý význam	292
Vymedzovací význam	293
Neurčité zámená	293
Základné neurčité zámená	294
Neurčité zámená s odtienkom rozsahu	296
Iné neurčité zámená	301
Vymedzovacie zámená	302
Kvalitatívne vymedzovacie zámená	302
Stotožňovacie zámená	302
Odlišovacie zámená	304
Kvantitatívne vymedzovacie zámená	306
Súhrnové zámená	306
Obmedzovacie zámená	307
Popieracie zámená	309
Prechod slov z iných slovných druhov k zámenám	312
Číslovky	314
Definícia	314
Základné číslovky	315
Určité základné číslovky	316
Morfológická syntaktická charakteristika	316
Skloňovanie základných čísloviek	318
Číslovka <i>jeden</i>	318
Číslovka <i>dva</i>	320
Číslovka <i>tri</i>	322
Číslovka <i>štyri</i>	323
Číslovka <i>päť až deväťdesiatdeväť</i>	324
Číslovka <i>sto</i>	327
Číslovka <i>tisíc</i>	328
Číslovka <i>milión</i>	329
Zlomkové číslovky	331
Neurčité základné číslovky	333
Skupinové číslovky	335
Používanie skupinových čísloviek	336
Neurčité skupinové číslovky	337
Násobné číslovky	337
Určité násobné číslovky	338

Neurčité násobné číslovky	341
Radové číslovky	341
Určité radové číslovky	342
Radová číslovka <i>prvý</i>	343
Radová číslovka <i>druhý</i>	344
Radová číslovka <i>tretí</i>	345
Radové číslovky <i>dvadsiaty</i> — <i>deväťdesiaty</i>	345
Radová číslovka <i>stý</i>	346
Neurčité radové číslovky	347
Neurčitá radová číslovka <i>posledný</i>	347
Druhovú číslovky	348
Určité druhové číslovky	348
Neurčité druhové číslovky	349
Číslovkové spojenia vyjadrujúce približné číslo	350
Spojenia s časticami a príslovkami	350
Tesné spojenia	350
Číslovkové výrazy	351
Podielové spojenia s číslovkou <i>jeden</i>	351
Podielové spojenia s číslovkou <i>dva</i> a vyššími	352
Podielové spojenia s neurčitými základnými číslovkami	353
Podielové spojenia so skupinovými číslovkami	353
Podielové spojenia s násobnými číslovkami	353
Podielové spojenia s radovými číslovkami	354
Kvalifikujúce spojenia s predložkou <i>o</i>	354
Vzťah čísloviek k ostatným slovným druhom	354
Vzťah čísloviek k podstatným menám	354
Číselné podstatné mená	354
Podstatné mená vyjadrujúce kvantum	355
Substantívne zlomkové číslovky	357
Podstatné meno <i>raz</i> v násobných číslovkách	358
Vzťah k zámenám	358
Vzťah k príslovkám	358
Vzťah k časticiam	358
Vzťah k citoslovciam	358
Slovesá	360
Definícia a klasifikácia sloves	360
Pomocné slovesá	362
Fázové slovesá	363
Limitné slovesá	365
Modálne slovesá	366
Sponové slovesá	370
Zvratné a nezvratné slovesá	376
Reflexívne slovesá	376
Zvratné slovesá (Rovina priameho pomenovania)	377
Reflexíva tantum	378
Ovodené zvratné slovesá	380
Slovesá s formantom <i>sa</i>	380
Slovesá s formantom <i>si</i>	383

Tvary zvrátných slovíes	384
Zvrátná podoba nezvrátných slovíes (Rovina deiktického pomenovania)	385
Zvrátný tvar nezvrátných slovíes (Rovina gramatického významu)	387
Zameranie slovesného deja (Intencia slovesného deja)	389
Intenčný systém	389
Intenčné typy	390
Interferencia typov	396
Osobné a neosobné slovesá (Personáliá a impersonáliá)	397
Osobné slovesá	398
Neosobné slovesá	399
Prechodné prípady	405
Predmetové a bezpredmetové slovesá	407
Slovesný vid (aspekt)	409
Protiklad dokonavosť — nedokonavosť	410
Vzťah vidu k iným kategóriam	412
Morfologické prostriedky vidu	413
Prefixácia	413
Sufixácia	415
Odvodzovanie frekventatív	419
Kritériá vidovej príslušnosti	420
Vidové dvojice a ich reťazce	422
Základné sloveso nedokonavé	422
Základné sloveso dokonavé	423
Obojvidové slovesá	425
Jednovidové slovesá	427
Supletívne vidové dvojice	427
Gramatické kategórie slovíes	428
Kategória zhody (kongruencia)	428
Zhoda s osobou podmetu	428
Zhoda s menným rodom	429
Zhoda v rode, v čísle a v páde	429
Kategória spôsobu (modus)	429
Kategória času (tempus)	430
Kategória slovesného rodu (genus verbi)	432
Triedenie slovíes	433
Morfematický rozbor slovesných tvarov	433
Slovesné vzory	435
Vzor <i>chytáť — chytám</i>	436
Morfematická charakteristika	436
Lexikálna charakteristika	437
Vzor <i>rozumieť — rozumiem</i>	440
Morfematická charakteristika	440
Lexikálna charakteristika	441
Vzor <i>nieť — nesiem</i>	442
Morfematická charakteristika	442
Lexikálna charakteristika	442
Vzor <i>hynúť — hyniem</i>	443
Morfematická charakteristika	443
Lexikálna charakteristika	443

Vzor <i>triet</i> – <i>triem</i>	444
Morfematická charakteristika	444
Lexikálna charakteristika	444
Vzor <i>brať</i> – <i>beriem</i>	445
Morfematická charakteristika	445
Lexikálna charakteristika	445
Vzor <i>česať</i> – <i>česem</i>	445
Morfematická charakteristika	445
Lexikálna charakteristika	446
Vzor <i>žať</i> – <i>žnem</i>	448
Morfematická charakteristika	448
Lexikálna charakteristika	449
Vzor <i>chudnúť</i> – <i>chudnem</i>	449
Morfematická charakteristika	449
Lexikálna charakteristika	449
Vzor <i>žuť</i> – <i>žujem</i>	451
Morfematická charakteristika	451
Lexikálna charakteristika	451
Vzor <i>pracovať</i> – <i>pracujem</i>	452
Morfematická charakteristika	452
Lexikálna charakteristika	453
Vzor <i>robiť</i> – <i>robím</i>	455
Morfematická charakteristika	455
Lexikálna charakteristika	455
Vzor <i>vidieť</i> – <i>viďm</i>	457
Morfematická charakteristika	457
Lexikálna charakteristika	457
Vzor <i>kričať</i> – <i>kričím</i>	458
Morfematická charakteristika	458
Lexikálna charakteristika	458
Slovesné triedy	459
Časovanie sloves (Konjugácia)	461
Určité a neurčité tvary	461
Jednoduché a zložené tvary	462
Osobné a neosobné tvary	464
Rodové a bezrodové tvary	468
Určité slovesné tvary	470
Tvary indikatívu prézenta	470
Aktívne tvary	470
Pravidelné slovesá	470
Nepravidelné slovesá	471
Pasívne tvary	473
Tvary indikatívu préterita	474
Aktívne tvary	474
Pasívne tvary	477
Tvary indikatívu antepreterita	477
Aktívne tvary	477
Tvary indikatívu futúra	478
Aktívne tvary	478

Pasívne tvary	479
Tvary kondicionálu prézenta	480
Aktívne tvary	480
Pasívne tvary	481
Tvary kondicionálu préterita	481
Aktívne tvary	481
Pasívne tvary	482
Tvary imperatívu	483
Aktívne tvary	483
Pasívne tvary	485
Neurčité slovesné tvary	486
Neurčitok	486
Aktívny tvar	486
Pasívny tvar	486
Prechodník	487
Aktívny tvar	487
Pasívny tvar	490
Činné prídavné príslovie	491
Činné prídavné minulé	493
Trpné prídavné	495
Slovesné podstatné meno	502
Používanie určitých slovesných tvarov	504
Používanie osobných slovesných tvarov	504
Tvar prvej osoby singuláru	504
Tvar prvej osoby plurálu	505
Tvar druhej osoby singuláru	508
Tvar druhej osoby plurálu	511
Tvar tretej osoby singuláru	512
Tvar tretej osoby plurálu	514
Zmena osoby a čísla ako vyjadrenie spoločenských vzťahov	515
Plurál namiesto singuláru	515
Pomknutie osoby	517
Pomknutie osoby aj čísla	517
Používanie neosobných tvarov	518
Neosobné tvary neosobných slovies	518
Neosobné tvary osobných slovies	518
Neosobné chápanie deja motivované realitou	518
Neosobné chápanie deja ako dôsledok autorovho zámeru	521
Neosobné konštrukcie	522
Neosobné modálne spojenia	523
Neosobné tvary osobných modálnych spojení	525
Osobitné prípady použitia menného rodu	525
Mužský rod	525
Ženský rod	525
Stredný rod	526
Používanie slovesných kategórií spôsobu a času	527
Oznamovací spôsob	527
Prítomný čas — présent	527
Základné použitie	527

Sekundárne použitie	527
Minulý čas — préteritum	531
Základné použitie	531
Sekundárne použitie	532
Predminulý čas — antepreteritum	532
Základné použitie	532
Sekundárne použitie	533
Budúci čas — futúrum	534
Základné použitie	534
Sekundárne použitie	534
Podmieňovací spôsob — kondicionál	537
Rozkazovací spôsob — imperatív	546
Prevažuje vôľa prikazovateľa	546
Základné použitie	546
Sekundárne použitie	547
Prevažuje vôľa vykonávateľa deja	549
Používanie trpných slovesných tvarov	551
Používanie zvratných pasívnych tvarov	553
Používanie opisných pasívnych tvarov	555
Používanie neurčitých slovesných tvarov	556
Infinitív	556
Prechodník	558
Činné prídastie	558
Trpné prídastie	559
Slovesné podstatné meno	562
Slovesá a ostatné slovné druhy	564
Príslovky	565
Definícia, význam a delenie prísloviak	565
Okolnostné a vlastnostné príslovky	566
Akostné a vzťahové príslovky	568
Príslovky miesta, času, príčiny a spôsobu	569
Obsahové príslovky	571
Príslovkové významy pri zámenách, číslovkách a slovesách	572
Gramatická forma prísloviak	574
Morfémy vlastnostných prísloviak	575
Vlastnostné príslovky s morférou -s	575
Vlastnostné príslovky s morférou -o	577
Vlastnostné príslovky s morférou -y	579
Vlastnostné príslovky z adjektivizovaných prídastí	580
Stupňovacie morfémy akostných prísloviak	581
Pravidelné stupňovanie	582
Nepřavidelné stupňovanie	583
Stupňovanie niektorých okolnostných a stavových prísloviak	584
Rozsah stupňovania akostných prísloviak	584
Morfémy okolnostných prísloviak	584
Okolnostné príslovky so sufixálnymi morfémmami	585
Okolnostné príslovky s morférou -ky ako analógie k deadjektívnym prí- slovkám na -sky/ciky	586

Príslovky s morféomou <i>-o</i> ako analógie k deadjektívnym príslovkám na <i>-o</i>	587
Okolnostné príslovky s prefixálno-sufixálnymi morféomami	587
Osobitné skupiny okolnostných prísloviok	590
Gramatická forma zložených prísloviok	590
Okolnostné príslovky bez gramatickej formy	591
Záporová morféma pri príslovkách	591
Rekcia prísloviok	592
Využitie jednotlivých druhov prísloviok	593
Príslovky miesta	593
Príslovky času	596
Príslovky príčiny (účelu účinku a prípustky)	599
Príslovky spôsobu (miery a zreteľa)	600
Príslovky spôsobu	600
Príslovky miery	603
Príslovky zreteľa	605
Obsahové (stavové a modálne) príslovky	607
Stavové príslovky	608
Modálne príslovky	611
Využívanie stupňov prísloviok	611
Fungovanie iných slovných druhov v platnosti prísloviok	614
Podstatné mená	614
Prídavné mená	616
Zámená	617
Číslovky	617
Slovesá	617
Predložky	617
Častice	618
Citoslovca	618
Predložky	619
Delenie predložiek	620
Významy predložiek	621
Korešpondencia predložiek so slovesnými predponami	627
Synonymita predložiek	628
Vokalizácia predložiek	631
Jednotlivé predložky	633
Prvotné predložky (<i>bez, cez, do, k, medzi, na, nad, o, do, okrem, po, pod, pre, pred, pri, proti, naproti, oproti, s, skrz, u, z, za, podvojná a potrojná predložky s prvou časťou z-/s-</i>)	633
Druhotné predložky (<i>blízko, blízko, bližšie, dolu, doprostred, hore, konca, kraj, pokraj, skraja, miesto, namiesto, mimo, pomimo, napred, vopred, naprieč, napriek, nazad, neďaleko, nižšie, ponížšie, obďaleč, okolo, počas, podľa, dla, vedľa, povedľa, pozdĺž, pozdola, pozhora, prsto, prostred, naprostred, vprostred, uprostred, strany, strán, stránva, stredu, vnútri, voči, vokol, vyšie, povyššie, zložené predložky s prvou časťou z- [písanie i s-]</i>)	660
Vzťah predložiek k ostatným slovným druhom	667
Prepozicionalizácia holých pádov	669
Prepozicionalizácia predložkových pádov	671

Zreteľové vzťahy	671
Vzťah prostriedku a prostredníctva	672
Spôsobové vzťahy	672
Príčinný vzťah	673
Cielový vzťah	673
Účinkový vzťah	673
Prípustkový vzťah	673
Časové vzťahy	674
Priestorové vzťahy	674
Prepozicionalizácia adverbii	674
Prepozicionalizácia prechodníkov	675
Spojky	676
Definícia spojok	676
Význam spojok	679
Triedenie spojok	684
Parataktické spojky	685
Hypotaktické spojky	686
Členské a vetné spojky	687
Základné a príznakové používanie spojok	690
Poloha spojok vo vete	691
Formálna stránka spojok	693
Jednomorfémové a viacmorfémové spojky	693
Jednoslovné a viacslovné spojky. Zložené spojky	694
Jednotlenné a viacčlenné spojky. Opakované spojky	695
Vývin spojok	696
Jednotlivé spojky (<i>a, a čo, a jednako, a prdasa, a preto, a tak, a teda, abo, aby, ač, ačkoľvek, ačpráve, aj, aj keby, aj keď, ak, ako, ako aj, ako tak, ako-tak, ako že, akoby, akokoľvek, akonáhle, ale, alebo, ani¹, ani², ani čo by, ani keby, ani nie tak — ako (skôr), a to, avšak, až, ba, bár, beztak, bez toho, aby, bo, buď, by, či¹, či², čím, čím-tým, čiže, čo, čo hneď, čo priam, čo raz, dokým, hneď ako, hoci, i, i čo, i keby, i keď, keď (už) nie (tak) aspoň, kedykoľvek, keďže, kým, kýmkoľvek, lebo, leda, leďva, len, len čo, lenže, lež, medzitým čo, miesto toho, aby, náhle, nakoľko, napriek tomu, že, nech, než, nežli, nieby, nielen, nielen-ale (i, aj), nieto, nie že by — ale, no, nuž, okrem toho, že, počím, pokiaľ, pokým, poncvič, predsa, prcto, pretože, pričom, prv ako, síce, síce — ale, skôr ako, sotva, sta, s tým, že, t. j. (=to jest), tak, tak ako, tak — ako (aj), takže, teda, totiž, trebárs, veď, však, vzhľadom na to, že, zatiaľ čo, zato že, žeby)</i>	697
Spojky a iné slovné druhy	742
Častice	746
Definícia, význam a funkcia	746
Klasifikácia častíc	748
Formálna stránka častíc	753
Jednotlivé častice (<i>a, aba, aby, aj, ak, akiste, ako, akoby, akože, akurát, ale, alebo, ani, ano, asi, asnáč, aspoň, azda, až, ba, baže, bár, bezmála, bezpečne, bezpochyby, beztak, beztoho, bisku, blizo, bodaj, bohá, bohvie, bohzná, božechráň, bohuprisahám, bohuzial, by, bojsa, celkom, čajsi, čerta, či, čida, čím, čiro, čisto, čiže, čo, čoby, dačo, div, dobre, dočista, dokonca, dokopy, doslova, ešte, fakticky, figu, hádam,</i>	

<i>hej, hlavne, hned, ho, hoci, horká chavalabohu, i, iba, ináč, inu, iste, jedine, jednako, jednoducho, just, kdeže, keby, keď, keď, konečne, koniec koncov (koniec-koncov), lebo, leda, leďva, len, menovite, možno, možbyť, nadovšetko, nadto, najmä, najskorej, namojdušu, namojpravdu, namojveru, naopak, naozaj, napokon, napríklad, naskrz, navela, navyše, nebodaj, nedajbože, nech, neklamne, nepochybne, nesporne, nepriam, nevyhnutne, neúrekom, nič, nie, nijako, no, muž, ono, ostatne, ozaj, paroma, podobne, pochopiteľne, pomaly, pomerne, popravde, potom, povedzme, pravda, pravdepodobne, práve, predovšetkým, predsa, prepytujem, priam, prípadne, prirodzene, prosím, prosta, raz, reku, respektíve (skrat. resp.), rovno, rozhodne, samozrejme, síce, skoro, skratka, skutočne, slovom, snád, soľva, správne, sta, ta, tak, takisto, takmer, takrečeno, takto, tam, takže, teda, temer, tiež, to točž, toľ, totiž, trebárs, tu, tuším, údajne, určite, už, vari, vcelku, ved, veru, vlastne, vôbec, vonkoncom, vpravde, vraz, vskutku, však, výlučne, výslovne, z, za, zasa, zrejme, zvlášť, že, žebože, žeby, žiaľ)</i>	757
Častice a ostatné slovné druhy	801
Častice a spojky	801
Častice a citoslovčia	803
Častice a predložky	804
Častice a príslovky	804
Častice a ohybné slovné druhy	805
Častice a slovné spojenia	806
Citoslovčia	807
Klasifikácia citosloviec	810
Vlastné citoslovčia	810
Citové citoslovčia	810
Vôľové citoslovčia	813
Zvukomalebneé slová (onomatopoe)	816
Sekundárne funkcie citosloviec	818
Primárne a sekundárne citoslovčia	823
Citoslovčia zo slovies	823
Citoslovčia z podstatných mien	824
Citoslovčia vetného pôvodu	825
Citoslovčia a iné slovné druhy	826
Zoznam excerpovaných spisovateľov, diel a časopisov	828
Index	830

Predhovor

Morfológia slovenského jazyka ako čiastkový výsledok kolektívneho výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny je súčasťou niekoľkozväzkového diela venovaného všestrannému synchronnému opisu slovenčiny. Spracúva sa v nej jedna rovina systému slovenského jazyka; ostatným rovinám (menovite zvukovej, lexikálnej, syntaktickej a štylistickej) sa majú venovať osobitné syntetické práce.

Toto dielo má v prvom rade opisný charakter. Autori mali za úlohu zachytiť všetky tvarové prostriedky súčasnej spisovnej slovenčiny, vystihnúť ich štruktúru a na vhodnom materiáli ukázať ich používanie v celej oblasti spisovného vyjadrovania.

V práci sa vychádza z chápania podstaty a funkcie spisovného jazyka ako dorozumievacieho prostriedku všetkých príslušníkov národa, ako najrozšírenejšej a najdôležitejšej formy národného jazyka. Slovenský spisovný jazyk je vnútorne členený a diferencovaný na štýly. Táto štylistická diferencovanosť jazykových prostriedkov sa prejavuje aj v morfológii. Preto sú tu morfológické prostriedky vymedzené aj štylisticky.

Práca podáva vyčerpávajúci výklad morfológických prostriedkov súčasného spisovného jazyka, ako sa ustálil v období od konca minulého storočia podnes. Súčasný stav spisovného jazyka sa však nechápe staticky; prizerá sa na jeho dynamiku ako na prejav vnútorných zákonitostí a vývinových tendencií spisovnej slovenčiny a ako na prejav kontaktu nášho spisovného jazyka s inými jazykmi.

Pri práci sa vychádzalo z terminológie ustálenej v našej teoretickej a praktickej jazykovede. Ale nové termíny sa uplatnili všade tam, kde by používanie tradičného termínu nevedlo k správne mu chápaniu podstaty gramatického javu.

Všestranný vedecký výskum súčasnej spisovnej slovenčiny sa koná v Ústave

slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied. Výskum gramatickej stavby tvorí náplň oddelenia pre gramatiku a štylistiku. Na všetkých zložkách práce sa zúčastňovali odpočiatku všetci pracovníci oddelenia, takže celý výskum má kolektívny ráz. Koncepcia diela i formulácia základných poučiek je spoločným dielom celého autorského kolektívu, i keď jednotlivé slovné druhy spracúvali jednotliví pracovníci oddelenia. Jednotné hľadiská sa vypracúvali internými diskusiami a čiastkové výsledky sa overovali aj pred širším kruhom odborníkov, a to najmä tak, že sa zverejňovali v podobe štúdií a monografií, ďalej v podobe referátov na vedeckej konferencii v roku 1955, venovanej otázkam slovenskej morfológie, ako aj v podobe prednášok v Združení slovenských jazykovedcov pri SAV.

Morfológia slovenského jazyka vznikla na základe dôkladnej prípravy autorov. Okrem výsledkov doterajšieho výskumu o gramatickej stavbe slovenčiny zverejnených v podobe syntetických prác — počínajúc Štúrovou Naukou reči slovenskej — i v podobe knižných monografií, štúdií a článkov zúžitkovali sa doterajšie teoretické východiská, metodické postupy i konkrétne výsledky vedeckého spracúvania iných slovanských jazykov, najmä češtiny, ruštiny a poľštiny. Okrem toho sa prizeralo aj na širšiu odbornú literatúru, najmä pri utváraní teoretických východísk pre spracúvanie slovenského materiálu.

Dokladový materiál sa získal dlhodobou excerpciou z vybratých textov reprezentujúcich všetky štýly spisovnej slovenčiny. Za základ sa vzali diela umeleckej prózy od realizmu podnes. Iba pre historickú perspektívu sa prizeralo aj na staršie diela, zo štúrovského a matičného obdobia. Tým sa získal základný materiál na zisťovanie vývinových tendencií súčasnej spisovnej slovenčiny. V ostatnej fáze sa excerpčia zamerala na tlačené prejavy z posledného desaťročia, najmä na texty odborného štýlu. Prejavy publicistického štýlu sa excerpovali priebežne.

Rozsiahly dokladový materiál sa nemohol uplatniť v celom rozsahu, a preto sa dávala prednosť dokladom z diel vynikajúcich starších a novších spisovateľov; zvyšuje sa tým reprezentatívna hodnota diela.

Autorský kolektív viedol JOZEF RUŽIČKA, ktorý sa podstatnou mierou zúčastnil na tvorbe celého diela. Jednotliví členovia autorského kolektívu spracovali tieto kapitoly: LADISLAV DVONĚ Skloňovanie podstatných mien; GEJZA HORÁK Prídavné mená, Číslovky a zo sloviac Gramatické kategórie sloviac a Používanie určitých slovesných tvarov; FRANTIŠEK MIKO Príslovky, Podstatné mená (okrem Dvončovej partie o skloňovaní); JOZEF MISTRÍK Častice; JÁN ORAVEC Zámená, Predložky; JOZEF RUŽIČKA Úvod do morfológie, Slovesá (okrem Horákovej časti), Spojky; MILAN URBANČOK Citoslovia.

Keď predkladáme toto základné dielo o morfologickej stavbe slovenčiny celej našej verejnosti, venujeme ho všetkým tým, ktorí chcu hlbšie poznávať náš národný jazyk.

Úvod do morfológie

Podstata morfológie

Morfológia čiže tvaroslovie je jazykovedná náuka o gramatických tvaroch slov, ako aj o slovách, ktoré majú funkciu tvarov. Morfológia je teda náuka o tvarovej rovine v systéme jazyka.

Domáci termín *tvaroslovie* je kalk medzinárodného termínu *morfológia*, utvoreného zo základov gréckych slov *morphé* (= tvar) a *logos* (= slovo, náuka).

Jazykový systém sa skladá z niekoľkých rovín čiže plánov. Tieto roviny predstavujú osobitné čiastkové systémy, ktoré sa vzájomne dopĺňajú. Každá jazyková rovina je komplexná: obsahuje prvky rozličnej stavby. Rozlišuje sa zvuková čiže fonická, slovníková čiže lexikálna, tvarová čiže morfológická, skladobná čiže syntaktická rovina a popri nich aj slohová čiže štýlová rovina. Každá rovina jazykového systému je samostatná a ohraničená; ale medzi rovinami jazyka existujú aj prechodné javy, ktoré treba vykladať z hľadiska obidvoch susedných rovín.

Jednotlivé roviny jazyka — hoci sú súčasťami jedného jazykového systému — nie sú jednoducho priradené systémy, nie sú vybudované na rovnakých princípoch, takže neplatí medzi nimi úplný izomorfizmus. Korešpondencie medzi niektorými rovinami jazykového systému sa dajú lepšie vysvetliť na základe transpozície z jednej roviny do druhej ako na základe jednotnej zákonitosti, uniformity celej jazykovej stavby. Korešpondujúce prvky z rozličných rovín sú si podobné, ale podliehajú osobitnej zákonitosti vlastných jazykových rovín.

Ak sa v štruktúre jednotlivých rovín jazyka uznáva izomorfizmus (= totožnosť štruktúry), je potrebné pripustiť aj opačnú a dopĺňajúcu zákonitosť — alomorfizmus (= rôznosť štruktúry). Podobnosť a rôznosť štruktúry jednotlivých rovín jazyka sa vzájomne podmieňujú aj dopĺňajú v utváraní štruktúry jazyka.

Morfologická rovina sa primkýna najužšie k syntaktickej rovine; tvorí s ňou gramatickú stavbu jazyka. Iný je vzťah morfolgiekej roviny k lexikálnej rovine a iný zasa k zvukovej rovine. Osobitnej povahy je jej vzťah k štýlovej rovine jazyka.

Morfologická rovina obsahuje jednotky bilaterálnej povahy. Každá morfológická jednotka čiže každý tvar alebo gramatické slovo, ako aj každý element tvaru čiže každá morféma má dve stránky: formu a obsah. Dialektické spätie formy a obsahu tvorí z tvaru jednotku schopnú vývinu a zapojenú do tvarových a významových čiastkových systémov.

Spätie formy a obsahu morfolgiekej jednotky nie je motivované, ale v synchronnom stave jazyka je ustálené a spoločensky záväzné. Toto spojenie sa ustálilo vývinom, a preto v súčasnom stave jazyka je pevné, i keď nie je meravé. Teda aj morfológické čiastkové systémy sú síce stabilné, ale nie sú mŕtve: majú pružnú stabilitu. Aj morfológická rovina jazyka je v stálom pohybe, i keď tento pohyb je v porovnaní s pohybom v niektorých iných rovinách jazyka oveľa pomalší — takmer nebadateľný.

Aj morfológické jednotky sú budované tak ako všetky ostatné jazykové prvky znakovkej povahy: forma a obsah sú paralelné, ale nie sú symetrické. Forma aj obsah tvaru, gramatického slova i morfémy majú svoju vlastnú, vnútornú zákonitosť, ale súčasne rešpektujú zákonitosť svojho pendantu; aj tu sa uplatňuje tak izomorfia, ako aj alomorfia.

Štruktúra morfolgiekej roviny je komplexná: je vybudovaná na slovných druhoch, na morfológických kategóriách a na rozličných tvarotvorných postupoch.

Vzťahy morfolgiekej roviny k syntaktickej rovine sa týkajú obsahu aj formy.

Gramatický tvar je formálny prostriedok na vyjadrenie gramatického významu. Gramatický význam sa odlišuje od lexikálneho významu najmä tým, že predstavuje abstrakciu vyššieho stupňa a že sa netýka jednotlivých slov: týka sa celého radu slov, resp. celého slovného druhu. Gramatický tvar má v prvom rade vlastný, morfológický význam; vyjadruje sa ním vzťahová modifikácia lexikálneho významu daného slova. Gramatický tvar je teda v prvom rade pomenovanie vo vzťahoch. Až v druhom rade má každý gramatický tvar aj syntaktickú funkciu v stavbe vety. Pre podstatu i stavbu gramatického tvaru ako morfolgiekej jednotky je teda rozhodujúci jeho vlastný morfológický význam. Napríklad tvary podstatného mena vyjadrujú v prvom rade morfológické vzťahové prvky lexikálneho významu substantíva, ako kategóriu rodu, čísla a pádu, a až v druhom rade vetnočlenskú funkciu daného výrazu vo vete, ako funkciu gramatického podmetu, predmetu, prívlastku atď.

Tento rozdiel medzi morfológickým a syntaktickým obsahom tvarov je síce zásadného rázu, ale zavše sa neberie do úvahy v dostačujúcej miere pri

analýze gramatickej stavby jazyka. Neraz sa totiž tvrdí, že gramatický tvar má iba syntaktickú funkciu. To však neobstoí, lebo napríklad obsah kategórie čísla podstatných mien nemá nijakú syntaktickú funkciu, ale je transpozíciou istej zložky lexikálneho významu čísloviek.

Podobne je zásadný rozdiel medzi tvarom a konštrukciou. Vo väčšine prípadov je jasné, či istý útvar je tvar alebo konštrukcia. Kritériom je tu slovo vo fonologickom zmysle: slovo je pevný rad hlások premiestniteľný vo vete. Jednoslovné útvary sú spravidla tvarmi a viacslovné útvary zasa konštrukciami. Sú však aj hraničné prípady, totiž také, že viacslovné útvary sú tvarmi a jednoslovné útvary zas konštrukciami. Napríklad všetky analytické tvary sloviess, najmä opisné tvary, majú formálny ráz viacslovný, lebo ich zložky sa môžu premiestiť vo vete samostatne: *Bol som už doma. Včera som už bol doma.* Tu potom rozhoduje význam tvaru: tvar (bez ohľadu na svoje zloženie) má jediný celistvý lexikálny význam, ktorý je spoločný všetkým tvarom danej lexémy. A pretože tvar má iba jedno takéto plnovýznamové jadro, dá sa rozvíjať len ako celok. Avšak viacslovná konštrukcia sa skladá z viacerých významových jadier. Preto sa v konštrukcii dá samostatne rozvíjať každé plnovýznamové jadro. Napríklad vo vete *Bežia hasiť* dajú sa rozvíjať obidva výrazy konštrukcie samostatne: *Rýchle bežia hasiť požiar.* Niekedy rozhoduje aj zloženie typologicky najbližšieho útvaru. Napríklad neosobný výraz *je pokosené* pokladáme za konštrukciu okrem iného aj preto, lebo zodpovedajúci osobný výraz vo vete *Tráva je pokosená* má jednoznačne povahu konštrukcie, podobne ako ďalšie typologicky blízke konštrukcie *mám pokosené* a *líky mám pokosené*. Oproti tomu opisné pasívum typu *byť stavany* pokladáme za viacslovný tvar, lebo synonymné zvrätané pasívum má zreteľne povahu tvaru: *Dom bol stavany* = *Dom sa stavá*.

Syntaktické konštrukcie sú spravidla viacslovné. Ale existuje aj jednoslovná vetná konštrukcia — jednočlenná veta so slovesným vetným základom typu *prší*, alebo s iným vetným základom, napr. substantívnym alebo interjekcionálnym. V týchto prípadoch povaha konštrukcie je podložená výpovedovou hodnotou daného jednoslovného útvaru: *Prší. — Sneží! — Ejha!*

Jednotky morfolgiekej roviny slúžia výstavbe konštrukcií — jednotiek syntaktickej roviny, ale z toho ešte nevychodí, že by sa syntaktické útvary budovali len prostredníctvom jednotiek morfolgiekej roviny (tj. prostredníctvom tvarov a gramatických slov). Syntax má aj iné formálne prostriedky, ako napríklad raďenie slov čiže slovosled, intonáciu (melódiu, dôraz, pauzu).

Vzťahy medzi morfolgiekou a lexikálnou rovinou sú bohaté. Existujú aj prechodné javy medzi nimi.

Keďže morfolgieký význam má kategoriálnu povahu a vyraža sa ustáleným spôsobom na tvare slov, každý tvar je súčasťou paradigmy slova ako

pomenovacej jednotky. Ak sa slovo ako pomenovacia jednotka nazve lexémou, potom tvar je súčasťou lexémy. Všetky tvary lexémy sú hotové útvary, ktoré existujú na morfolologickej rovine popri sebe; jednotlivé tvary sa teda netvoria podľa potreby z nejakého základného tvaru, ktorý by mal výlučnú platnosť na lexikálnej rovine. Tomu však neodporuje skutočnosť, že sa istý tvar slova pokladá za základný, za pomenovaci tvar. Je to tvar, ktorým sa lexikálny význam slova iba uvádza na myseľ, čiže tvar, ktorý používame na pomenovanie vecí, vlastností alebo javu aj vtedy, keď sa slovo nezaraďuje do výpovede o skutočnosti. V tomto funkčnom zmysle základným tvarom podstatných mien je nominatív (z hľadiska pádu) singuláru (z hľadiska čísla); alebo základným tvarom prídavných mien je nominatív singuláru maskulína; podobne základným tvarom sloves je neurčitok (z hľadiska všetkých morfológických kategórií, ako sú čas, spôsob, osoba a číslo). Za istých okolností môže tento základný tvar zastať úlohu mnohých iných tvarov danej lexémy, ale tým sa jeho morfológický význam nemení.

Tvary istej lexémy majú spoločný a nepozmenený vecný, lexikálny význam. Napríklad všetky tvary slovesa *kresliť*, ako *kreslím*, *kreslíš* ...; *kreslil som*, *kreslil si* ...; *budem kresliť*, *budeš kresliť* ...; *kreslil by som*, *kreslil by si* ...; *kreslí*, *kreslíme*, *kreslite*; *kresliac*; *kresliaci* ...; *kreslený* ...; *kreslenie*; *kreslí sa*, *kreslilo sa* ...; *je kreslený* ..., majú rovnaký a ten istý lexikálny význam, hoci sa v ich obsahu uplatňuje celý rad významových zložiek, ktorými sa nemenný (invariantný) lexikálny význam modifikuje vzťahmi. Ale pri zmene lexikálneho významu sa už prekračujú hranice morfolologickej roviny a tvorenie útvarov sa týka v prvom rade lexikálnej roviny: vznikajú nové pomenovacie jednotky, nové lexémy, ktoré majú už vlastnú paradigmu, vlastnú sústavu tvarov.

Tvorenie gramatických tvarov a tvorenie slov má veľa spoločného najmä v oblasti formy: používajú sa tie isté postupy, najmä afixácia, t. j. tvorenie nových jednotiek predponami a príponami. Ďalej spoločné črty sú aj v rozsahu modifikácie významu. Napríklad prechyľovanie alebo tvorenie zdrobenení sa týka takmer celého slovného druhu substantív (ak odhliadneme od sémantických zábran, čo však vidíme aj pri uplatnení morfológických kategórií). Ale napriek týmto spoločným črtám je medzi morfológiou a lexikou zásadný rozdiel. Tým sa, pravda, nevyklučuje existencia prechodných javov.

Za prechodný jav medzi morfológiou a lexikou možno pokladať stupňovanie, uplatňujúce sa v istom rozsahu pri adjektívach a adverbách. Lexikálnu povahu stupňovania naznačuje jeho obsah, kým formálne vyjadrenie komparatívu a superlatívu skôr poukazuje na morfológickú povahu tejto kategórie.

Pri derivácii v rámci toho istého slovného druhu, a toľž pri presune pomenovacej jednotky z jedného slovného druhu do druhého ide vždy o posun lexikálneho významu, pričom tento posun nikdy nemá kategoriálny charakter.

Napríklad zdobnenina sa netvorí od každého podstatného mena, alebo sloveso sa netvorí od každého podstatného mena a pod. Preto odvodzovanie akéhokoľvek druhu, a teda aj afixálne odvodzovanie, čiže odvodzovanie predponami a príponami, patrí do lexikálnej roviny jazykovej stavby.

Blizkosť oboch rovín sa ukazuje aj tým, že isté súbory gramatických prípon majú popri svojej morfolologickej náplni aj úlohu na lexikálnej rovine: sekundárne preberajú úlohu slovtvorného elementu. Je to najmä pri konverzii, t. j. pri takom odvodzovaní, keď sa slovnodruhový význam mení nahradením jedného systému gramatických (relačných) prípon iným. Toto odvodzovanie spočíva teda v zmene paradigmy; napr.: adj. *zlý* > subst. *zlo*; subst. *sova* > adj. *soví*; adj. *dobrý* > adv. *dobre*; adj. *pocestný* > subst. *pocestný*; verb. *pracujúci* > subst. *pracujúci* ... O konverziu ide aj v prípade zámeny systému prípon v rámci toho istého slovného druhu; napr.: *prúť* — *prútie*, *kmotor* — *kmotra* ... Nadstavbový charakter morfológie sa ukazuje aj tu, lebo opačný prípad, t. j. zastúpenie gramatickej morfémy lexikálnou, sa pri afixálnom tvorení nevyskytuje.

Keďže do morfolologickej roviny patrí rozbor gramatickej hodnoty pomenovacích prostriedkov, patrí sem nielen gramatický rozbor lexikálne plnovýznamových slov, ktoré majú gramatické tvary, ale aj rozbor slov, ktoré majú vzťahový význam. Sú to gramatické slová, ktorými sa vyjadrujú podobné významy, aké sú obsahom morfológických kategórií. Predložky majú podobný obsah ako kategória pádu pri podstatných menách, spojky zasa podobný obsah ako kategórie menných slovesných tvarov, niektoré častice podobný obsah ako kategórie určitých slovesných tvarov a iné zas ako isté príslovky. V morfológii sa teda preberajú všetky slovné druhy, hoci ich podstata nie je na jednej úrovni obsahovej ani tvarovej. Rozbor lexikálno-sémantickej stránky negramatických slov a slovných druhov patrí však do lexikológie, náuky o slovnej zásobe jazyka.

Isté vzťahy sú aj medzi morfológickou a fonickou rovinou jazyka. V podstate ide o techniku spájania morfém v slove, a to najmä o fonické javy na gramatickom šviku, t. j. o javy, ktoré sú prejavom pripájania relačného formantu k báze.

Gramatický švík je v tvaroch vyznačený veľmi slabo, lebo sa pri ňom uplatňujú v podstate tie isté postupy ako pri radení foném v rámci jednej morfémy. Ale voľba istých variantov morfém sa predsa len viaže na svoje okolie. Napríklad rytmické krátenie dlhých slabík v gramatických príponách po dlhej slabike bázy je pravidelnejšie ako v ostatných morfémach. Preto sa rytmické krátenie druhej dlhej slabiky ukazuje ako viac-menej morfológická záležitosť, ako pravidlo s priamym dosahom pre morfológickú stavbu jazyka. Súčasne aj ustálené výnimky z tohto pravidla sú ukazovateľom gramatického švika; napríklad stále prípony v typoch *pávi*, *stojaci* a *usmievá sa*.

Zvuková rovina jazyka je síce autonómna, má svoje vlastné jednotky a spravuje sa vlastnými zákonitosťami, ale ostatné roviny jazykovej stavby na ňu vplyvajú. Preto na zvukovej rovine badáme javy, ktoré súvisia s istými javmi lexikálnej, morfolologickej, syntaktickej alebo štylistickej roviny; isté zvukové javy totiž slúžia istým javom z iných rovín jazykového systému. V tomto zmysle je zvuková rovina jazyka podriadená lexikálnej, morfolologickej i syntaktickej rovine. Pravda, aj zvuková rovina ovplyvňuje ostatné roviny jazykového systému. Napríklad existencia osobitnej imperatívnej prípony *-i* závisí od zakončenia slovesného kmeňa: keď sa slovesný kmeň končí tak, že toto zakončenie obostojí aj na konci slova, nieto osobitnej imperatívnej prípony. Preto je rozdiel v imperatívnych základoch *nes-* a *buchni-*, *ber-* a *pozri-* atď. Podobne aj variácia prípony I. pl. *-mi/-ami* pri mužských podstatných menách vzorov *chlap*, *dub*, *stroj* súvisí so zakončením kmeňa; variant *-ami* sa používa v priamej závislosti od zakončenia kmeňa: *hrncami*, *domami*, *chrbtami*, *koncami* ... Počet príkladov na ovplyvňovanie morfológie zvukovou stránkou jazyka je pomerne veľký.

Prechodnou oblasťou medzi fonickou a morfolologicou rovinou je tzv. morfológia, zahrnujúca využívanie fonologických jednotiek na ciele morfológie. Jednotlivé morfológické javy treba síce pripomenúť v rámci morfológie na príslušných miestach, ale morfológia ako celok patrí do zvukovej roviny jazykového systému.

Termín morfológia vznikol haplogickým zjednodušením zloženiny morfológia: franc. „morpho-phonologie“ — morphonologie.

Vzťahy medzi morfolologicou rovinou a štylistickou rovinou spisovnej slovenčiny sú rozmanité. Najnápadnejšie sa ukazuje štýlové zafarbenie istých dvojtvarov, ako aj štýlové zafarbenie niektorých funkcií tvarov.

Dvojtvary vznikli väčšinou vo vývine jazyka prirodzene, takže jeden z nich je spravidla starší a druhý novší. Okrem tohto rozdielu na vertikálnej osi dajú sa však vo väčšine prípadov zistiť aj hodnoty na horizontálnej osi. Napríklad v súčasnej spisovnej slovenčine existujú dublety *teľce/teľatá*, *prasce/prasatá*, pričom tvary *teľce*, *prasce* sú v spisovnej slovenčine staršie. Preferovanie plurálových tvarov *teľatá*, *prasatá* je príznačné pre odborný štýl, kým v ostatných štýloch súčasnej spisovnej slovenčiny dominujú tvary typu *teľce*, *prasce*.

Bez opory na vertikálnej osi je hodnotenie tvarov A. sg. typu *hrába*, *smreka* ako prostriedkov hovorového štýlu. Za knižné prostriedky pokladáme zasa tvary N. sg. typu *bremä* (popri bežných tvaroch typu *bremeno*). Takisto ako knižné prostriedky hodnotíme všetky tvary činného prídavia minulého typu *zavolaš*, *-ia*, *-ie*. Hovorovým prostriedkom sú napríklad nezvratné neosobné tvary typu *zabílo (ho)*, ktoré sa využívajú v celom spisovnom jazyku okrem odborného štýlu.

Väčšina morfológických jednotiek má niekoľko významov. Okrem základného významu existujú aj vedľajšie významy, z ktorých niektoré vznikajú prenášaním. Tak napr. vlastné mená v bezpríznačkovom použití nemajú tvary

množného čísla, vyjmúc pluráliá tantum typu *Karpaty*; ale v esejistických prejavoch sú aj plurálové tvary typu (dve) *Slovenská*.

Ludovo zafarbeným hovorovým prostriedkom je tzv. plurál úcty, t. j. používanie zámenných a slovesných tvarov 3. os. pl. o jednej osobe: *mama (oni) hovoria, otec (oni) hovorili* . . .

Aj v oblasti gramatických slov badať štýlové rozdiely. Napríklad spojka *lebo* je základná a najrozšírenejšia podradovacia príčinná spojka, len v rámci odborného štýlu je s ňou v rovnováhe spojka *pretože*. Ale spájací výraz skladajúci sa z generálneho opytovacieho zámena *čo* a príslušného tvaru osobného zámena 3. osoby — napr. *čo ju = ktorú, čo mu = ktorému, čo o nich = o ktorých* — je výrazne hovorový, kým spájacie výrazy typu *v dôsledku čoho* sú zasa prostriedkom odborného vyjadrovania.

Slovenská morfológia je v porovnaní s najbližšími jazykmi jednoduchá a má malý počet dvojtvarov; preto poskytuje málo materiálu na prípadné štylistické rozlíšenie morfológiických prostriedkov. To však nie je nijaký nedostatok, lebo diferenciacia morfológiických prostriedkov ani v iných jazykoch nie je častá.

Slovné druhy

Slovné druhy (*partes orationis*, časti reči) sú komplexné lexikálno-gramatické triedy slov vyznačujúce sa istými pozitívnymi lexikálnymi, morfológiickými a syntaktickými vlastnosťami. Slovné druhy sú teda najširšie jazykové triedy majúce zástoj v lexike i v gramatike jazyka. Keďže však ide o skupiny slov — o slovné druhy, základným delidlom sú lexikálne vlastnosti slov.

Slovná zásoba slovenčiny sa rozčleňuje na desať slovných druhov: 1. podstatné mená, substantíva, 2. prídavné mená, adjektíva, 3. príslovky, adverbiá, 4. slovesá, verbá, 5. číslovky, numeráliá, 6. zámená, pronominá, 7. predložky prepozície, 8. spojky, konjunkcie, 9. častice, partikuly, 10. citoslovčia, interjekcie.

Slovné druhy nestoja na jednej rovine, lebo sa nevyčleňujú z celkovej slovnej zásoby podľa jediného kritéria.

Základom slovných druhov je ich lexikálna stránka, t. j. všeobecný lexikálny význam slovného druhu. Z tohto hľadiska sa slovná zásoba ako súhrn pomenovacích prostriedkov rozčleňuje na päť rovín: 1. rovina základných kvalitatívnych pomenovaní (= podstatné mená, prídavné mená, príslovky, slovesá), 2. rovina základných kvantitatívnych pomenovaní (= číslovky), 3. rovina deiktických pomenovaní (= zámená), 4. rovina gramatických výrazov (= predložky, spojky, častice) a 5. rovina nediferencovaných lexikálnogramatických prvkov (= citoslovčia).

Citoslovčia pokladáme pri každom členení slovnej zásoby za okrajové prvky. Sú vnútorne členené, najmä na oitové, vôľové a zvukomalebné jednotky, ale sémantická stránka v nich nie je diferencovaná na lexikálnu a gramatickú, v dôsledku čoho je nediferencovaná, amorfná aj ich forma. Citoslovčia len sekundárne majú úlohu vetného člena v dvojčlennej vete (sú prísudkom), lebo primárne sú iba základom samostatných výpovedí.

Slovné druhy nachádzajúce sa na tej istej rovine rozdeľujú sa na základe sémantických kritérií takto.

Na rovine základných kvalitatívnych pomenovaní sa substantíva vyčleňujú ako pomenovania samostatne existujúcich javov skutočnosti; adjektíva ako pomenovania statických príznakov (vlastností) samostatných javov; verbá ako pomenovania dynamických príznakov samostatných javov; adverbiá zas ako pomenovania príznakov príznakov.

Na rovine gramatických výrazov sa prepozície vyčleňujú ako vyjadrenia determinatívnych vzťahov medzi slovami; konjunkcie ako vyjadrenia koordinatívnych a determinatívnych vzťahov medzi slovami, vetnými členmi alebo medzi vetami; častice napokon ako vyjadrenia zaraďovacích vzťahov medzi podávateľom a javmi skutočnosti.

Všeobecný význam slovného druhu je vždy spätý s istými gramatickými črtami. Napríklad všeobecný význam slovenských substantív — pomenovaní samostatne existujúcich javov — je spätý s kategóriami menného rodu, čísla a pádu. Súhrn gramatických kategórií je existenčnou formou daného slovného druhu. Pri nedostatku všeobecného lexikálneho významu slova rozhoduje o zaradení medzi substantíva prítomnosť kategórií rodu, čísla a pádu. Napríklad činnosť neexistuje ako samostatný jav skutočnosti, ale slovo *beh* — hoci sa ním pomenúva istá činnosť — sa zaraďuje medzi substantíva, lebo má kategórie menného rodu, čísla a pádu. Obidva typy substantívnych pomenovaní, totiž pomenovania so substantívnym lexikálnym významom a bez neho, dajú sa zlúčiť do jednej triedy, do jedného slovného druhu, ak sa všeobecný význam tohto slovného druhu formuluje takto: substantíva sú pomenovania javov chápaných ako samostatne existujúcich. Jazyk totiž nie je priamym odrazom skutočnosti. Vecný význam je špecificky spracovaným, stvárneným odrazom skutočnosti. Iba tak sa dá pochopiť konverzia, t. j. presun lexémy z jedného slovného druhu do iného prostou výmenou gramatickej charakteristiky; napr.: *dobr-ý* (adj.) > *dobr-o* (subst.) > *dobr-e* (adv.) ...

Medzi jednotlivými slovnými druhmi sú nielen zreteľné hranice, ale aj styčné body, týkajúce sa lexikálnej, morfológickej alebo syntaktickej stránky slov. Napr. isté adjektíva a adverbiá majú rovnaký lexikálny význam, ale líšia sa gramaticky: *slabý* — *slabo*, *smelý* — *smelo*, *smutný* — *smutne*, *slovenský* — *slovensky* ... Alebo adjektíva a isté číslovky majú rovnaké gramatické vlastnosti a rozlišujú sa len lexikálnym významom, napríklad radové číslovky ako *prvý*, *druhý* ...

Hranice medzi slovnými druhmi nie sú nepriepustné. Aj slovné druhy majú povahu historických javov. Preto jednotlivé slová môžu vo vývine jazyka prejsť z jedného slovného druhu do druhého. Jednotlivé tvary môžu takto zmeniť svoju príslušnosť: lexikalizujú sa. Napríklad nepriame pády substantív môžu na základe svojej syntaktickej funkcie vypadnúť z paradigmy a prejsť za istých okolností k adverbiami. Takáto lexikalizácia je podnes živým postupom pri tvorení adverbii; porov.: *krokom, večierkom, ráno, spočiatku, nakoniec*. V týchto prípadoch pôvodná gramatická forma vypadla z paradigmy a zmera-vela. To je predpoklad pre lexikalizáciu tvaru.

Osobitne treba spomenúť prípady, ak sa z gramatického tvaru podstatného mena alebo slovesa stane gramatické slovo; napr.: *k vdli* > *kvdli* (= predložka s 3. pádom) *začínajúc* > *začínajúc* (= predložka so 7. pádom). *hádám* > *hádám* (= častica s významom „vari, asi“). Aj tu ide o prehodnotenie a presun jazykovej jednotky z jedného slovného druhu do iného.

Opačným procesom je gramatikalizácia lexikálnej jednotky: slovo sa stane relačnou morférou. Tento proces sa realizuje pri vzniku opisných, perifrastických tvarov. Je prirodzené, že sa morférou stáva najmä neplnovýznamové slovo, napr. pomocné sloveso sponové alebo modálne. V slovanských jazykoch takto vzniklo z pomocného slovesa *byť* opisné sloveso *byť* v analytických tvaroch futúra, préterita, kondicionálu a vo všetkých tvaroch opisného pasíva. Rozdiel medzi pomocným a opisným slovesom je okrem významu aj v úplnosti paradigmy: opisné sloveso nemá lexikálny význam, priraduje sa k systému paralelných morfém a prispôbuje sa mu. Gramatikalizácia je však dlhý proces, má viacej stupňov, o čom svedčí rozdiel medzi tvarmi préterita, futúra a pasíva. Porov. vyjadrenie negácie: *nepísal-s* — *nebude písal* — *nie je písaný*.

Medzi flektívnymi slovnými druhmi sa presuny takmer spravidla prejavujú na gramatickej forme. To je istá prekážka pre ľahký prechod z jedného slovného druhu do druhého. Ale medzi slovnými druhmi bez flexie je prechod oveľa ľahší, lebo sa neodráža na tvare slov. Preto sa v týchto prípadoch často ani nehovorí o presune slova z jedného slovného druhu do iného, o zmene slovnodruhovej hodnoty slova, ale iba i rozmnožení funkcií, o viacfunkčnosti slova. Napr. slovo *okolo* sa hodnotieva jednak ako predložka (*okolo domu ...*), jednak ako príslovka (*chodiť okolo ...*), jednak ako častica (*okolo pätsto ...*). Podobne slovo *práve* sa hodnotí jednak ako príslovka (*práve sa vrátil ...*), jednak ako častica (*práve pod kolesom ...*).

Uvedený postup však nie je presný, lebo sa v ňom preceňuje tvarová stránka slova a nedoceňuje fakt, že slovné druhy sú síce komplexné javy, ale že lexikálna stránka je pri ich konštituovaní rozhodujúca. Pre úspornosť možno súhlasiť s uvedeným postojom v lexikografickej praxi, ale teoreticky bolo by v uvedených prípadoch lepšie hovoriť o homonymách: *okolo*¹ = príslovka, *okolo*² = predložka, *okolo*³ = častica ...

Osobitne treba spomenúť prechod adjektív k substantívam bez derivácie a bez zmeny formy: je to prípad substantivizácie typu *chorý, -á, -é* > *chorý, -ého* m. Aj tu ide vlastne o konverziu, lebo morfológický tvar dostal novú

náplí: miesto kategórie zhody pri adjektívoch nastúpili kategórie menného rodu (maskulínium), čísla (singulár) a pádu. Podobne je to aj v prípade *domáci, -a, -e > domáca, -ej* ž. V skutočnosti ide aj tu o výmenu sústavy relačných morférov, alebo o obmedzenie sústavy relačných morférov na jeden gramatický rod: na maskulínium v prípade *domáci, -ého*; na feminínium v prípade *domáca, -ej*; na neutrum v prípade *výchovné, -ého*.

Komplexnosť slovných druhov, ako aj rôznosť vlastností lexikálnych, morfológických a syntaktických ukazuje sa aj v hybridnosti niektorých tvarov. Ide tu napr. o tzv. menné tvary slovesné — najmä o prídavia a podstatné meno. Prídavie, a to aj činné aj trpné, je gramatický tvar, v ktorom sa spájajú lexikálnogramatické kategórie slovesa s gramatickými kategóriami prídavného mena. Slovesné podstatné meno zasa spája v sebe lexikálnogramatické kategórie slovesa a gramatické kategórie podstatného mena. Preto prídavia a slovesné podstatné meno stoja na samom okraji slovesnej paradigmy.

Za hybridnú skupinu v rámci zámen treba pokladať aj zámená vo vzťažnej funkcii. V slovenčine síce nemáme osobitnú skupinu vzťažných zámen (lebo sa nevyčleňujú tvarovo), ale máme osobitný postup na vyjadrenie vzťažnej funkcie pomocou spojenia absolútneho čiže generálneho opytovacieho zámena *čo* a príslušného tvaru zámena tretej osoby: *čo ho, čo ju, čo ich* (= 4. pád), *čo mu, čo jej, čo im* (= 3. pád), *čo s ním, čo s ňou, čo s nimi* (= 7. pád) . . .

Starobylé vzťažné zámeno majúce podobu osobného zámena 3. os. sg. a morfémy *-ž* bolo už aj v staršom literárnom úze zriedkavé a pocívalo sa ako výpožička: *jehož, jemuž, o ňomž* . . .

Čuj vrzgot spúšťadla, čuj podnož v práci

a podvoja vrt, kolo nehož chmáry

už stikaté valia sa, z nichž bude rubáš. (HVIEZDOSLAV)

Ináč v rámci zámen okolo jadra tohto slovného druhu, ktorým sú ukazovacie zámená, sú okrajové skupiny hybridných prvkov. Napr. osobné zámená majú vo svojom význame gramatický prvok, lebo sa nimi zámenne pomenúva osoba podľa účasti na rozhovore. Takisto aj vymedzovacie (určovacie) a neurčité zámená majú vo svojom obsahu prvky zámenného a kvalitatívneho, resp. zámenného a kvantitatívneho pomenovania.

V oblasti lexikálnych, morfológických a syntaktických vlastností možno nájsť aj kritériá na členenie slovných druhov, teda kritériá na zoskupenie a zoradenie slovných druhov.

V každej klasifikácii slovných druhov stoja osamote citoslovceia, lebo ich lexikálne, morfológické a syntaktické príznaky nie sú diferencované. Každé citoslovce má súčasne charakter pomenovacej jednotky, gramatického tvaru i vety. Oproti nim stoja diferencované slovné druhy.

Podľa lexikálneho významu sa diferencované slovné druhy rozdeľujú na plnovýznamové čiže autosémantické a gramatické alebo pomocné čiže synsé-

mantické. Autosémantické slovné druhy sú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, zámená, príslovky a slovesá. Synsémantické slovné druhy sú predložky, spojky a častice. Pri autosémantičných slovách a slovných druhoch sa pociťuje rozlíšenie lexikálneho a gramatického významu, kým pri synsémantických slovách tohto rozlíšenia niet, lebo synsémantické slová majú v podstate len gramatický význam. Ten však vyplňa ich celý obsah, takže napríklad slovníkovým významom predložiek je v podstate ich gramatický význam.

Aj pri tomto základnom sémantickom delení slovných druhov sa ukazuje, že existujú prechodné javy. Napríklad v rámci autosémantických slovných druhov existujú skupiny slov, ktoré majú taký všeobecný význam, že už nadobúdajú viac-menej pomocný charakter. Povedzme pomocné slovesá majú obsah, ktorý sa čiastočne aj v slovenčine vyjadruje gramatickými morfémi. Napríklad modálne slovesá majú podobný význam ako slovesná kategória spôsobu. S tým súvisí aj osobitná syntaktická povaha pomocných slovíes. No aj na druhej strane tejto sémantickej hranice — v oblasti synsémantických slovných druhov — sú prechodné javy. Tak napríklad isté skupiny častíc majú viac-menej povahu jednotiek s lexikálnym významom. Ukazuje sa to napríklad aj tým, že isté častice môžu mať hodnotu samostatnej výpovede, hoci gramatické slová spravidla nie sú ani vetnými členmi, ani samostatnými vetami.

Podľa morfológických vlastností delia sa diferencované slovné druhy na ohybné čiže flektívne a neohybné čiže neflektívne. Flektívne slovné druhy sú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, zámená a slovesá, neflektívne sú príslovky, predložky, spojky a častice.

Nedostatkom tohto morfológického kritéria je najmä to, že sa nekryje so žiadnym iným kritériom a že odtrháva lexikálne a syntakticky ohraničené slovné druhy. Napr. v rámci zámen a čísloviek sa odtrhávajú od seba ohybné a neohybné jednotky.

Neohybné skupiny slov sa niekedy nazývajú spoločným termínom *častice, partikuly*.

Citoslovčia stoja mimo tohto morfológického triedenia, lebo ich neohybnosť je iného druhu, ako je neohybnosť prísloviek a gramatických slovných druhov (predložiek, spojok a častíc). Citoslovčia sú v pravom zmysle slova gramaticky amorfné. Iba v sekundárnych syntaktických funkciách dostávajú gramatické príznaky, pravda, z oblasti iných slovných druhov; napr. od slovíes: *nate* = 2. os. pl.

Zo syntaktických vlastností prichádza do úvahy pri klasifikácii slovných druhov schopnosť byť vetným členom. Podľa toho sa slovné druhy rozčleňujú na autosyntagmatické a synsyntagmatické. Autosyntagmatické slovné druhy sú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, zámená, príslovky a slovesá. Synsyntagmatické slovné druhy sú predložky, spojky a častice. Autosyntagmatické slová teda majú úlohu vetného člena, ale synsyntagmatické slová úlohu vetného člena nemajú.

Aj v tomto prípade stoja citoslovčia mimo, lebo nemávajú úlohu vetného člena, nevstupujú do syntagmatického vzťahu. Pravda, v sekundárnej funkcii sa používajú aj v úlohe závislého vetného člena, na mieste podstatného mena, prídavného mena alebo slovesa.

Táto klasifikácia podľa základného syntaktického kritéria sa v podstate zhoduje s klasifikáciou podľa lexikálneho kritéria, takže autosémantické slovo je spravidla autosyntagmatickou jednotkou (napr. podstatné meno) a synsémantické slovo zasa synsyntagmatickou jednotkou (napr. spojka).

Ďalšie syntaktické kritériá však už narúšajú hranice slovných druhov ako sémantických tried slov. Najmä rozlišovanie osobitných typov podľa vetnočlenskej platnosti nesúhlasí so sémantickým členením autosémantičských slovných druhov na podstatné mená, príslovky, číslovky, zámená a slovesá. Ukazuje sa, že lexikálna a syntaktická rovina nie sú vybudované podľa rovnakých princípov, i keď medzi istými zložkami lexikálnej a syntaktickej roviny existuje priama korešpondencia.

Konfrontáciou uvedených základných kritérií sa ukazuje, že morfológické kritériá pri vydielaní jednotlivých slovných druhov, ako aj pri zoskupovaní slovných druhov sú najmenej dôležité, hoci sú vo flektívnych jazykoch najnápadnejšie. Zhodné prvky v lexikálnej a syntaktickej oblasti jazyka ukazujú, že v stavbe jazyka sú základnými rovinami lexikálna a syntaktická rovina (popri zvukovej rovine) a že morfológická rovina, i keď je vo flektívnych jazykoch vyznačená veľmi zreteľne, je menej dôležitá, lebo má nadstavbový ráz. Slovné druhy sú však pre výstavbu morfológickej roviny jazyka veľmi dôležité, ba rozhodujúce, lebo každá morfológická štruktúra má vo svojich základoch systém slovných druhov a systém gramatických kategórií.

Spojením všetkých troch kritérií dostávame triedenie slov na tri druhy. Najprv sú to slová-vety: sú to nediferencované jednotky, zvyčajne jednomorfémové útvary používané ako samostatné výpovede. To sú citoslovčia. Potom sú to slová-morfémy: zvyčajne sú to jednomorfémové útvary bez vetnočlenskej funkcie a s gramatickým významom. To sú synsémantické a synsyntagmatické slová: gramatické slová, t. j. predložky, spojky a častice. Napokon sú autosémantické a autosyntaktické jednotky, zvyčajne viacmorfémové útvary: slová-vetné členy. To sú podstatné mená, prídavné mená, číslovky, slovesá a zámená.

Morfológické kategórie

Morfológická kategória je všeobecný významový prvok autosémantických slov vyjadrený ustálenými tvarovými prostriedkami. Najčastejšie ide o vyjadrenie vzťahov tvarmi slova.

Pojem *morfologická kategória* je užší ako pojem *gramatická kategória*, lebo gramatické kategórie sú dvojaké: morfologické a syntaktické. Morfologické kategórie sa odlišujú od syntaktických obsahom aj formou. Syntaktické kategórie sa totiž týkajú konštrukcií, kým morfologické kategórie sa týkajú len tvarov slov. Tvary slov slúžia obidvom druhom kategórií, a preto je správne volať ich *gramatickými tvarmi*.

Obsahom morfologickej kategórie je všeobecný význam týkajúci sa celého radu slov alebo celého autosémantického slovného druhu a opierajúci sa o skutočnosť (o odraz mimojazykovej skutočnosti) v istých bodoch. Vo všeobecnosti platí, že nijaká morfologická kategória neexistuje bez pojmového obsahu. Morfologické kategórie majú len autosémantické slovné druhy. Obsah morfologickej kategórie je vyššou abstrakciou ako ich lexikálny význam. Morfologický význam vyrastá z lexikálneho a je navrstvený na ňom. Bez lexikálneho významu sa morfologický význam totiž ani nemôže uplatniť, keďže obsahom morfologickej kategórie je vzťah a obsahom lexikálnej jednotky (lexémy) je súhrn druhových vlastností vecí samých.

Morfologický význam sa kryje so zodpovedajúcim pojmovým obsahom čiže s odrazom skutočnosti len do istej miery, pričom stupeň zhody je pri jednotlivých morfologických kategóriách rozličný.

Pri niektorých morfologických kategóriách je stupeň uvedenej zhody veľmi malý. To znamená, že také morfologické kategórie sú veľmi vzdialené od pojmového obsahu. Napríklad pri morfologickej kategórii menného rodu podstatných mien ide o rozdiely v pohlaví, o triedu mužských osôb a o triedu mládat. Tieto lexikálnosémantické kategórie majú istý dosah pre morfologickú kategóriu menného rodu substantív. Prírodný rod (pohlavie osôb a zvierat) sa spravidla kryje s menným rodom, ale z istých príčin môže byť medzi nimi aj rozdiel. Povedzme dospelé osoby mužského pohlavia sa pomenúvajú substantívami mužského rodu — *chlap, muž, otec, letec, učiteľ* . . . A dospelé osoby ženského pohlavia sa spravidla pomenúvajú substantívami ženského rodu — *žena, matka, učiteľka, letkyňa* . . . Podobne je to aj pri nedospelých osobách: *syn* — *dcéra, žiak* — *žiačka, vnuk* — *vnučka* . . . Ale aj tu sú možné rozdiely; napr. slovo *dievča* stredného rodu je v protiklade so slovom *chlapec* mužského rodu.

Trieda mužských osôb dala vznik tzv. štvrtému gramatickému rodu, ktorý je vyznačený na obidvoch číslach najmä totožnosťou tvarov 2. a 4. pádu (G.—A. sg. *chlapa*, G.—A. pl. *chlapov*). Ale aj tu je už rozdiel v gramatickom stvárnení tohto podkladu z reality: názvy zvierat sa v jednotnom čísle chápu ako názvy osôb : G.—A. sg. *orla, medveďa*, ale v množnom čísle sa pokladajú za neosobné : G. pl. *orlov, medvedov*, ale A. pl. *orly, medvede*.

Menný rod je v slovenčine formálnym delidlom podstatných mien, delidlom, ktoré je formálne zakotvené v systéme pádových prípon: preto sa napr. v slove *dievča* neuplatňuje prírodný rod. Substantívum *dievča* totiž má paradigmatickú charakteristickú pre názvy mládat, ktoré sú napospol stredného rodu. V širšom

zmysle úlohou rodu pri podstatných menách je manifestovať slovnodruhové zväzky medzi substantívami a slovami majúcimi funkciu kongruentného atribútu.

Ale rod adjektív a vôbec všetkých kongruentných atribútov adjektívnej povahy má iný morfológický obsah. Tu niet nijakej opory v sémantických kategóriách, ktoré by boli aspoň čiastočne odrazom skutočnosti. Preto je zásadný rozdiel medzi rodom substantív a rodom adjektív: substantívum je spravidla jedného rodu, ale adjektívum má tvary pre všetky rody: *malý chlapec, malý dom, malá žena, malé srdce* . . .

Pri iných morfológických kategóriách sa ukazuje už oveľa širšia korešpondencia medzi obsahom morfológickej kategórie a obsahom pojmu čiže odrazom skutočnosti. Napríklad pri mennej kategórii čísla ide o vyjadrenie tej zložky skutočnosti, že samostatne existujúce veci sa vyskytujú v rozličnej kvantite (v rozličnom rozsahu alebo množstve). Táto stránka skutočnosti je pojmovo čiže lexikálne zachytená v číslovkách a gramaticky prehodnotená v morfológickej kategórii gramatického čísla.

Kým slovný druh číselníkov treba chápať ako viac-menej priame, pojmové spracovanie kvantitatívnej stránky skutočnosti, a preto je tento slovný druh vo všetkých jazykoch veľmi podobný, zatiaľ morfológická kategória čísla má tak v rozličných jazykoch, ako aj v rozličných vývinových etapách toho istého jazyka značné rozdiely. Z dejín slovanských jazykov možno uviesť zánik dvojnásobného čísla, duálu. Značná zviazanosť morfológickej kategórie čísla s pojmovým spracúvaním skutočnosti zapríčiňuje existenciu tejto morfológickej kategórie vo všetkých jazykoch, ktoré majú osobitnú morfológickú rovinu. Morfológická kategória menného rodu v dôsledku oveľa voľnejšieho zväzku s odrazom skutočnosti v podstate vykazuje väčšiu pestrosť: môže byť veľmi bohato rozvinutá ako klasifikačný princíp substantív, ale na druhej strane nemusí existovať ani v jazykoch s vyvinutou morfológickou rovinou; napr. bantuské jazyky poznajú až 25 tried (= rodov) substantív, ale aglutinačné jazyky, ako ugrofínske, gramatický rod substantív nepoznajú, i keď lexikálne rozlišujú prirodzený rod podobne ako flektívne jazyky, ktoré menný rod majú; porov. *muž — žena, kohút — sliepka = maďar. férfi — nő, kakas — tyúk*.

Obsah morfológickej kategórie okrem vysokého stupňa abstraktnosti — lebo v podstate je spoločným sémantičným príznakom slov istého slovného druhu — zväčša vykazuje členitosť aspoň na jeden binárny protiklad. Ak tento protiklad je privatívny, jeden člen protikladu je bezpríznačkový a druhý člen je príznačkový. Napríklad v kategórii čísla substantív bezpríznačkovým členom je singulár — jednotné číslo, kým príznačkovým členom je plurál — množné číslo. Preto singulár má obsah „nie mnohosti, nerozčlenenosti“ a plurál zas obsah „mnohosti, rozčlenenosti“ predmetu pomenovaného substantívom. Pojmovým jadrom tejto kategórie je teda tento rozdiel na lexikálnej rovine: „nie viac — viac“. Zložky morfológickej kategórie čísla možno však chápať aj ako rovnocenné. V tomto prípade ide tiež o binárny protiklad, ktorý sa však dá na lexikálnej rovine lepšie vystihnúť ako rozdiel „jeden—viac“. Inokedy je obsah morfológickej kategórie bohatšie rozčlenený, takže ho možno iba s istou dávkou

zjednodušujúcej schematickejši rozložiť na niekoľko binárnych protikladov. Napríklad slovesná kategória času sa rozčleňuje na protiklad zhody alebo nezahody slovesného deja s momentom reči a potom na protiklad predčasnosti a následnosti slovesného deja (vzhľadom na moment reči). Tak sa môže analyzovať zväzok troch časových stupňov: *prézent*, *préterita* a *futúra*. Ale tento trojčlenný zväzok sa dá chápať aj ako zväzok dvoch stupňov dichotomického triedenia: 1. *prézent* (= súčasnosť deja s momentom reči) — *zvyšok* (= nesúčasnosť deja s momentom reči); 2. *préteritum* (= predčasnosť) — *zvyšok* (= nie predčasnosť, ale následnosť deja po momente reči).

Antepéteritum je živý časový stupeň v morfológii spisovnej slovenčiny. Je to jediný tvar, ktorým sa vyjadruje pomerný čas (*consecutio temporum*). Sekundárne je variantom *préterita* na vyjadrenie dávnej minulosti (= *pluskvamperfektum*).

Morfologické kategórie, najmä tie, ktoré nie sú vo väčšom rozsahu motivované pojmovým obsahom, odrazom skutočnosti, vykazujú bohatšie vnútorné členenie, ktoré sa zväčša nedá ani pri značne schematizujúcom zjednodušení previesť na zväzok binárnych protikladov. Napríklad kategória rodu pri substantívach ako celok sa člení na štyri časti, ktoré vystupujú ako viac-menej rovnocenné zložky tejto kategórie.

Okrem toho sa obsah morfolologickej kategórie môže prejaviť aj ako nerozčlenený. Vtedy na pozadí príbuzných kategórií, ktoré v rámci iného slovného druhu sú diferencované, možno takúto morfológickú kategóriu chápať ako neutralizáciu. V slovenčine je to *gramatická kategória prísloviek*, ktorou sa vyjadruje podstata prísloviek ako *príznač*: je to kategória nulovej zhody. Formálne prostriedky tejto kategórie sú rozličné, zväčša dané pôvodom konkrétnych slov. *Deadjektíva* majú formant *-o/-e, -y*, *desubstantíva* a *deverbatíva* formant zodpovedajúci formantu východiskového tvaru substantíva alebo verba: *časom, zhora, začínajú, nechtiac...*

Takto možno chápať len odvodené adverbiá. Ostatné tvoria druhý pól slovného druhu, pól amorfných jednotiek. Prechod k tomuto typu prísloviek sa deje stratou členitosti tvaru. Také sú príslovky *dokorán, naportázi, dupkom, domov* a pod.

Ak sa obsah morfolologickej kategórie rozčleňuje na členy *privatívneho protikladu*, presnejšie ohraničeným členom protikladu je *príznačový člen*. Niekedy sa dá vymedziť práve len tento *príznačový člen* protikladu. Napríklad v rámci slovesnej kategórie rodu, ktorej obsahom je povaha intenzívneho vzťahu medzi slovesom a jemu nadradeným podstatným menom, dá sa jednoznačne vymedziť *pasívum*, *trpný rod*: pri *pasíve* je medzi slovesom a jemu nadradeným substantívom *zásahový vzťah*. Pri slovese v *pasívnom tvare* totiž pociťujeme, že jemu nadradené substantívum je pomenovaním *pacienta* slovesného deja: *dom sa staval, chlapec je chválený, natieraná dlážka, dvíhané bremeno...* Všetky ostatné prípady sa chápu ako *aktívum*, *činný rod* (resp. ako „nie-pasívum“). Preto aj pri tvaroch *neosobných sloves* — hoci tu je *alogické* hovoriť o slo-

vesnej kategórii rodu — hovoríme o aktíve: *prší, snežilo, bude mrznúť*. Ani trpné prídavné neosobných sloviac, ako *napršané, zamrznuté, zaoblačené*, nemá ani v konštrukcii *je napršané, bolo zamrznuté, bude zaoblačené* pasívny význam; preto túto konštrukciu pokladáme za aktívnu (práve tak ako jej osobný pendant *máme zamrznuté, mali sme napršané, budeme mať zaoblačené*). Podobne treba hodnotiť aj konštrukcie: *bolo spomenuté, bolo rozkázané, bolo udruté do nej* ...

Ak sa význam morfolologickej kategórie člení na zložky rovnocennej hodnoty, dajú sa rovnako presne určiť všetky členy protikladov. Napríklad pri slovesnej kategórii spôsobu indikatív, imperatív aj kondicionál sa dajú určiť pozitívne.

Hoci jadrom morfolologickej kategórie býva pojmový obsah, existujú aj morfolologicke kategórie, ktoré takéto pojmové jadro nemajú. Častejšie nachádzame rovnaké sémantické prvky na rovine morfolologickej i lexikálnej, takže možno hovoriť o korešpondencii istých morfolologických a lexikálnych významov. Tak je to napríklad pri kategóriách čísla, menného rodu, stupňovania, času, spôsobu, ktorým na lexikálnej rovine zodpovedajú číslovky, prirodzený rod, adverbii miery, adverbii času, modálne slovesá ... Inokedy obsahu morfolologickej kategórie nezodpovedá na lexikálnej rovine nijaký obsah. Tak je to napríklad pri kategórii zhody, ktorá sa prejavuje pri adjektívach a slovesách. Existencia morfolologických kategórií bez vyčleniteľného pojmového jadra (teda bez sémantického pendantu na lexikálnej rovine) dokazuje samostatnosť a špecifiku morfolologickej roviny. Všetky morfolologicke kategórie sa teda nedajú podoprieť alebo vysvetliť javmi lexikálnej roviny.

Takéto morfolologicke kategórie zvyčajne majú svoj pendant na syntaktickej rovine jazykového systému. Napríklad zhodu so syntaktickou kategóriou podmetu vyjadruje kategória osoby pri slovesách, keďže sa osoba aj číslo dostáva do slovesného tvaru ako výraz zhody slovesa s menom alebo zámenom v podmete vety. Podobne je to pri tvaroch zhodného prívlastku i doplnku.

K podstate morfolologickej kategórie patrí aj ustálený spôsob vyjadrenia formálnymi prostriedkami. O morfolologickej kategórii možno teda hovoriť iba vtedy, keď sa istý všeobecný sémantický prvok istej skupiny slov vyjadruje ustáleným formálnym prostriedkom.

Formálna stránka morfolologickej kategórie utvára systém rovnorodých prvkov. Napríklad formálnou stránkou kategórie stupňovania je jednak sufix *-ší/-ejší* pri adjektívach, resp. *-šie/-ejšie* pri adverbiiach: komparatív *smelší, -ia, -ie*, resp. *smelšie a ostrejší, -ia, -ie*, resp. *ostrejšie*; a jednak prefix *naj-* pri superlatíve adjektív aj adverbii: *najsmelší, -ia, -ie, najostrejší, -ia, -ie; najsmelšie, najostrejšie*.

Systémovosť formálnych prostriedkov morfolologických kategórií sa výrazne ukazuje v tom, že tvary istej lexémy, ktorými sa vo flektívnych jazykoch vyjadruje istý súbor morfolologických významov, tvoria uzavretú paradigmatu.

Tvary paradigmy sa tvoria zo spoločného základu rovnorodými prostriedkami. Napríklad tvary podstatných mien sa tvoria z kmeňa istou sústavou prípon.

Pri väčšom počte morfológických kategórií sa úplná paradigma skladá z niekoľkých čiastkových tvarových systémov, ktoré sa od seba odlišujú. Napríklad rovnakú stavbu majú tvary indikatívu prézenta, indikatívu préterita, ako aj indikatívu futúra, ale tieto čiastkové tvarové systémy nie sú rovnorodé, lebo sa pri ich tvorení používajú rozličné tvarotvorné postupy: tvary prézenta sa tvoria sufixálne, tvary futúra sa môžu tvoriť sufixálne, perifrasticky alebo prefixálne a tvary préterita sú perifrastické.

Od gramatických a teda aj od morfológických kategórií treba odlišiť hraničné kategórie ležiace medzi lexikálnou a morfológickou rovinou. Sú to najmä slovesné kategórie intencie a vidu. Každé sloveso patrí k nejakému intencnému typu a súčasne aj k nejakému vidovému typu, i keď sú prípady, že sa isté sloveso môže chápať podľa kontextu ako člen dvoch typov: pri intencii ide najmä o slovesá typu *valašit* a pri vide o obojvidové slovesá typu *venovať* a typu *promovať*. Tieto kategórie majú dosah pre morfológiu najmä v tom zmysle, že umožňujú alebo obmedzujú uplatnenie morfológických a syntaktických kategórií, napr. kategórie slovesného rodu, času atď. Za čisté morfológické kategórie ich však pokladať nemožno, lebo im chýba pozitívne a systémové vyjadrenie na forme slova.

Gramatický tvar

Gramatický tvar slova je vyjadrenie gramatického významu, t. j. gramatickej kategórie alebo gramatických kategórií vonkajšími jazykovými prostriedkami. Gramatické tvary majú len autosémantické slová. Synsémantické slová teda gramatické tvary nemajú, lebo ich lexikálny význam je v podstate gramatického rázu. Podobne nemajú gramatické tvary ani citoslovčia, lebo sú tvarovo amorfné.

Príslovky však stoja osobitne. Nie sú ako slovný druh tvarovo amorfné, a preto nie je správne klásť ich na jednu rovinu s gramatickými slovami a citoslovcami.

Gramatický tvar (podobne ako slovo) sa skladá z morfému. Morféma je najmenšia časť tvaru (alebo slova) vydelená významom alebo funkciou. Tvar i slovo môže mať rozličnú morfematickú štruktúru (stavbu). Sú monomorfematické (jednomorfémové) tvary a slová, teda také útvary, ktoré sa na menšie významové jednotky členiť nedajú. Napríklad pôvodné spojky a predložky, ako *a*, *no*, *že*; *o*, *na*, *s* sú monomorfematické. Aj niektoré gramatické tvary sú monomorfematické; napr.: 2. os. sg. *si*, 3. os. sg. *je*, ... G.—A. sg. *ho*, D. sg. *mu* ... To sú však okrajové prípady, vysvetliteľné osobitnými jazykovými okolnosťami. Prevažná väčšina slov a v podstate každý gramatický tvar sú polymorfematické (viacmorfémové): skladajú sa z niekoľkých morfému vydeliteľných na forme jednotky s prizretím na význam. Napr. slová *voda*, *vodný*,

vodník, vodár, vodáreň, vodnatý, vodnatieť sú viacmorfémové: *vod-a, vod-n-ý, vod-n-ík, vod-ár, vod-ár-eň, vod-n-at-ý, vod-n-at-ie-ť*. Takisto aj gramatické tvary *vodu, vody, vode, vodu, vodou* sú viacmorfémové: *vod-a, vod-y, vod-e, vod-u, vod-ou* . . .

Morfematická štruktúra slova tiež podlieha zmenám, najmä v tom zmysle, že viacmorfémové slová môžu sa zmeniť na jednomorfémové. Napríklad slová *aby, dnes, dokorán* pokladáme v dnešnom jazykovom vedomí za jednomorfémové, hoci historický a etymologický výskum ukazuje, že pôvodne boli viacmorfémové: *a-by, dni-v-su, do-korán-ø*. Oslabenie a odstránenie morfematických švíkov je dôsledok nerozčleniteľnosti významu slova. Takýto vývin je prirodzený a všejazykový.

V stavbe gramatického tvaru rozlišujeme aspoň dve časti: lexikálnu a gramatickú. Lexikálnou časťou sa gramatický tvar zaraďuje do lexémy a do slovnej čelade príbuzných slov, kým gramatickou časťou sa zaraďuje do istej paradigmy. Pretože niet gramatického tvaru bez týchto dvoch častí, všetky gramatické tvary majú uvedenú binomickú stavbu. S týmto členením gramatického tvaru sa však nemusí kryť morfematická štruktúra tvaru, lebo táto štruktúra býva zložitejšia. Napríklad morfematická štruktúra tvaru G. sg. *dievčata* je zložitejšia: *diev-č-at-a*. Podobne slovesný tvar *pracovať* má túto morfematickú stavbu: *prac-ov-a-ť*.

Časti tvaru nachádzajúce sa medzi lexikálnou a gramatickou (relačnou) morfému voláme modifikačnými morfémi. Napríklad v tvare *prosiť* máme lexikálnu morfému *pros-* (ktorá je aj v substantíve *prošba*), modifikačnú morfému *-i-* (ktorá je v každom slovese daného typu, napr. *nos-i-ť, vod-i-ť, krot-i-ť*) a relačnú morfému *-ť* (ktorá je v každom infinitíve, napr. *nies-ť, ma-ť, rozumie-ť*). Podobne v tvare *dievčata* je lexikálna morféma *dievč-* (resp. zložený lexikálny základ *diev-č*), ďalej modifikačná morféma *-at-* (ktorá je v príslušnom tvare názvov mláďat) a napokon gramatická morféma *-a* (ktorá je v tvare G. sg. všetkých neutier typov *mesta, srdca, dievčata*).

Aj v stavbe tvarov, ktoré majú zložitú štruktúru, rozlišujeme dve časti: tvarotvorný základ čiže bázu a tvarotvornú príponu čiže formant. Bázu tvaru je súhrn lexikálnej a modifikačnej morfémy, kým formantom je relačná prípona. Pre systematický výklad je užitočné rovnako posudzovať všetky prípady a hovoriť o báze (tvarotvornom základe) a formante (tvarotvornej prípone) vo všetkých prípadoch, bez ohľadu na zložitosť morfematickej štruktúry tvaru.

Miesto, kde sa stretávajú morfémy, sa volá morfematickým švíkom. Je niekoľko typov švíkov, a to podľa toho, aké morfémy sa stretávajú. Ide totiž o to, že nie všetky morfematické švíky sú vyznačené rovnakou mierou: niektoré sú výrazné, iné sú zasa nevýrazné. Morfematický švík, kde sa stretáva báza s formantom tvaru, sa nazýva morfologickým švíkom. Ak formant tvaru má podobu sufixu, tento švík je vyznačený pomerne slabo. Deje sa to jednak zmenami v báze, jednak zmenami vo formante.

Niektoré zmeny v báze sú vyvolané zvukovou podobou formantu. To sú kombinačné zmeny. Sú spätné (regresívne), lebo ostatná fonéma bázy je ovplyvnená prvou fonémou formantu. Napr. *d, t, n, l* pred *e* sa mení na *ď, ť, ň, ľ*: *hlad* — *o hlade*, *plot* — *na plote*, *stan* — *v stane*, *stól* — *na stole*. Iné zmeny v báze sa neviažu na zloženie formantu. To sú alternácie. Napr. *k* — *c*, *ch* — *s*, *c* — *č*: *vlk-ø* — *vlc-i*, *beloch-ø* — *belos-i*, *otec-ø* — *otč-e* . . . Väčšina alternácií v báze sa uplatňuje ako pomocný výrazový prostriedok gramatického významu najmä v tvaroch bez pozitívneho sufixálneho formantu. Tak je to najmä v tvaroch s nulovou gramatickou príponou, napr. G. pl. *hrán-ø*, *rýb-ø*, *žien-ø*, *čias-ø*, *miest-ø*, *šatiiek-ø*, *slivák-ø*, *srdiečok-ø*; *povedz-ø*, *vedz-ø*, *iď-ø*, *zhyň-ø* . . .

Zmeny vo formante sú vyvolané zvukovým zložením bázy. To sú postupné (progresívne) zmeny. Sem patrí napríklad skracovanie dlhej slabiky formantu po predchádzajúcej dlhej slabike: *krešú*, ale *pišu*; *v nošiach*, ale *v skrýšach*; *peknú*, ale *krásnu* . . . Podobne aj voľba variantu s vokalicickým prvkom *ý/í*, *ú/iu*, *é/ie*, *á/ia* v príponách neposesívnych adjektív: *dobrý* — *cudzí*, *dobrá* — *cudziv*, *dobrého* — *cudzieho*, *dobrá* — *cudzia* . . .

Technika spájania bázy a sufixálneho formantu sa neodlišuje — ako to ukazujú aj uvedené príklady — nijako podstatne od spájania morfém iného typu alebo vôbec od spájania foném v rámci slabiky.

Jednota a samostatnosť bázy tvaru sa ukazuje aj tým, že sa celá báza zavše uplatňuje ako odvodzovací základ pri tvorení nových slov: *dievčat-ko*, *žriebäc-i*, *mater-ský*, *predaj-ný*, *sej-ba*, *chváli-tebný*, *bada-teľný* . . .

Ak báza tvaru má zložitú morfológickú štruktúru, jej jednotlivé časti nie sú na jednej úrovni vzhľadom na lexikálny význam slova. Vcelku možno povedať, že okrem jadra sú tu aj okrajové zložky, ktoré majú všeobecnejší význam a v dôsledku toho majú funkciu na hraniciach medzi lexikálnou a gramatickou rovinou jazyka.

Báza čiže tvarotvorný základ nebýva vo flektívnych jazykoch sama osebe tvarom. Preto v tvarosloví nemožno chápať nijaký syntetický tvar ako utvorený z iného tvaru ďalším formantom. Napríklad tvary prechodníka a činného prídastia prítomného sa niekedy (najmä v školskej praxi) vykladajú ako utvorené z tvaru 3. os. pl. indikatívu prítomného príponou *-c*, resp. *-ci* (*-ca*, *-ce*): *chytajú-c*, *chytajú-ci*; *pišu-c*, *pišu-ci*; *vidia-c*, *vidia-ci*; *stoja-c*, *stoja-ci* . . . Takýto výklad je však vo flektívnom jazyku nesprávny, i keď je pravda, že sa opiera o paralelnosť v znení tvarov 3. os. pl. indikatívu prítomného, prechodníka a činného prídastia prítomného: *chytajú* — *chytajúc* — *chytajúci* . . . Morfológická štruktúra týchto tvarov je však takáto: *chyt-aj-ú*, *chyt-aj-úc*, *chyt-aj-úc-i*; *piš-u*, *piš-uc*, *piš-úc-i*; *vid-ia*, *vid-ia-c*, *vid-iac-i*; *stoj-a*, *stoj-ac*, *stoj-ac-i*. Sú to teda tvary, ktoré sa tvoria z jednej bázy (z tej istej podoby prítomného kmeňa *chytaj-*, *piš-*, *vid-*, *stoj-*) osobitnými príponami *-ú*, *-úc*, *-úci*; *-u*, *-uc*, *-úci*; *-ia*, *-iac*, *-iaci*; *-a*, *-ac*, *-aci*.

Tvarotvorný základ sa chybné pokladá za samostatný tvar napr. v N. sg. maskulín a feminín zakončených spoluhláskou: *chlap, dub, stroj; dlaň, kosť* ... Ostatné tvary sa potom chápu ako odvodené od tohto „základného tvaru“: *chlap-a, -ovi, -om, -i, -ov, -och, -mi* ... To však nie je správne, lebo v tvare N. sg. je takisto gramatická prípona, a to nulová prípona, takže morfológické členenie vykazuje rovnaký tvarotvorný základ vo všetkých tvaroch, ale meniacu sa gramatickú príponu: *chlap-∅, -a, -ovi* ...; *dlaň-∅, -e -i, -ou* ...

V rámci sústavy slovesných tvarov používa sa však základ jedného tvaru na tvorenie iného tvaru; napríklad trpné prídavné a slovesné podstatné meno majú ten istý základ: *chytan-ý — chytan-ie, tren-ý — tren-ie, načat-ý — načat-ie*. Tu ide o výmenu jednej sústavy gramatických prípon inou sústavou. Je to teda konverzia, presunutie lexémy z jedného slovného druhu do iného.

Gramatický tvar vzniká teda spravidla spojením aspoň jednej jednoduchej lexikálnej morfémy a jednej gramatickej morfémy. V slovenčine takmer niet gramatických tvarov bez bázy, teda takých tvarov, ktoré by neobsahovali lexikálnu morfému. Minimálny zvukový rozsah lexikálnej morfémy je jedna fonéma. Tento okrajový prípad je však zriedkavý, vyskytuje sa častejšie len v tvaroch zámen, ako *ĵ-u, ĵ-ej, (o) n-ej, ň-ou, n-ím, (o) n-ich, n-imi*, ako aj v zrazených predložkových tvaroch *doň, zaň, naň, oň, preň, nadeň, podeň, predeň*, v ktorých je kmeňová morféma *ň-* a nulová pádová morféma, takže uvedené tvary treba analyzovať takto: *do-ň-∅, za-ň-∅* ... *nade-ň-∅, pode-ň-∅* ...

Za výnimočné prípady treba pokladať zámenné tvary *ich, im*, v ktorých niet zreteľnej lexikálnej morfémy, lebo tieto tvary sa dajú morfológicky členiť len násilne. Ale tzv. krátke zámenné tvary *ho, mu* sa nedajú vôbec členiť. Možno ich jednoznačne stotožniť s gramatikou morfémy tzv. dlhých tvarov *je-ho, je-mu*. V tvaroch *mu, ho* teda niet lexikálnej morfémy: sú to tvary bez bázy.

Lexikálna morféma, resp. celá báza tvaru je dôležitá pre zaradenie tvaru do súboru tvarov istej lexémy, istej pomenovacej jednotky. Najčastejšie ostáva nepozmenená vo všetkých tvaroch slova. V slovenčine sa touto skutočnosťou zhoduje tendencia po stálosti bázy vo všetkých tvaroch slova. Preto je pomerne málo variácií v báze tvarov. Pravda, v neproduktívnych typoch je variácií v báze viac ako v živých, produktívnych typoch. Napr. sloveso *hnať* má v istých tvaroch bázu *[hna-*, v iných *]zasa* bázu *ženie-|žen-|žeň-*. Veľká variácia je aj v základe slovesa *jať*: *(za)ja-ť, (za)jme-m, (za)jm-ú; (s)ňa-ť, (s)níme-m, (s)ním-u; (vy)ňa-ť, (vy)jme-m (vy)jm-ú*. Takto vzdialené varianty bázy majú v synchrónnom systéme už málo spoločného, takže sa blížia k supletivizmu.

Za variáciu iného druhu treba pokladať skrátenie a rozlíšenie bázy v niektorých tvaroch istých slov. Napr. v tvaroch 3. os. pl. ind. prézenta sloves rozličných vzorov je skrátenie bázy oproti ostatným tvarom indikatívu prézenta; napr.: *nesie-m (-š, -∅, -me, -te)|| nes-ú, chudne-m, (-š, -∅, -me, -te)|| chudn-ú* ... Skrátená báza je aj v tvaroch prézenta sloves

vzoru *chudnúť*: *chud-ol* (-la, -lo, -li), *pad-ol* (-la, -lo, -li) || *padnu-vší* . . . Rozšírenie bázy máme v tvaroch podstatného mena mať: N. *mat-ø*, G. *mater-e*, D. *mater-i* . . . Alebo v tvare 3. os. pl. indikatívu prezenta sloves vzorov *chytal* a *rozumiel*; napr.: *chytá-m* (-š, -ø, -me, -te) || *chytať-ú*, *rozumie-m* (-š, -ø, -me, -te) || *rozumej-ú* . . .

Za supletívne bázy gramatických tvarov pokladáme dva od pôvodu rozličné rady hlások, ktoré majú ten istý lexikálny význam a vyskytujú sa v tvaroch, ktoré komplementárne utvárajú jednu paradigmu. V slovenčine je pomerne málo lexém so supletívnymi bázami. Napríklad v rámci substantív sa dopĺňajú na úplnú paradigmu sg. tvary zo základu *človek* a pl. tvary zo základu *ľud-ia*. V rámci adjektív a adverbíí sa tvoria tvary komparatívu a superlatívu zo supletívneho základu k pozitívom *dobrý*, *zlý*, *malý*, *veľký*, *pekný*, resp. *dobre*, *zle*, *málo*, *veľa*, *pečne*: *lepší*, *horší*, *menší*, *väčší*, *krajší*, resp. *lepšie*, *horšie*, *menej*, *viac*, *krajšie* . . . Tu sa hovorí o nepravidelnom stupňovaní. V rámci zámen je supletivizmus častejší: *ja* — *mňa*; *on* — *jeho*; *my* — *nás*; *oni* — *ich* . . . Aj niektoré slovesá majú tvary zo supletívnych báz, napr. *byť* — *som*, *je* — *buď* — *bol*; *povedať* — *poviem*; *ísť* — *idem* — *šiel* — *idť* || *choď*.

Druhou časťou gramatického tvaru je formant. Problematika formantu je tiež zložitá. Na lepšie zvládnutie tejto problematiky je výhodné postupovať pri morfológickom rozbere tvaru od formantu k báze: formant je totiž súčasťou uzavretého systému, a tak sa pevnejšie vyznačujú i jeho hranice.

V slovenčine má väčšina formantov povahu nerozložiteľnej prípony, sufixu. Gramatická prípona sa vo flektívnych jazykoch pomerne zreteľne vydiera opakovateľnosťou pri slovách istého slovného druhu alebo aspoň pri istej skupine slov patriacich k istému slovnému druhu. Napr. prípona *-m* sa zreteľne vyčleňuje zo všetkých slovesných tvarov, ktorými sa vyjadruje gramatický význam 1. os. sg., kým prípona 3. os. pl. *-ia* sa podobným spôsobom vyčleňuje len z tvarov istých sloves.

Takto vyčlenené gramatické prípony vykazujú tiež istú variáciu. Napr. prípona 3. os. pl. *-ú* má aj variant *-a*, ktorý sa používa len po spoluhláske *j*: *stoj-a*, *háj-a*. Alebo prípona 3. os. pl. *-ú* má variant *-u* po dlhej slabike: *vládn-u*, *striehn-u* . . . To znamená, že variácia *-ia/-a*, *-ú/-u* nie je na tej istej úrovni. Podobne za varianty treba pokladať aj podoby pádových prípon tvrdo a mäkkoo zakončených akostných prídavných mien vzoru *dobrý* a vzoru *cudzí*. Ak sa však vo vývine jazyka stratí príčina variácie, varianty jednej morfémy sa zmenia na samostatné morfémy: tak je to pri príponách podstatných mien tvrdého a mäkkého zakončenia. Oveľa zriedkavejšie má formant gramatického tvaru povahu predpony, prefixu. V slovenčine takého prípadu ani niet, lebo tu ide vždy o kombináciu prefixu a sufixu, teda o kombinovaný tvarotvorný postup. Napr. niektoré nedokonavé slovesá majú popri opisných tvaroch futúra aj jednoduché predponové tvary: *poletia*, *ponesú*, *poženú* (= *budú letieť*, *budú niesť*, *budú hnať*). Tu ide o gramatický prefix *po-* a o sústavu gramatických sufixov: *-m*, *-š*, *-ø*, *-me*, *-ie*, *-ú/-ia*.

Pri afixálnom tvorení gramatických tvarov sa uplatňuje najčastejšie flektívny princíp: jedným nerozdeľiteľným formálnym prvkom sa vyjadruje

súčasne viac významových prvkov. Gramatické významy sa teda nevyrážajú diferencovane. Napríklad v tvaroch indikatívu prezenta sa súborom tzv. osobných prípon vyjadrujú významové príznaky: osoba, číslo, indikatív, prezent, aktívum. V menšej miere sa pri afixálnom tvorení tvarov uplatňuje aglutinačný princíp; vtedy sa gramatické významy vyjadrujú diferencovane, totiž aspoň niektorý z nich má osobitné formálne vyjadrenie. Napr. v tvaroch prídastí možno v gramatickej časti rozlíšiť prostriedky na vyjadrenie slovesnej charakteristiky tvaru od prostriedkov na vyjadrenie mennej charakteristiky, keďže prídastia sú hybridné tvary. Činné prídastie prítomné má slovesnú charakteristiku v morféme *-úc-* alebo *-iac-//ac-* a mennú charakteristiku v súbore pádových prípon *-i, -a, -e*: *chytaj-úc-i, pros-iac-i, stoj-ac-i* ... Podobne je to aj pri činnom prídastí minulom: *zachyti-vš-i, prosí-vš-i* ..., aj pri trpnom prídastí: *chyta-n-ý, pros-en-ý, bi-t-ý* ...

Podobne možno analyzovať aj tvary rozkazovacieho spôsobu. V nich je okrem druhej podoby prítomníkového kmeňa (s istou variáciou) jednak morféma imperatívu, jednak sústava osobných prípon: *padn-i-ø (-me, -te)*. Spojenie slovesného kmeňa s morfémmou imperatívu *padn+i-* je imperatívny základ, tak ako základom prídastia je spojenie slovesného kmeňa so slovesnou charakteristikou prídastia: *chytaj+úc-i, pros+iac-i; chyti+vš-i, padnu+vš-i; chyta+n-ý, chyt+en-ý, bi+t-ý* ...

Tvary, ktoré sú kompaktným a vo vete premiestniteľným radom foném, majú syntetický charakter. Sú to syntetické čiže jednoduché (jednoslovné) tvary. Analytický charakter majú naproti tomu tvary, ktoré sa skladajú z niekoľkých kompaktných a vo vete premiestniteľných radov foném. Sú to analytické čiže zložené (viacslovné) tvary. Tieto tvary obsahujú okrem základnej súčiastky s lexikálnym významom aj súčiastky s gramatickým významom: sú to pomocné súčiastky tvaru, ktoré majú hodnotu samostatných gramatických morfém. Keďže tieto morfémy nemajú svoj osobitný lexikálny význam, umiestujú sa vo vete spravidla podľa rytmického slovosledného princípu ako príklonky (enklitické slová).

Samostatné gramatické morfémy nevyjadrujú isté gramatické významy izolovane: zvyčajne ide o súhru formantov vo všetkých súčiastkach tvaru. Preto je v analytických tvaroch vhodnejšie hovoriť o rozštiepenej gramatickej morféme (morphème brisée).

Tieto rozštiepené morfémy v rámci analytických tvarov — napr.: (*hovori*) -ø sa — vyzerajú ináč ako rozštiepené morfémy v rámci syntetických tvarov. Napr. aj v tvaroch futúra typu *poletíme* možno hovoriť o rozštiepenej morféme *po-//me* ... Rozdiel je však len v samostatnosti, resp. nesamostatnosti jednotlivých zložiek rozštiepenej morfémy.

Zložené tvary vznikli z konštrukcií, v ktorých niektoré členy stratili svoj lexikálny význam, takže sa konštrukcie morfologizovali. Tak ako v báze jednoduchých tvarov sa vývinom stiera morfologická stavba, aj v rámci

zložených tvarov sa stiera pôvodná stavba konštrukcie. Napríklad sústava pomocných zložiek tvaru sa prispôsobí paralelnej sústave nesamostatných morféme v rámci jednoduchých tvarov: tak sa môže vysvetliť strata samostatných morféme *je, sú* v zložených tvaroch préterita.

V spisovnej slovenčine majú zložené tvary len slovesá. Tu sa rozlišujú opisné (perifrastické) a zvrtné (reflexívne) zložené tvary; napr. opisné tvary pasíva *byť stavany, je stavany, sú stavané* . . . a zvrtné tvary pasíva (*začína*) *sa stavaf, stavia sa, stavajú sa* . . .

V súčasnej spisovnej slovenčine niet živej tendencie po syntetizácii ani veľmi zložitých opisných tvarov, ako napr. tvarov podmienovacieho spôsobu *bol by som urobil, bol by si urobil* . . . Syntetizované tvary typu *bol bych urobil* sú v dnešnej norme okrajové a sú archaické.

Zložené tvary sú bližšie k aglutinácii ako k flexii, lebo jednotlivé samostatné gramatické morfémy majú spravidla diferencovaný význam. Napr. morféma *by* v tvaroch kondicionálu, alebo morféma *sa* vo zvrtných neosobných tvaroch.

Vyplýva z podstaty jazyka, že popri centrálnych elementoch nachádzame okrajové prípady aj na morfológickej rovine. Tieto druhé sú však v menšine. Rozdeľujú sa na dva typy. Na jednej strane sú to elementy, ktoré majú formu, ale nemajú obsah. Sú to prázdne morfémy. Napríklad morféma *po-* v imperatívnych tvaroch *poď, poďme, poďte* je prázdna morféma: vyskytuje sa len v uvedených gramatických tvaroch a nemá nijaký lexikálny ani gramatický význam, ani nijakú funkciu. (Predpona *po-* v tvaroch futúra typu *poletí* od slovesa *letieť* je iná: je to gramatická morféma vyjadrujúca časové zaradenie tvaru.) Na druhej strane sú to elementy, ktoré majú obsah, ale nemajú formu. To sú nulové morfémy. Ich existencia je podložená kategoriálnou povahou gramatického významu a systémovosťou vo formálnom vyjadrovaní gramatických kategórií. Napríklad tvar N. sg. substantív vzoru *chlap*, vzoru *dub* a vzoru *stroj* majú nulovú pádovú príponu, takže ich morfematičná štruktúra je takáto: *chlap-∅, dub-∅, stroj-∅*.

V porovnaní s lexikálnou rovinou sa ukazuje rozdiel medzi morfológiou a lexikou aj v tom, že prázdne morfémy sú aj na morfológickej, aj na lexikálnej rovine, kým nulové morfémy sú možné len na morfológickej rovine. Napr. predpona *po-* v slove *požiť* (= *žiť*) alebo samostatná morféma *sa, si* v reflexívach tantum typu *smial sa, umienil si* majú povahu prázdnej morfémy. Ale nulová morféma je súčasťou uzavretého súboru morféme vyjadrujúcich protiklady v rámci istej kategórie alebo v rámci súboru istých kategórií. Lexikálne sémantické kategórie však takúto povahu nemajú. Preto ani pri tvorbe nových slov desufixáciou nehovoríme o nulovej odvodzovacej prípone: *vrhnúť* > *vrh*, *letieť* > *let*. Ani v tvaroch bez bázy *ho, mu* nehovoríme o nulovej lexikálnej morféme.

Gramatické tvary sú zoskupené do čiastkových systémov podľa uplatnenia jednotlivých gramatických kategórií. Tak napríklad tvary podstatného mena

sa zoskupujú do dvoch čiastkových systémov podľa čísla: sú to tvary jednotného čísla a tvary množného čísla. Súhrn všetkých tvarov istej lexémy sa volá paradigma. Napríklad úplná paradigma podstatného mena obsahuje tvary jednotného i množného čísla, vedno 12 tvarov (vokatív nepokladáme za súčasť paradigmy). Paradigmy v rámci jednotlivých slovných druhov sú rozlične bohaté a rozlične členené, čo závisí od bohatosti gramatických významov daného slovného druhu. Najjednoduchšiu paradigmu majú vcelku podstatné mená a zámená substantívnej povahy, menovite osobné zámená 1. a 2. osoby, ako aj opytovacie zámená *kto*, *čo*. Napríklad zámená *kto*, *čo* majú len tvary pádov v jednotnom čísle — 6 tvarov. Oveľa zložitejšiu paradigmu majú povedzme prídavné mená a vôbec slová adjektívnej povahy, ako sú zámená *aký*, *ktorý*, *čí* alebo číslovky *prvý*, *tretí* a pod. Ale najzložitejšiu paradigmu majú slovesá. Napríklad osobné prechodné nezvratné nedokonavé sloveso *chytať* môže mať vedno 160 tvarov; tie sa zoskupujú do čiastkových systémov osobných a neosobných tvarov, činných a trpných tvarov, určitých a neurčitých tvarov, tvarov činného prídavia prítomného a minulého, tvarov trpného prídavia a tvarov slovesného podstatného mena.

V počte tvarov slovesa sú menné tvary započítané len základným reprezentantom: činné prídavie prítomné, činné prídavie minulé, trpné prídavie a slovesné podstatné meno po jednom zástupcovi. Aj pri prechodníku počítame len jeden tvar — aktívny prechodník *chytajúc*; trpný prechodník *sú chytaný* ako veľmi zriedkavý archaizmus nerátame. Osobitne sa však rátajú opisné a zvrátne pasívne tvary, ako aj zvrátne neosobné tvary. Pádové tvary prídaví ani slovesného podstatného mena nezapočítavame; no ak by sme ich zarátávali, úplná slovesná paradigma by mala vyše 250 tvarov.

Od supletivizmu treba odlišiť defektnosť niektorých lexém. Defektné v najširšom zmysle slova sú slová, ktoré nemajú úplnú paradigmu, lebo niektoré ich tvary sa nepoužívajú. Príčina tohto stavu je rozmanitá. V slovenčine je veľa defektných slov, najmä ak vyjdeme zo zásady, že každé autosémantické slovo má mať úplnú paradigmu. Defektné sú potom v rámci podstatných mien všetky singulária tantum a všetky plurália tantum, lebo nemajú tvary plurálu, resp. singuláru. Napr. slová ako *chrobač*, *zver*, *háveď*, alebo ako *atmosféra*, *povetrie* nemajú plurál a zasa slová ako *kliešte*, *kachle*, *pomyje*, *Košice* nemajú singulár. Defektné v užšom zmysle slova sú však len niektoré jednotlivé podstatné mená, lebo nemajú úplnú paradigmu; používajú sa len v istých tvaroch, ako napríklad *pomykov* — G. (*do*) *pomykova*, L. *v pomykove*. Defektné sú v istom zmysle aj všetky vzťahové adjektíva, lebo sa nestupňujú. Zo slovíes sú potom defektné všetky dokonavé slovesá, lebo nemajú tvary na vyjadrenie aktuálnej prítomnosti. Defektné je v užšom zmysle slova aj bezpredponové sloveso *jať*, ktoré má iba niektoré tvary z infinitívneho kmeňa: *jať*, *jatý*.

Možnosť tvoriť činné prídavie prítomné typu *chytajúci*, *-a*, *-e* len od nedokonavých slovíes a naopak činné prídavie minulé typu *chytilší*, *-ia*, *-ie* len od dokonavých slovíes

nevyvoláva defektnosť, lebo uvedené tvary sú komplementárne. Ale nemožnosť tvoriť činné prídavné mená od dokonavých sloves v zovraznení *nieť*, napr. *vynieť*, *napiet*, *rozráť sa*, robí tieto slovesá defektnými aspoň v širšom zmysle slova. Takisto sú defektné aj slovesá *byť*, *mať* a iné, lebo nemajú trpné prídavné mená (hoci existujú podstatné mená *bytie*, *ímanie* atď.).

Tvorenie všetkých gramatických tvarov v rámci všetkých slovných druhov sa volá ohýbanie čiže flexia. V rámci ohýbania rozlišujeme tri osobitné oblasti, a to skloňovanie čiže deklináciu, časovanie čiže konjugáciu a stupňovanie čiže gradáciu (komparáciu). Skloňovanie (deklínácia) je tvorenie pádových tvarov mien; časovanie je tvorenie všetkých slovesných tvarov, najmä tvarov na vyjadrenie času a spôsobu čiže určitých tvarov (finitných tvarov); stupňovanie je tvorenie tvarov na vyjadrenie pomernej kvantítity obsahu adjektív a adverbíí. Inými slovami: skloňovanie je tvorenie pádov substantív, adjektív, zámen, čísloviek a prídavných men; časovanie je tvorenie slovesných tvarov, najmä určitých; stupňovanie je tvorenie druhého a tretieho stupňa (komparatívu a superlatívu) adjektív a adverbíí.

Systém gramatických tvarov slovenčiny ako prevažne flektívneho jazyka je vybudovaný na rôznych princípoch. Aj v rámci jednotlivých slovných druhov odlišujú sa rôzne typy flexie.

Napríklad máme niekoľko typov deklínácie podstatných mien, ktoré sa odlišujú od seba najmä rozličným súborom pádových prípon. Tieto typy skloňovania sa nazývajú vzormi. Podobne je to v oblasti prídavných mien, čísloviek, zámen i sloves, teda vo všetkých ohybných slovných druhoch.

Tieto flektívne typy čiže vzory sú opreté o slovotvorné typy slovej zásoby. Každý živý flektívny typ sa opiera o nejaký produktívny slovotvorný typ, resp. aj o niekoľko produktívnych slovotvorných typov. Napríklad deklinačný typ *kosť* sa opiera o produktívny slovotvorný typ abstrákt na *-osť*, ako *tvrdosť*, *hlúposť*, *slabosť*, *výkonnosť* ... Alebo deklinačný typ *cudzí* sa opiera o produktívne slovotvorné typy na *-ší*, *-ejší*, *-ci*, *-aci*, *-úci*, *-iaci*, *-aci*, *-vší*, ako *milší*, *skromnejší*, *spací*, *trhací*, *hyníci*, *sediaci*, *hojací sa*, *zahojivší sa* ...

V každom morfológickom flektívnom type máme vzorové slovo čiže vzor. Túto reprezentatívnu úlohu má mať slovo, ktoré v čo možno najväčšej miere má konštruktívne prvky daného typu. Napríklad má to byť slovo, ktoré má úplnú paradigmatu, ďalej ktoré má základné varianty morfém a napokon ktoré nevykazuje nijakú nepravidelnosť. Z tohto hľadiska môžu byť vzorovými slovesami len nedokonavé slovesá, ďalej osobné nezvratné slovesá a napokon slovesá so zreteľnou morfematičnou štruktúrou a bez zvláštností v technike spájania morfém.

Okrem živých flektívnych typov, ktoré zahŕňajú veľa slov, sú aj chudobné flektívne typy, obmedzené na istý počet jednotlivých lexém. To sú neživé

typy, ktoré sa udržiavajú v morfolologickej stavbe ako výrazné typy živené frekvenciou príslušných slov. Také sú slovesné vzory *niest, brat, triet*. Podobne aj substantívny vzor *gazdina*.

Ak sa flektívny typ obmedzuje na jedno-dve slová, hovoríme o nepravidelnom type. Takú flexiu majú napr. podstatné mená *mať, pani*, slovesá *byť, chcieť, vedieť, ísť*. Za nepravidelné možno pokladať aj slová, ktorých paradigma je zmiešaná. Istý počet tvarov sa tvorí podľa jedného vzoru, iný počet tvarov zasa podľa druhého vzoru. Napr. slovesá *stáť, báť sa*.

Typy flexie sú veľmi pevné jednotky vo výstavbe morfolologickej roviny. Vo vývine sa menia veľmi pomaly, hoci aj v súčasnom jazyku badať interferenciu medzi jednotlivými typmi; porov. vzájomné prechody medzi typmi substantív *kost a dľaň* alebo medzi typmi sloves *chytať a česať*.

Dynamickosť morfológie

Jazyk ako sústava prvkov znakovkej povahy, určených na dorozumievanie v ľudskej spoločnosti, má všetky vlastnosti historickej kategórie, viazanej na istú spoločnosť a na istý priestor. Každý jazyk má svoj vznik, prekonáva istý vývin, stále sa mení. Hybné sily tohto vývinu sú jednak v ňom samom, jednak mimo neho (najmä v prostredí, v ktorom existuje).

Morfológická stavba každého jazyka má ráz viac-menej uzavretého systému; práve preto sú všetky pohyby na morfolologickej rovine oveľa pomalšie ako napríklad na lexikálnej rovine toho istého jazyka v tom istom časovom úseku. Morfológická stavba jazyka je výsledkom dlhodobého pozvoľného vývinu, v ktorom sa uplatnilo veľa tendencií, často protichodných. Napríklad oproti silnej tendencii po stálosti presádzali sa rozličné tendencie po zmenách. Výsledkom týchto rozporov a zrážok je dnešný diferencovaný, bohatý a vycibrený morfológický systém spisovnej slovenčiny, ktorý však ani dnes nie je meravý. Je v ňom pohyb, ale niet v ňom ani neporiadku, ani prevratných zmien. Jeho základy sú pevné a pohyb sa ukazuje skôr v kvantitatívnom využívaní jednotlivých zložiek systému.

V základoch morfológického systému sú slovné druhy a morfológické kategórie. V týchto základoch nebaďať v súčasnej spisovnej slovenčine nijakú zmenu: ani ústup, ani vznik nejakého slovného druhu alebo nejakkej morfológickej kategórie.

V súčasnom spisovnom jazyku nevzniká nijaký nový slovný druh, ale ani žiaden z existujúcich slovných druhov nie je na ústupe. Nové slová z domácich i cudzích fondov sa zaraďujú do systému slovných druhov bez zvyšku. Takisto sa zásadne nemenia ani morfológické kategórie, ktorými sa vyznačujú jednotlivé slovné druhy. Napríklad aj prevzaté slová sa zaraďujú do morfológického systému bez zvyšku a tak ako predtým, v prechádza-

júcich vývinových obdobiach. Týka sa to aj podstatných mien, ktoré sa pre svoje fonické zloženie nezaraďujú ani do jedného deklináčného typu, napr. maskulína *atašé, kivi*, feminína *madame, avenue, jury*, neutrá *alibi, bulaj, findle, kupé, tableau, iglu*.

Vo vývine slovenskej morfológie i v dnešnom jej systéme sa uplatňuje silná tendencia po jednotnej podobe tvarotvorného základu. Odstraňujú sa rozličné variácie bázy, najmä jej rôzne zakončenie. Napríklad v tvaroch podstatného mena *mať* sú dve formy bázy: *mať-* a *mater-*. V dôsledku tendencie po rovnakom znení bázy v celej paradigme má podstatné meno *mať* popri starom skloňovaní s meniacou sa bázou aj novú paradigmu s jednotnou bázou, čiže paradigmu zhodnú s paradigmou vzoru *dláň*: N. *mater*, G. *matere*, D. *materi*, A. *mater*, L. *o materi*, I. *materou*; N. pl. *matere*, G. pl. *materí*, D. pl. *materiam*, A. pl. *matere*, L. pl. *o materiach*, I. pl. *materami*. Tá istá tendencia sa uplatňuje pri presúvaní jednotlivých tvarov slovík vzoru *česať* ku vzoru *chytať*: odstraňujú sa tým alternácie konsonantov ako *t/c, k/č, s/š, z/ž, ch/š* . . . Tak sloveso *trestať* má popri tvaroch typu *tresce, tresci* aj tvary typu *trestá, trestaj*.

Uvedená základná vývinová tendencia z oblasti formálnej stránky morfológie sa silne uplatňuje aj pri zaradovaní prevzatých slov do slovenskej sústavy tvarov. Napr. podstatné mená typu *dráma* sú dnes iba ženského rodu a majú jednotnú podobu bázy podľa pôvodného N., A. sg.: *drám-a, -y, -e, -u, -e, -ou* . . . Tým sa celkom zotrela cudzosť formy týchto slov. V staršom období v spisovnej slovenčine boli totiž aj varianty typu *drama, dramatu*.

Tendencia po jednotnej báze sa uplatňuje aj v tvaroch adjektív typu *pekný* a zámen typu *ten*. Na morfológickom švíku týchto tvarov sa neuplatňuje zmena *t — t̃, d — d̃, n — ñ, l — l̃* ani pred vokálmi *i, ie, e, ím* sa zachováva „tvrdosť“ zakončenia bázy. Preto vyslovujeme aj tvary *pekné, mladí, svätí, smelí, tí; tie; peknej, mladej, svätej, smelej, tej* s tvrdými spoluhláskami *n, d, t, l* na konci bázy.

Pôsobením tejto základnej tendencie vo vývine slovenskej morfológie sa rozštiepili niektoré podstatné mená na dve jednotky; v jednom prípade sa zovšeobecnila jedna podoba bázy, v druhom zas druhá. S formálnym odlišením ide ruka v ruke aj významové rozštiepenie. Tak vznikli voľakody dvojice slov *kolo* a *koleso, slovo* a *sloveso*. Rovnakým vývinom vznikli v novšom období dvojice slov *agens* a *agent* z latin. *agens, -tis; paciens* a *patient* z latin. *patiens, -tis*.

Uvedená základná vývinová tendencia slovenskej morfológie bola po celý vývin slovenčiny a je aj dnes podporovaná všeobecne platným faktorom — tvarovou analógiou. Tento princíp sleduje jednoliatosť, uniformitu tvarového systému jazyka, najmä tým, že sa odstraňujú nepravidelnosti zdedené z predchádzajúceho stavu alebo vyvolané zásahmi z inej roviny, napr. zmenami hlások. Tvarová analógia pôsobí po celý vývin jazyka, ale neuplatňuje sa priamočiaro a do dôsledkov, lebo jej prekazujú iné zákonitosti jazykového

systemu. Tendencia po jednotnej báze a tendencia po uniformite tvarov (tvarová analógia) sa dopĺňajú, i keď tvarová analógia sa viac týka formantov, gramatických morféme.

Na základe analógie sa zmiernil pradávný rozdiel medzi tematickými a atematickými slovesami najmä prenesením pôvodne atematickej osobnej prípony *-m* ku všetkým tematickým slovesám. Tak vznikol stav typický pre slovenčinu, že všetky slovesá majú v tvaroch 1. os. sg. príponu *-m*: *som, viem, jem, dám, mám, chytám, rozumiem, česem, miniem, chudnem, prosím . . .*

V dnešnom morfológickom systéme slovenčiny uplatňuje sa tvarová analógia ako zovšeobecňovanie prípony N. pl. *-i* pri vzore *chlap*, takže sa dostáva aj k slovám, ktoré v staršom úze mali v tomto tvare príponu *-ia*; napr.: *voličia > voliči, hasičia > hasiči, pohoničia > pohoniči . . .*

Takisto aj zovšeobecnenie prípon prechodníka *-úc/-uc* a *-iac/-ac* pri všetkých slovesách je výsledkom tvarovej analógie. Tak sa odstránili tvary typu *ida, vynesši, davši* a nahradili sa tvarmi typu *idúc, vynesúc, dajúc*.

Podobne sa analógiou vyrovnáva prípona inštrumentálu čísloviek *dva* a vyššie; prípona *-mi* sa dostáva aj do inštrumentálu čísloviek *dva, tri*: *dvomi, tromi*.

V slovenskej morfológii sa silne uplatňuje súvzťažnosť samohlások v gramatických príponách s predchádzajúcimi hláskami čiže s koncovými hláskami bázy. Na tomto vzťahu sa zakladajú rozdiely medzi vzormi *dub* a *stroj*, *žena* a *ulica*, *mesto* a *srdce*, *pekný* a *cudzí*. Okrem toho sa silne uplatňuje súvzťažnosť medzi rodom podstatného mena a zakončením slova v tvare N. sg. To je formálna charakteristika gramatického rodu. Obidve uvedené morfológické zákonitosti sa uplatňujú ako silné faktory aj pri udomáčňovaní prevzatých slov. Ich pôsobením nastávajú aj v dnešnom jazyku zmeny: *kenguru*, m. neskl. > *kengura*, ž.; *bufet* (vysl. *búfe*), str. neskl. > *bufet* (vysl. *bufet*), m.; *tableau* (vysl. *tabló*), str. neskl. > *tablo*, str.

Vývin v morfológii sa najčastejšie uskutočňuje dvojtvarmi, dubletami. Starší tvar ostáva v používaní, iba jeho frekvencia sa znižuje. Novší tvar sa spočiatku uplatňuje obmedzene, jeho frekvencia sa však zvyšuje, a to alebo vo všetkých oblastiach spisovného jazyka, alebo len v istom štýle. Novšie tvary sú spravidla progresívne a dáva sa im prednosť.

Dvojtvary bývajú okrem toho rozlíšené aj v inom zmysle, napr.: G. pl. *koňov* — *koná*, *grošov* — *groš* . . . Tu každý z dvojtvarov je v istom význame daného slova jedine možný, a preto tieto dublety stoja popri sebe ako rovnocenné jednotky, ktoré si nekonkurujú.

Ak medzi dvojtvarmi niet významového ani funkčného rozdielu, časom zvíťazí novší tvar úplne. V tomto prípade sa dubletnosť odstraňuje ako zbytočná formálna príťaž. Z najnovšieho vývinu slovenskej morfológie možno uviesť viac príkladov, ktoré ukazujú, že slovenský morfológický systém, i keď oddávna je pomerne jednoduchý a obsahuje málo dvojtvarov, zbavuje sa

zbytočných formálnych prvkov. Napr. v N. pl. boli v staršom spisovnom úze dvojtvary *súsedí — susedia, hosti — hostia, učni — učnia, zemani — zemania, páni — pánovia, králi — kráľovia* a pod. V dnešnom úze sú len tvary *susedia, hostia, učni, zemani, páni, králi* a pod. Ostali však dublety *Gali — Galovia, Íri — Írovia, Nóri — Nórovia, bibliofilí — bibliofilovia, klasici — klasikovia* a pod. V najnovšom období sa z dvojtvarov *očami — očima, ušami — ušima* stratili pôvodné duálové tvary *očima, ušima* (hoci v G. pl. ostali dvojtvary *oči — očú, uši — ušú*). Takisto v staršej norme spisovnej slovenčiny sa uplatňovali dvojtvary *padnul — padol, koptul — kopol, pohnul sa — pohol sa*. V dnešnej norme sú len tvary *padol, kopol, pohol sa*, okrem výnimky *ostarnul — ostarol*. Z dvojtvarov *skvi sa — skvej sa, bdi — bdej* zvíťazili v dnešnom úze tvary *skvej sa, bdej*, i keď naďalej ostali dvojtvary *zamdli — zamdlej, omdli — omdlej*.

Uvedené príklady ukazujú, že sa nefunkčné dublety strácajú vo vývine jazyka, ale že aj táto zmena je pozvoľná, ide cez jednotlivé tvary (neuplatňuje sa nijaká priamočiarosť). To však nevylučuje existenciu celkom rovnocenných dvojtvarov v synchrónnom stave jazyka. Napr. dublety G. pl. *sliviek — slivák, kariet — karát* sú rovnocenné a používajú sa v celom rozsahu spisovného jazyka.

V najnovšom období spisovnej slovenčiny síce pribudlo niekoľko typov dvojtvarov, ale základy slovenskej morfológie tým neboli porušené. Napríklad podstatné mená na *-mer* majú v G. sg. príponu *-u* aj *-a*: *plynomeru* i *plynomera, elektromeru* i *elektromera* ... Alebo podstatné mená *ukazovateľ, deliteľ, menšiteľ, mocniteľ, násobiteľ* majú v N. pl. tvary na *-e* i na *-ia*: *ukazovatele* i *ukazovatelia, deliteľa* i *delitelia* ... Aj podstatné mená *húžva, výhra, žiabre* majú v G. pl. dvojtvary: *húžev* i *húžiev, výher* i *výhier, žiaber* i *žiabier*.

V oblasti gramatických slov, najmä predložiek a spojok, prejavuje sa vývin v súčasnom priereze takisto ústupom jednotlivých prvkov a pribúdaním iných prvkov. Napríklad spojky *ač, pretože, keď, keďže, akonáhle* vypadli z dnešného úzu, alebo sú na samom okraji spisovných prostriedkov, ale celý rad nových predložkových a spojkových výrazov vnikol do súčasného spisovného jazyka, napr.: *napriek, počas, vďaka, v porovnaní s, v pomere k, v dôsledku, následkom* ...; *zatiaľ čo, skôr ako, bez toho aby, bez toho že by* ...

Na celej morfologickej rovine súčasnej spisovnej slovenčiny badať dynamickosť. Je to prejav živosti a životaschopnosti spisovnej slovenčiny. Príčiny jednotlivých zmien môžu byť veľmi rozmanité; ich poznanie si vyžaduje podrobný výskum nielen celého jazykového systému, ale aj všetkých okolností, v ktorých sa jazyk uplatňuje ako nástroj dorozumievania a myslenia, i ako kultúrna hodnota národa. Morfologický vývin cez dvojtvary je však prirodzený, a preto dvojtvary, i keď sa môžu zdať zbytočnými prvkami gramatického systému, treba rešpektovať ako jeho plnoprávne súčiastky.

Morfologický typ slovenčiny

Slovenčina si zachovala základné črty morfolologickej stavby slovanských jazykov. Toto spoločné dedičstvo si však rozvíjala svojším spôsobom, takže dnešná spisovná slovenčina je osobitným jazykom medzi slovanskými jazykmi: má veľa spoločného i rozdielneho so všetkými slovanskými jazykmi, teda aj s najbližším jazykom — s češtinou.

Typologické rozdiely aj medzi najbližšími jazykmi sa zakladajú na tom, že každý jazyk obsahuje črty rozličných typov. Ani jeden jazyk nie je typologicky jednoliaty; jednotlivé typy sa v ňom kombinujú svojším spôsobom. Sú jazyky, ktoré patria vyhranene k jednému typu, takže ostatné typy sú v nich zastúpené len nepatrnou mierou. Tak napríklad turečtina je vyhranene aglutinačný jazyk. Väčšina jazykov má však takú štruktúru, že v nej síce prevláda jeden typ, ale uplatňujú sa v nej viac-menej významne aj iné typy. Taká je aj slovenčina.

Vo všeobecnosti sa rozlišuje päť typov jazykov: flektívny, aglutinačný, analytický, introflektívny a polysyntetický. Tieto typy sú výrazné najmä v morfológii, i keď sa prejavujú viac-menej zreteľne aj na iných rovinách jazykového systému.

Podstatou flektívneho typu je vyjadrovanie niekoľkých gramatických významov jediným spoločným formálnym prvkom v rámci jedného slova. Gramatický tvar má spravidla len jednu príponu. Sú to nesamostatné gramatické morfémy. Napríklad gramatické významy pádu, čísla a rodu sa v tvaroch substantív vyjadrujú jedinou príponou; I. sg. feminín sa vyjadruje príponou *-ou*: *žen-ou, ulic-ou, dľaň-ou, kosť-ou, paň-ou, mater-ou, vedúť-ou, gazdín-ou*. Ďalšou významnou črtou flektívneho typu je veľký počet typov flexie čiže veľký počet vzorov. Napríklad české maskulina sa skloňujú podľa deviatich vzorov: *pán, muž, hrad, stroj, předseda, dárcce, bídlo, krejčí, hajný*. Dôležitou črtou sú aj alternácie a supletívnosť bázy. Porov. napr. poľ. tvary *wiara — wierzę, dąb — dębu, wóz — wozu, oblok — (w) obloce, kociol — kolla* . . . Tento typ bol v starších fázach indo-európskych jazykov. Zo slovanských jazykov je najsilnejšie zastúpený v češtine a v poľštine.

Aglutinačný typ sa zakladá na korešpondencii gramatického významu a formálneho vyjadrenia príponou v rámci jedného slova: istému významu zodpovedá istá prípona. Aj tu sú nesamostatné gramatické morfémy. Gramatický tvar má však často niekoľko prípon. Napr. maď. *toll* „pero“ — *tollban* „v pere“, *tollam* „moje pero“ — *tollamban* „v mojom pere“, *tollaim* „moje perá“ — *tollaimban* „v mojich perách“. V dôsledku tejto korešpondencie medzi gramatickým významom a príponou je v aglutinačnom type veľmi málo typov ohýbania čiže veľmi malý počet vzorov: zvyčajne je len jeden vzor v každom ohybnom slovnom druhu. Ale paradigma je početná. Tento typ je najsilnejšie zastúpený v turečtine; je silný aj v maďarčine.

Analytický typ sa vyznačuje tým, že gramatické významy sa v ňom vyjadrujú osobitnými pomocnými slovami — samostatnými gramatickými morfémami. Plnovýznamové slová sú neohybné (ako gramatické slová). Napríklad franc. *la mère* „matka“ — *de la mère* „(od) matky“ — *à la mère* „(k) matke“ — *la mère* „matku“. . . Alebo angl. *I did not go* „nešiel som“ — *you did not go* „nešiel si“ — *he did not go* „nešiel“ — *we did not go* „nešli sme“ — *you did not go* „nešli ste“ — *they did not go* „nešli“. Tento typ sa najsilnejšie uplatňuje vo francúzštine a v angličtine.

Introfektívny typ sa zakladá na tom, že sa gramatické významy vyjadrujú variáciou lexikálnej morfémy slova. Napr. nem. *Bruder* „brat“ — *Brüder* „bratia“; angl. *foot* „noha“ — *feet* „nohy“; arab. *kalbun* „pes“ — *kalábun* „psy“. Introfektívny typ sa dopĺňa s flektívnym typom. Najvýraznejšie sa uplatňuje v arabčine.

Polysyntetický typ sa zakladá na skladaní základov pri tvorení slov a na nedostatku ohýbania plnovýznamových slov. Najvýraznejšie sa uplatňuje v čínštine.

V nasledujúcich odsekoch uvedieme najdôležitejšie prvky flektívneho, aglutinačného, analytického, introfektívneho a polysyntetického typu v slovenskej morfológickej stavbe. Nakoniec naznačíme ich pomer.

Flektívny typ. Slovenská morfológická stavba je výrazne flektívna, pričom flektívny typ je najvýznamnejší v oblasti skloňovania.

Flektívny typ sa výrazne prejavuje veľkým rozdielom v sústave tvarov jednotlivých ohybných slovných druhov. V rámci skloňovania sa nápadne odlišuje skloňovanie podstatných mien, prídavných mien, čísloviek a zámen. Tieto štyri typy skloňovania sú ovládané osobitnými zákonitosťami. Majú však aj isté spoločné črty, ktoré sú viac-menej základom flektívneho typu. Je to rovnaký počet pádov, existencia nulovej pádovej prípony, veľký výskyt synonymie a homonymie pádových prípon, supletívnosť bázy a kvantitatívna variácia v príponách.

Pre slovenčinu je príznačné, že nerozmnožila počet zdedených pádov, ale naopak zmenšila ho; pádový systém spisovnej slovenčiny sa skladá zo šiestich tvarov: nominatív, genitív, datív, akuzatív, lokál, inštrumentál. Na oslovenie sa bežne používa tvar nominatívu. Pôvodné vokatívne tvary ostali len v niekoľkých osihotených prípadoch, ako *otče*, *synku*, *bože*.

Osobitne sa musí uviesť, že lokál sa používa len ako predložkový pád: *o chlapovi*, *na duboch*, *v stroji*, *pri sudcovi*; *o ženách*, *na ulici*, *na dlani*, *v kostiach*; *o meste*, *na srdci*, *v znamení* ... Tým sa zvyšuje pomerná frekvencia predložkových pádov na úkor bezpredložkových pádov, ale flektívny ráz skloňovania sa nenarúša, lebo lokál má výraznú pádovú príponu v každom vzore.

Existencia nulovej pádovej prípony je podopretá jednak vyhranenou pádovou funkciou bezpríponových tvarov, jednak synonymiou nulovej a pozitívnej pádovej prípony. Tak napr. tvary *muž*, *stroj*, *dom* sú zreteľné nominatívy, resp. nominatívy-akuzatívy singuláru a tvary *hrán*, *ulíc*, *miest*, *srdc* sú zreteľné genitívy plurálu najmä podľa funkcie vo vete. V tých istých funkciách sa uplatňujú aj tvary s pozitívnymi pádovými príponami; napr. N. sg. *dedo*, G. pl. *duší*.

Synonymia pádových prípon sa zakladá na tom, že ten istý pádový význam sa môže vyjadriť formálne rozličnou príponou. Zriedkavejšie ide o dublety typu *sukieň-ø* / *sukn-í*, *papúš-ø* / *papuč-í*. Častejšie ide o rozličné prípony v rozličných vzoroch, čo je výsledkom historického vývinu, napr. N. sg. *mest-o*, *srdc-e*; L. sg. *o žen-e*, *o ulíc-i*; N. pl. *muž-i*, *hrdin-ovia* ...

Homonymia je protikladom synonymie, lebo tu sa rozličné pádové významy vyjadrujú tou istou príponou. Napríklad G. a A. sg. *chlap-a, hrdin-u*; G. a A. pl. *hrdin-ov, chlap-ovi* N. a A. pl. *žen-y, ulic-e*; N. a A. sg. *mest-o, vysvedčen-ie*; I. sg. a D. pl. *dom-om, stroj-om*; G. sg. a N. — A. pl. *ulic-e, žen-y* . . .

Nulová pádová prípona, ako aj synonymia a homonymia sa uplatňujú aj v skloňovaní prídavných mien, čísloviek a zámen. Napr.: *on-ø, hoden-ø, matkin-ø*; D. sg. *mn-e/m-i, teb-e/t-i*; G. sg. *do ne-ho/doň-ø*; G. a L. pl. *dobr-ých, páv-ích*; I. sg. a D. pl. *t-ým* . . . V rámci časovania je síce nulová prípona 3. os. sg. *vidí-ø, nesie-ø* . . ., ale niet synonymie okrem dubliet v prípone 3. os. pl. — *ú/-u — ia/a*, a vôbec niet homonymie časovacích prípon.

Supletívnosť základu gramatických tvarov je veľmi zriedkavý jav v rámci všetkých ohybných slovných druhov. Sú to jednotlivé vypočítateľné príklady, ako v rámci substantív *človek — ľudia*, v rámci zámen *ja — mňa, ty — teba*, v rámci slovík *byť — som — budem — bol, ísť — idem — id|chod — šiel*, v rámci stupňovania adjektív a adverbii *dobrý — lepši, dobre — lepšie, malý — menši, málo — menej*.

Kvantitatívna variácia v príponách je v súčasnej spisovnej slovenčine viac-menej morfológickou záležitosťou. Pravidlo o rytmickej skrátene dlhej slabiky platí pre tvary všetkých slovných druhov. Výnimky z tohto pravidla sú odôvodnené inými zákonitostami, ktoré obmedzujú platnosť pôvodne zvukového pravidla z dôvodov tvarových. Prejavila sa v tom nadradenosť tvarovej roviny nad zvukovou rovinou jazykového systému.

Ďalšie flektívny črty v tvaroch jednotlivých slovných druhov sú rozličné.

Systém skloňovania podstatných mien sa zakladá na rozdieloch v gramatickom rode a na súhre sústavy gramatických morfém s rodom. Keďže sa mužský rod rozčleňuje na životný a neživotný, máme vlastne štyri rody: mužský životný, mužský neživotný, ženský a stredný.

V mužskom životnom rode sa neuplatňuje rozdiel medzi tvrdo a mätko zakončenými podstatnými menami, takže je len jeden konsonantický vzor *chlap*. To je silný zástupca mužského životného rodu. Hoci tu ide o výlučne konsonantický vzor, patria k nemu aj substantíva životného mužského rodu zakončené na *-o* (okrem priezvisk): *dedo, ujo, Fero, Milo* . . . Je tu ešte vokálny vzor *hrdina*, ktorý zahrnuje mená osôb mužského pohlavia, zakončené na *-a*: *bača, Rosa, Beňa, poéta, Pišta*, ako aj slovenské priezviská zakončené na *-o*: *Hečko, Bučko, Smieško, Krno, Tallo, Sopko*.

Rozdiel medzi oboma vzormi sa ukáže v G. — A. sg.: *od Ferka — Ferku, za Ferka — Ferku*; podobne *od Janka Hrašku, za Janka Hrašku* . . .

Uplatnenie rodového princípu utvorilo osobitný vzor *hrdina*, ktorý sa priklonil k vzoru *chlap* najmä vyrovnaním G. a A. sg. prevzatím akuzatívnej prípony *-u* aj do genitívu (pôvodný genitív *hrdiny*, akuzatív *hrdinu*), prevzatím prípony I. sg. *-om*, ako aj prebudovaním všetkých tvarov plurálu.

V mužskom neživotnom rode sa však rozdiel medzi tvrdo a mätko zakončenými vzormi uplatňuje, takže sú tu dva vzory: *dub* a *stroj*.

Osobitnú skupinu podstatných mien mužského rodu tvoria mená zvierat, lebo sa v jednotnom čísle chápu ako osobné — vzor *chlap*, ale v množnom čísle sa skloňujú ako neosobné — vzor *dub* alebo *stroj* (podľa zakončenia: *rys* — *rysy*, *medveď* — *medvede*). Táto skupina je blízka k vzoru životných substantív, o čom svedčia dublety A. pl. *psy*/*psov*, *vľky*/*vľkov*, *vtáky*/*vtákov*.

V ženskom rode platí pri vokalických vzoroch rozdiel medzi tvrdo a mätko zakončenými slovami, takže existujú dva vzory: *žena* a *ulica*. To sú silní zástupcovia ženského rodu. Konsonantické vzory *dlaň* a *kosť* sú málo rozlíšené a vzor *dlaň* sa veľmi približuje k mäkkému vzoru *ulica*. Osíhotene stoja podstatné mená *mať* a *pani*.

Osobitné postavenie má vzor *gazdiná*, ktorý je zmiešaným typom medzi substantívnym a adjektívnym skloňovaním.

V strednom rode je rozdiel medzi tvrdo a mätko zakončenými vokalickými vzormi *mesto* a *srdce*. To sú silní zástupcovia stredného rodu. Výrazným typom je však aj vzor *dievča*, ako aj vzor *vysvedčenie*. Tieto vzory sú podopreté sémanticky a derivačne.

Súhrnný počet substantívnych vzorov musí obsahovať aj zmiešané typy, majúce jednak prvky substantívneho a pronominálneho skloňovania — vzor *kuli*, jednak prvky substantívneho a adjektívneho skloňovania — vzory *predstavený* (*vedúci*), *predstavená* (*vedúca*), *nájomné*.

Flektívny charakter tvarov podstatných mien sa zvyrazňuje alternáciami hlások v rámci tvarotvorného základu. V slovenčine je však pomerne veľmi málo alternácií. Aj v rámci skloňovania podstatných mien sa uplatňuje silná tendencia po rovnakom znení bázy vo všetkých tvaroch. Táto tendencia však oslabuje flektívny ráz slovenského skloňovania.

Konsonantická alternácia *k-c*, *ch-s* je živá len v N. pl. životných mužských podstatných mien: *vojak* — *vojaci*, *černoch* — *černosi*. Vokalické alternácie v kvantite sa uplatňujú najmä v paradigme s tvarom s nulovou pádovou príponou, a to jednak v jednotlivých prípadoch typu *kôň* — *koňa*, *dážď* — *dažďa*, *chlieb* — *chleba*; jednak pravidelne v G. pl. prípadov ako *žena* — *žien*, *hrana* — *hrán*, *kopa* — *kôp*, *šaty* — *šiat*, *ulica* — *ulíc*, *mesto* — *miest*, *srdce* — *srdc* ...

Skloňovanie prídavných mien sa výrazne odlišuje od skloňovania podstatných mien. Iba tvary nominatívu slov *dĺžen*, *vinen*, *hoden* — *hodna* — *hodno*, *rád* — *rada* — *rado* — *radi* — *rady* (používané len v prísudku a doplnku) sa vymykajú z pravidelného skloňovania prídavných mien podľa vzorov *dobrý*, *cudzí*, *pávi* a *otecov*.

Tieto štyri vzory prídavných mien sú dobre rozlíšené a sú produktívne. Vzory *dobrý* a *cudzí* sú variantmi toho istého typu, a to variantmi podľa za-

končenia bázy: variácia sa ukazuje v dlhých vokáloch prípon — *ý/t, ú/iu, é/ie, á/ia*; napr.: *dobry — cudzí, dobrú — cudziu, dobré — cudzie, dobrá — cudzia*.

K týmto vzorom akostných prídavných mien sa blíži vzor *pávi*, ktorý je však charakterizovaný tým, že mäkké prípony sa v ňom vyskytujú po akomkoľvek konsonante okrem tvrdého *k, g, ch, h, d, t, n, l*. Miesto nich sú „netvrde“ konsonanty *č, dž, š, ž, ď, t, ň, ľ*: *vlči, dodži, blši, pstruži, hadi, kohúti, sloni, včeli* . . .

Osobitný a produktívny typ predstavujú individuálne privlastňovacie prídavné mená — vzor *otcov*, resp. *matkin*. Tento vzor má povahu tvrdo zakončených slov. Preto niet v ňom ani alternácie *n/ň* pred prednými vokálmi: *matkini, matkinej*. Tento typ je osobitný najmä v tvaroch jednotného čísla.

Tvarmi prídavných mien sa vyjadruje kategoriálna zhoda prídavného mena s nadradeným podstatným menom alebo zámenom. Keďže tvary prídavných mien sú v dostačujúcej miere diferencované, umiestenie prídavného mena vo vete je vo veľkej miere voľné. To je tiež flektívna črta gramatickej stavby jazyka. Rozdiely vo vetnej funkcii adjektíva sa však tvarmi adjektíva nenaznačujú, okrem výnimočných prípadov, ako *vinný — vinen, dlžný — dlžen*.

Osobitná flexia sa utvorila pri základných číslovkách. Najvýraznejšími znakmi tohto typu flexie sú: 1. prípona *-aja, -ia* v nominatíve *dvaaja, traja, štyria*, ako aj prípona *-i* v nominatíve pre životný mužský rod, napr.: *piati muži, desiatí vojaci, tridsiati žiaci*, i prípona *-ich* v akuzatíve tých istých prípadov, napr.: *piatich mužov, desiatich vojakov* . . .; 2. prípony *-och (-ich)* a *-om (-im)* v genitíve — lokáli, resp. v datíve (spojené s pôvodným duálovým základom): *dvoch, troch, štyroch, piatich, siedmich* . . .; *dvom, trom, štyrom, piatim, siedmim* . . .; 3. prípona *-oma* (popri *-omi*) v instrumentáli *dvoma, troma*; 4. nesklonné tvary v N.—A. všetkých rodov pri číslovkách od *pät* vyššie: *pät chlapov* (popri N. *piati chlapi* a A. *piatich chlapov*), *šest žien, sedem zrn, desať domov, dvadsať riek, sedemdesiat jazier* . . .; 5. skloňovanie všetkých základných čísloviek v G., D., L. a I., napr.: *dvoch žien, trom dvorom, o ôsmich triedach, deviatimi remeslami* . . .; 6. nesklonnosť skupinových (hromadných) čísloviek *štvero, päťoro, šestero, sedmoro*, . . .; 7. neohybnosť podielových číslovkových výrazov, ako *po dve jablká, po tri koruny, po päť zrn, po sedem rokov, po desať halierov* . . . (popri zriedkavejšom *po dvoch, troch jablkách, korunách*).

Flektívny typ sa v rámci čísloviek vyznačuje nielen tým, že sa číslovky skloňujú, lež aj tým, že s nimi spojené podstatné meno je v pluráli (pri číslovkách *dva, tri, štyri*), a to aj pri číslovkách od *pät* vyššie (*pät domov, deväť litrov, tridsaťjeden rokov, štyridsaťtri korun* . . .). Je to gramatický princíp, ktorý sa celkove nekryje s matematickým princípom počítania vecí. Pri silnejšom presadzovaní matematického princípu

číslovky meravejú (stávajú sa nesklonnými alebo aspoň v nepriamych pádoch majú tendenciu po jednom tvare) a počítaný predmet je vždy v tom istom tvare.

Skloňovanie zámen je osobitné. Zásadne sa odlišuje najmä od substantívneho skloňovania.

Slovenské zámená sú menej členené ako napríklad české zámená, lebo niet osobitného typu vzťažných zámen. V slovenčine prevzali vzťažnú funkciu opytovacie zámená, a to alebo samostatne (ako napríklad v ruštine), alebo v spojení všeobecného opytovacieho zámena *čo* s osobným zámenom v nepriamych pádoch: čes. *jenž* = slov. *ktorý*||*čo on*; čes. *jmž* = slov. *ktorým*||*čo im* . . . V slovenčine niet všeobecného osobného zámena, ktoré by zodpovedalo nemeckému *man* alebo francúzskemu *on*.

Výrazne flektívnou črtou v skloňovaní zámen je supletívnosť bázy v tvaroch základných osobných zámen *ja, ty, my, vy*: *ja* — *mňa*||*ma* — *mne*||*mi* — *mnou*, *ty* — *teba*||*ta* — *tebe*||*ti* — *tebou*, *my* — *nás* — *nám* — *nami*, *vy* — *vás* — *vám* — *vami*.

Osobitnou črtou zámenného skloňovania sú dublety *mňa*||*ma*, *mne*||*mi*, *teba*||*ta*, *tebe*||*ti*, *jeho*||*ho*, *jemu*||*mu*, *seba*||*sa*, *sebe*||*si*. Kratšie tvary sú spravidla enklitické, ale ako ľudový prvok sa uplatňuje aj proklitické umiestnenie týchto tvarov.

Tvary *sa, si* zaujímajú miesto vo vete podľa rytmického pravidla, podobne ako morféma *sa* pri zvrätných tvaroch.

Dôležitou typologickou črtou slovenských zámen sú zrazené predložkové tvary zámena 3. osoby *on, ono*: *doňho*||*doň*, *zaňho*||*zaň*, *naňho*||*naň*, *preňho*||*preň*, *podeň*, *nadeň*, *predeň* . . . Sú to tvary G. a A. sg.

V spisovnom úze sa držia plurálové tvary zámena 3. osoby *ich, im, nich, nim, nimi*, ako aj zodpovedajúce tvary prívlastňovacích zámen *mojich, mojím, mojimi, твоjich, твоjim, твоjimi, našich, našim, našimi, vašich, vašim, vašimi* s krátkou samohláskou *i*.

Slovesá ako slovný druh s najbohatšou paradigmou sú z typologického hľadiska najviac heterogénne. Uplatňuje sa v nich najmä flektívny, aglutinačný a analytický typ.

Výraznou flektívnou črtou slovenského slovesa je veľký počet slovesných vzorov, vedno 14. Ich rozlíšenie sa týka viac modifikačných morféme ako relačných morféme v rámci slovesných tvarov. V tejto súvislosti je dôležité, že v slovenčine je pomerne málo tzv. nepravidelných slovies čiže slovies, ktoré majú v svojej paradigme väčšie-menšie odchýlky od vzorových paradigiem: *byť, jesť, vedieť, chcieť, báť sa, stáť, ísť* (a ich predponové odvodneniny).

Podobne dôležitou flektívnou črtou je vyjadrovanie kategórií osoby a čísla indikatívu prézenta spoločnými relačnými morfémmi: *-m, -š, -ø*; *-me, -te, -ú/-ia*. Tu máme vlastne jedinú sústavu osobných prípon s variáciou v prípone 3. os. pl.: *-ú/-ia*.

Pre zaradenie slovenčiny v rámci slovanských jazykov je dôležitá tá skutočnosť, že všetky slovesá — pravidelné i nepravidelné — majú v tvare 1. os. sg. vždy príponu *-m*: *vedieťm, hynieťm, chudn'em, žijem, beriem, triem, som, chcem, idem* . . .

Osobitne stojí sústava prípon v rozkazovacom spôsobe: *-ø*; *-me, -te*.

Tento flektívny spôsob vyjadrovania kategórií osoby a čísla sa zachováva aj v analytických tvaroch, lebo aj tam sa tieto kategórie vyjadrujú spoločnými morfémi, i keď sú to samostatné morfémy: *budem nosiť, budem nosený; nosil som, bol som nosený; nosil by som, bol by som nosil, bol by som nosený* . . .

Flektívny typ sa uplatňuje aj v tvare prísloviek, ktoré sa chápu ako odvodené z prídavných mien alebo podstatných mien. Ide tu o flektívny typ, lebo ten istý gramatický význam sa vyjadruje rozličnými morfémi, čo je v konkrétnych prípadoch dané vývinom. Príklady: *hlbok-o, príjemn-e, slovensk-y, krok-om* . . .

Aglutinačný typ. Kým flektívny typ je silne zastúpený v tvaroch všetkých ohybných slovných druhov, zatiaľ aglutinačný typ má iba menšie uplatnenie. Napríklad v rámci skloňovania podstatných mien ani niet výrazného aglutinačného prvku. Azda pridávanie prípony *-m* v 7. páde neohybných podstatných mien typu *pendle, skóre* možno pokladať za náznak aglutinácie: *so skórem, pred pendľem*.

Za spoločnú aglutinačnú črtu všetkých ohybných slovných druhov možno pokladať tendenciu po rovnakej zvukovej podobe bázy. Táto tendencia sa uplatňovala aj v minulosti, čoho dôsledkom je práve malý počet alternácií na konci bázy menných i slovesných tvarov.

S uvedenou tendenciou po rovnakom znení bázy súvisí rozdiel medzi „mäkko“ a „nie mäkko“ zakončenými bázami. Ide o aglutinačnú črtu, ak sa týmto rozdielom vyvoláva pravidelné striedanie jednotnej gramatickej prípony, ako je to v tvaroch akostných prídavných mien, v ktorých je dlhá samohláska; porov. napr.: *pekná, peknú, pekné* a *cudzia, cudziu, cudzie*. Progresívne hláskové zmeny na morfematičkom švíku sú teda aglutinačného rázu.

Aglutinačný typ sa výrazne uplatňuje v tvaroch imperatívu, hoci stavba vlastných osobných prípon je flektívna. Existencia samotnej prípony imperatívu — i keď závisí od zakončenia bázy tvaru — ako aj technika pripájania osobných prípon je aglutinačná črta.

Osobitná technika pripájania osobných prípon sa prejavuje v tvare 1. os. pl. Pred príponou *-me* sa neznelé konsonanty vo výslovnosti nahrádzajú znelými: *kúpme* (vyslov *kúbme*), *nesme* (vyslov *ñezme*), *pečme* (vyslov *pedžme*), *pišme* (vyslov *pižme*) . . . Ináč táto zmena pred konsonantom *m* vo formante nenastáva: *plotní, koční, lesní, chlapní* . . .

Rovnakou mierou sa uplatňuje aglutinačný typ v stavbe všetkých neurčitých a menných tvarov slovesných, lebo každý z týchto tvarov má jednotnú morfému. Až k nej sa pripína prípadná relačná morféma s flektívnou stavbou.

Morféma infinitívu je *-ŕ*; morféma prechodníka *-úc/-uc*, resp. *-iac/-ac*; morféma činného prítomného je *-úc(+ i ...)*||*-iac/-ac(+ i ...)*, morféma činného prítomného je *-vš(+ í ...)*, morféma trpného prítomného je *-n/-en/-t(+ ý .../y ...)*.

Podobne sú vybudované aj tvary komparatívu. Je v nich prípona *-š/-eš* (+ *í ...*, resp. + *ie*): *mil-š* (+ *í ...*, resp. + *ie*), *múdr-eš* (+ *í ...*, resp. + *ie*). Supletívnosť lexikálneho základu pri nepravidelnom stupňovaní je flektívna črta, ale ani v týchto prípadoch sa nenarúša aglutinačná stavba komparatívu: *dobr-ý* — *lep-š*(+ *í ...*, resp. + *ie*) ...

Za aglutinačnú črtu treba pokladať aj prefixálne tvorenie futúra niektorých nedokonavých slovies gramatickou predponou *po-*. Je to typ *poletím*, *pobeží*, *pôjde*, *ponesieme*, *poleziete*, *potechú* (od bezpredponových nedokonavých slovies *letieť*, *bežať*, *ísť*, *nieť*, *liezť*, *tiecť*). Rovnako treba posudzovať aj tvary superlatívu adjektív a adverbíu utvorené z komparatívu predponou *naj-*: *najmilší*, resp. *najmilšie*; *najmúdrejší*, resp. *najmúdrejšie*; *najlepší*, resp. *najlepšie* ...

Aglutinačný typ sa najviac uplatňuje v paradigme slovies čiže v konjugácii. Takisto silný je aj v stupňovaní adjektív a adverbíu čiže v komparácii. Ale v skloňovaní čiže v deklinácii sa aglutinácia neuplatňuje. Tá je flektívna a dopĺňa sa analytickými črtami (= predložkové pády).

Analytický typ. V rámci paradigmy slovies uplatňuje sa vo význačnej miere aj analytický typ, ktorý sa zakladá na vyjadrení gramatických významov samostatnými morfémi. Tak vznikajú analytické čiže viacslovné tvary. Sú dvojaké: opisné a zvrtné.

Opisné (perifrastické) tvary sú zastúpené predovšetkým v paradigme slovies. Tu vznikli z pôvodných konštrukcií menných tvarov s pomocnými prvkami.

Opisné tvary majú v základe neurčitý alebo menný tvar významového slovesa a príslušný tvar opisného slovesa *byť*. Sú to opisné tvary budúceho času nedokonavých slovies — *budem volať ...*; ďalej opisné tvary minulého a predminulého času — *volal som ...*, resp. *bol som volal ...*; potom opisné tvary podmienovacieho spôsobu prítomného i minulého — *volal by som ...*, resp. *bol by som volal ...*; napokon opisné tvary trpného rodu — *byť volaný*, *som volaný*, *budem volaný*, *buď volaný*, *bol som volaný* ...

Zvrtné (reflexívne) tvary majú v základe tvar nezvrtného osobného slovesa v spojení s gramatickou morfémi *sa*. Sú to jednak bezpodmetové čiže neosobné zvrtné tvary, ako *ide sa*, *pôjde sa*, *šlo sa*, *šlo by sa*, *bolo by sa išlo*; jednak trpné čiže pasívne zvrtné tvary, ako (*pieseň*) *sa spieva*, *sa bude spievať*, *sa (môže) spievať*, *sa spievala* ...

Analyticky sa vyjadruje význam osoby a čísla v expresívnych slovesných tvaroch typu *ja volal*, *keby ja nevolal*, *keby ja bol vedel* ...

V rámci iných slovných druhov sa analytický typ neuplatňuje v takej miere.

Napríklad pri podstatných menách sú len prípady kombinovaného uplatnenia flektívneho a analytického typu v predložkových pádoch; napr. *o hlade, na rok, zo dňa na deň* . . . Ten istý prípad je aj pri príslovkách, resp. príslovkových výrazoch, ako *do červena, na bielo, po domácky* . . . Aj v oblasti číselníkov máme takýto typ: *po troje, po päťoro, po deväťoro* . . .

Analytický typ je však v slovenskej morfológii priebojný. Ukazujú to sporné konštrukcie, ako *je prestreté, bolo zamrznuté, bolo chodené*, ktoré sa vývinom môžu stať tvarmi.

Introflektívny typ. V slovanských jazykoch sa flektívny typ dopĺňa introflektívnym typom, lebo alternácie v báze tvaru sú sprievodným vyjadrením gramatického významu. Napr. v tvare N. pl. *vojaci* hlavným vyjadrením gramatického významu je prípona *-i*, kým alternácia *k/c* je iba sprievodným formálnym prostriedkom. Podobne aj vokálne alternácie v tvaroch *rúk, nôh* sú sprievodným, sekundárnym formálnym prostriedkom, kým hlavným formantom je nulová prípona: *rúk-ø, nôh-ø*.

V slovenčine teda niet prípadu, v ktorom by sa gramatický význam tvaru vyjadroval výlučne alternáciou v báze tvaru. Aj v tvaroch 2. os. sg. imperatívu je nulová gramatická prípona, takže alternácie na konci bázy sú iba sekundárnym prostriedkom: *koľ, steľ, veď, pleť, žeň, vedz, povedz, id* . . .

Introflektívne črty, resp. nábehy k introflexii v slovenskej morfológii sú na ústupe, čo súvisí aj s menším zastúpením flexie. Napríklad dublety typu *papuči* (popri *papúč*), resp. *časov* (popri *čas*) naznačujú zatlačovanie vnútornej flexie aj ako sprievodného vyjadrenia gramatického významu.

Polysyntetický typ. Jedna črta polysyntetického typu — skladanie základov — sa uplatňuje v gramatických slovných druhoch, druhá črta — neohybnosť jednotlivých slov patriacich do ohybného slovného druhu — vyskytuje sa najmä v plnovýznamových slovných druhoch.

V oblasti gramatických slovných druhov je skladanie základov veľmi dôležitým slovtvorným postupom. Často ide pritom o univerbizáciu predložkového, spojkevého alebo časticového výrazu. Napríklad predložky *kvôli, voči*, spojky *takže, akoby*, častice *žebože, všakver* sú produktom univerbizácie, lebo vznikli z výrazov *k vôli, v oči, tak že, že bože, však ver*.

V niektorých prípadoch však ani netreba predpokladať viacčlenný východiskový výraz. Tak je to napríklad pri predložkách *spred, spod, ponad, spopred, pomedzi* . . .

Najmä v rámci spojok a predložiek je veľa viacčlenných výrazov, ktoré sa píšú ako viacslovné výrazy, i keď ich jednotný význam mohol by byť už dostačujúcim základom pre univerbizáciu: *len čo, zatiaľ čo, prv ako, že by, v dôsledku, s pomocou* . . .

Výraznou polysyntetickou črtou je amorfnosť niektorých podstatných mien, prídavných mien, zámen a prísloviak.

Natrvalo nesklonné sú však len substantíva, ktoré majú nezvyčajné zakončenie. Sú to zväčša prevzaté slová, ako *atašé, kakadu, kivi, lady, madame, kupé, alibi, iglu*; výnimočne aj domáce slová, ako *cucu, mami, Mišoje, Svorekovie* . . . Tento typ sa však v súčasnom spisovnom jazyku nezosilňuje, lebo jeho kritériá sú oddávna pevné a nemenlivé.

1. Naopak vidieť aj v rámci tohto typu pribúdanie ohýbania, napríklad priberaním prípony *-m* v I. sg. neutier na *-e*: *penále — penálem, skóre — skórem* . . . Tieto tvary však nie sú spisovné.

2. Uvedené substantíva sú nesklonné, resp. morfológicky amorfné. Kategórie rodu, čísla a pádu sa vyjadrujú len na závislom slove: *pekný kakadu, vysoké penále, vznešená lady, pekného kakadu, o vysokom penále, so vznešenou lady, v dvoch iglu, okolo všetkých iglu* . . . Amorfnosť sa týka všetkých kategórií substantíva, teda nielen pádu.

Z prídavných mien sú nesklonné iba niektoré prevzaté slová, ako *lila, bordó, fajn*, alebo expresívne slová, ako *mrcha, bezva, senzi* . . .

Zo zámen patrí sem pronomeny *generale* čo, používané ako základ vzťažného výrazu *čo ho, čo mu, čo s ním, čo jej, čo im* . . .

Polysyntetická črta sa silnejšie uplatňuje v oblasti prísloviak, a to v strate morfematickej štruktúry sekundárnych prísloviak, ako *domov, čistom, dokorán, naporúdzi* . . ., ktoré vznikli zmeravením pádu *domovi, o čistom, do korán, na po ruke* . . .

Aj nesklonnosť niektorých čísloviek naznačuje zástož polysyntetického typu.

Súhrn. Morfológická stavba spisovnej slovenčiny nie je typologicky homogénna, lebo sa v nej uplatňujú rozličné typy. Dominantnou zložkou je však flektívny typ, ktorý sa dopĺňa najmä aglutinačným, analytickým a polysyntetickým typom.

Flektívny typ v slovenskej morfológii je v oblasti syntetických tvarov síce dominantný, ale nie je už prísbojný, lebo v novších zložkách morfológického systému sa už neuplatňuje. Voelku možno konštatovať, že flektívny typ je na ústupe.

V rámci deklinácie sa flektívny typ drží silnejšie ako v iných oblastiach morfológie, ale aj tu je vytláčaný zo starších pozícií čoraz silnejším uplatňovaním predložkových pádov, ďalej zosilňovaním tendencie po rovnakom znení bázy vo všetkých pádoch a napokon odstraňovaním funkčne nevyužitých dvojtvarov.

V rámci konjugácie je flektívny typ oddávna slabší, a naďalej sa oslabuje najmä odstraňovaním nepravidelností v tvorení slovesných tvarov.

Ústupom flektívneho typu sa vysvetľuje aj neúčast introflektívneho typu v slovenskej morfológii vôbec.

V syntetických tvaroch sa uvedenými tendenciami, ktoré zatláčajú flektívny typ, zosilňuje aglutinačný typ. Najmä v oblasti konjugácie je agluti-

načný typ silnejšie zastúpený a jeho pozície sa skôr zosilňujú, najmä odstraňovaním alternácií. Doménou aglutinácie ostáva aj naďalej stupňovanie, hoci sa tu v malej miere uplatňuje aj analytický typ, ako *samý spodný, samý krajný, menej tvrdý, viac nesústredený* ... Vcelku však aglutinačný typ badateľne nezískava nové pole, lebo v novších vrstvách morfológických prostriedkov sa už neuplatňuje.

Analytický typ dopĺňa deklináciu aj konjugáciu. Uplatňuje sa však viac v konjugácii, lebo sa používa vo všetkých novších vrstvách systému slovesných tvarov. Ale aj tu sa kombinuje s flektívnym typom.

Analytický typ je teda v slovenskej morfológii priebojný.

Polysyntetický typ sa uplatňuje v slovenskom morfológickom systéme ako živá, ale nie silná zložka.

Vcelku je teda slovenský morfológický systém flektívny, so silnými zložkami aglutinačnými a analytickými, ako aj so slabšou zložkou polysyntetickou. Priebojnú sú najmä analytické a polysyntetické zložky, takže flektívny charakter slovenčiny sa ďalej nerozvíja. Z tohto pomeru typologických zložiek vyplýva pomerná pravidelnosť morfológie spisovnej slovenčiny.

Podstatné mená

Substantíva

Definícia, význam, delenie

Podstatné mená (substantíva) sú ohybné slová, ktoré v rámci kategórie rodu, čísla a pádu pomenúvajú veci a iné javy skutočnosti chápané ako veci. Syntakticky sa uplatňujú ako podmet, predmet a vetný základ (hlavné syntaktické funkcie podstatných mien) a ďalej ako príslovkové určenie, prísudok, doplnok a prívlastok (vedľajšie syntaktické funkcie).

Všeobecná funkčná črta, ktorá je spoločná všetkým substantívam a ktorá ich odlišuje od ostatných slovných druhov, spočíva v tom, že substantíva pomenúvajú nezávisle od iného slova. Sú to názvy samostatne chápaných javov, substancií. Naproti tomu prídavné mená, príslovky, číslovky (v adjektívnej i príslovkovej podobe) a slovesá pomenúvajú nesamostatne chápané javy a zásadne predpokladajú iné slovo, pre ktoré vyslovujú svoj obsah.

Jestvovanie slovesných tvarov, ktorými možno vyjadriť samostatné chápanie deja (neurčitok, slovesné podstatné meno), tomu neprotirečí, lebo pre sloveso je charakteristické predovšetkým vyjadrenie deja, ktorý náleží nejakému nositeľovi.

Sloveso v prvej a druhej osobe pomenúva sice spravidla dej bez zreteľa na iné slovo (bez substantívneho alebo zámenného podmetu, ktorý tu netreba vyjadriť), avšak prípony týchto slovesných osôb implikujú vzťah k mimojazykovým faktom (k osobe podávateľa alebo prijímateľa), ktorý je podobný vzťahu medzi slovesom v tretej osobe a príslušným podstatným menom.

Konkrétne a abstraktné (primárne a sekundárne) podstatné mená

Pomenovací rozsah podstatných mien nemožno celkom stotožňovať s ontologickou kategóriou veci.

Primárne pomenúvajú podstatné mená konkrétne veci v širokom zmysle,

teda také javy skutočnosti, ktoré jestvujú alebo môžu jestvovať samostatne, t. j. samy osebe, a ktoré sa nedajú chápať ako neodtrhnutelná stránka niečoho iného. Ide tu o pomenovania osôb, ako *človek, muž, žena, dieťa, priateľ, učiteľka, Michal, Uhlíarik*; ďalej o pomenovania zvierat, ako *pes, mačka, jahňa, vránik, lysaňa, Bodrík, Micka*; a napokon o pomenovania vecí vo vlastnom zmysle: *kladivo, pluh, pero, kameň; strom, dom, most, cesta, rieka, vrch, rovina, jazero; izba, stena, dvere, kľučka; konár, list, kvet, koreň; piesok, hlina, voda; Ďumbier, Dunaň, Žilina*.

Tieto pomenovania voláme konkrétnymi podstatnými menami.

Substantívami však možno pomenúvať aj javy skutočnosti, ktoré jestvujú len nesamostatne ako stránky vecí a ktoré abstrakciou vyčleňujeme a chápeme samostatne, ako veci. Sú to pomenovania abstrahovaných javov, abstraktné podstatné mená. Patria medzi ne názvy vlastností: *odolnosť, skromnosť, tvrdosť; lakomstvo, čudáctvo, prvenstvo; dobrota, ochota, výška, šírka, zeleň; šero, teplo; tvar, vzhlad*; ďalej názvy schopností a duševných stránok živých bytostí: *rozum, zrak, sluch, hmat, čuch; vôľa, povaha; predstavivosť, náklonnosť; vedomie, nadanie*; názvy stavov a citov: *zdravie, bohatstvo, manželstvo, zúfalstvo; choroba, chudoba, mládež, staroba, bieda, únava, mladost, radosť; žiaľ, hlad, smäd*; názvy dejov: *beh, spev, smiech; práca, výroba; kosba, plavba; bitka, prechádzka*; názvy abstrahovaných výsledkov deja: *prihoda, predstava, myšlienka, udalosť; čin, sen, zvuk, predpis, výplod, následok, poriadok, výsledok*; slovo: názvy spoločenských javov: *ustanovizeň, zriadenie, právo, školstvo, umenie, veda, jazyk*; názvy priestorových a časových javov: *priestor, plocha, priamka, bod, kruh, trojuholník; čas, hodina, deň, rok, chvíľa, dňesok*; a napokon názvy najvšeobecnejších poznávacích kategórií: *skutočnosť, možnosť, pravdepodobnosť, okolnosť, akosť, vlastnosť; povaha, podstata, podmienka, príčina, pravda; vzťah, pomer; číslo, množstvo*.

Abstrahované javy sa primárne nepomenúvajú podstatnými menami, ale inými slovami: prídavnými menami (*dobrý, skromný*), slovesami (*bežať, spievam, šiel, chodí*), príslovkami (*dnes, včera, doma*) a číslovkami (*prvý, jeden, mnoho*). Pomenovanie týchto javov abstraktnými podstatnými menami je druhotné. Robí sa to vtedy, keď chceme o týchto javoch hovoriť bez vzťahu k veciam, z ktorých boli analyzované a abstrahované; napr.: *Dieťa plače. Plač počuť už vonku*. Podstatné mená umožňujú pomenovať akýkoľvek prvok skutočnosti, ktorý sme schopní postrehnúť a vyčleniť. Ich pomenovací rozsah je neobmedzený. V oblasti abstrakt sa tento pomenovací rozsah prekrýva s pomenovacím rozsahom ostatných slovných druhov.

Špecifickosť substantívneho pomenovania spočíva pri abstraktných podstatných menách v prvku myšlienkového osamostatňovania, samostatného chápania. Obsahu, ktorý si zvyčajne predstavujeme ako existujúci na nejakom jave (*červená tvár*), sa podstatným menom pridáva akoby osamostatňujúci, vydeľujúci rámec (*červeň*).

Ani veci vo vlastnom, užšom zmysle nejestvujú ontologicky celkom samostatne, lebo sú bytostne viac alebo menej spojené s prostredím (*dom, most, cesta, vrch, mesto, steny, kľučka*). Aj pri nich, keď sa stávajú predmetom myslenia, musíme abstrahovať od ich okolia. Takto je prvok samostatného chápania špecifický pre všetky podstatné mená ako osobitnú pomenovaciu triedu. Podstatu substantívnosti treba vidieť v kategórii vecného, t. j. samostatného chápania, v kategórii vecností (predmetnosti, substancie) v gnozeologickom zmysle.

Vzhľadom na to, že pre veci v ontologickom zmysle (osoby, zvieratá a veci vo vlastnom zmysle) fungujú ako jediné pomenovania konkrétne substantíva a že abstrahované javy sú primárne pomenované ináč ako podstatnými menami, nie sú konkrétne a abstraktné podstatné mená v jednej rovine. Prvé z nich sú primárne substantívne pomenovania (primárne substantíva), abstraktné podstatné mená sú sekundárne substantívne pomenovania (sekundárne substantíva).

Funkčná sekundárnosť abstraktných substantív sa prejavuje aj ich odvodenosťou. Abstraktné podstatné mená sú spravidla deadjektíva, deadverbiá, deverbatíva atď. Ide pritom o taký odvodzovací vzťah, pri ktorom vecný obsah ostáva ten istý, iba sa transponuje z jedného slovného druhu do iného: *vysoký* — *výška*. Pre abstrahované javy jestvuje takto možnosť dvojitého, synonymického pomenovania.

Na tejto synonymite sa zakladajú niektoré štylistické postupy, napr. metonymia typu *tvrdosť večera* (miesto *tvrdý večer*) alebo hendiadyd typu *junáci a ich smelosť* (miesto *smelí junáci*).

Dvojité pomenovanie nejestvuje tam, kde význam abstrákt je už posunutý (*pravda* — *pravý, krivda* — *krivý, vôľa* — *voliť, rozum* — *rozumieť, vlastnosť* — *vlastný*). Niekde sa takto derivačné súvislosti celkom stratili: *svadba, hodina, báseň, nádej, pieseň, čas, rok, číslo, slovo, svedomie, trh* (sloveso *tŕžiť* je sekundárne). Najmä prevzaté abstraktá sú často izolované. Takéto pomenovania sú fakticky jediné, teda primárne, a len ich abstraktný význam ich pričleňuje k sekundárnym substantívam.

Noplatí ani to, že by ku všetkým prídavným menám, slovesám atď. jestvovali prakticky príslušné abstraktné substantíva. Slová ako *južný, severný, mesačný, vodivý, chromý, nitvý, korálovský, hore, dolu, tretí, štvrtý, íst, musieť, mať, dať, nechať, minúť* a i. nomaajú svoje priame substantívne paralely. Utváraniu takýchto paralel kladie prekážku zväčša tá okolnosť, že napríklad pri adjektívach ide o desubstantívne odvodeniny už samy dost abstraktné. Ich ďalšia substantívizácia by znamenala ešte vyšší stupeň abstraktnosti, ktorý pre myslenie nemusí byť vždy potrebný. Porov. regressus ad infinitum: *skutok* > *skutočný* > *skutočnosť* > *skutočnosťný* > (*skutočnosťnosť*) . . . Abstraktné substantívum je však v takýchto prípadoch zásadne vždy možné.

Sekundárnosť substantív sa ináč nedá stotožňovať mochanicky s ich odvodenosťou, lebo napr. odvodeniny *stolár* (< *stôl*), *slepec* (< *slepý*), *učiteľ* (< *učiť*), *zariadenie* (< *zariadiť*; pôv. abstr.) sú konkrétne, primárne podstatné mená.

Základné členenie podstatných mien podľa významu na konkrétne a abstraktné a podľa onomatologickej funkcie na primárne a sekundárne sú dve stránky jednej a tej istej veci, jedného a toho istého protikladu. V ňom abstraktné

(sekundárne) podstatné mená sú príznakovou skupinou. Obidve skupiny sú otvorené triedy substantív.

Hranica medzi obidvoma týmito skupinami nie je nepriestupná. Abstraktné podstatné mená nadobúdajú často zúžený význam a stávajú sa názvami konkrétnych javov: *ministerstvo, úrad, výbor, družstvo, vysvedčenie, písmo* ap. Niektoré substantíva majú potom obidvojaký význam: *dohoda, zmluva, účet, hlásenie, rozkaz, vyznamenanie, služba, kontrola, úloha, odmena, výzdoba, návšteva, nehnuteľnosť, obed, vrchol, východ, svedectvo* a i.

Životné a neživotné, osobné a neosobné podstatné mená

S členením podstatných mien na konkrétne a abstraktné (primárne a sekundárne) prekrýva sa iné ich členenie na životné a neživotné. Toto členenie spočíva na možnosti podstatných mien tvoriť dvojice názvov podľa prirodzeného rodu (pohlavia): *priateľ — priateľka, lev — levica*. Maskulínum v takejto dvojici je spravidla bezpríznačným členom, ktorým možno pomenovať osoby (živé bytosti) bez rozlíšenia pohlavia: *občan* = občan alebo občianka, príp. občan aj občianka; *občania* = občania a občianky (porov. kapitolu o prirodzenom rode).

Pre životné podstatné mená je morfológicky príznačné využívanie holého datívu:

A všetkým štyrom je dobre: Kristíne preto, že zabúda na žiaľ, Markovi preto, že roboty ubúda, Magdaléne len preto, že tu Marek, tu Kristína pomôžu jej v riadku vyplieť alebo vyviazať koreň-dva . . . a Adamkovi preto, že môže spať, koľko chce a ako chce. (ХЕЧКО)

Neživotné podstatné mená sa nevyznačujú osobitnými pozitívnymi príznakmi.

Životné podstatné mená sa delia ďalej na osobné a neosobné čiže zvieracie. Osobné podstatné mená sa vyznačujú istými morfológickými príznakmi. Onomatologicky sa dopĺňajú so zámenami prvej a druhej osoby. Všetko, čo sa dá pomenovať týmito zámenami, možno pomenovať aj osobnými substantívami. Pre osobné podstatné mená je typické ich použitie v oslovení (v malej miere sa vyskytujú v oslovení aj vlastné mená niektorých zvierat).

Od osobných názvov tvoríme spravidla len prívlastňovacie adjektíva (*otcov, matkin, Jankov, Katkin*), druhové len výnimočne (*človečí, trpasličí, obrí, babí*). Pri neosobných, aspoň pri apelatívach, je naopak prívlastňovacie prídavné meno obmedzenejšie (*psov, volov, sukin, kravin*), druhové adjektíva sú od nich naproti tomu bežné (*medvedí, psí, vtáčí*).

Životné a neživotné, osobné a neosobné podstatné mená sú otvorené skupiny substantív.

Životné a osobné podstatné mená sú v rámci mužského rodu gramaticky priamo vyznačené osobitnou podobou pádových prípon v A. sg. a pl., v D. a L. sg. a v N. pl.

Názvy mládat patria medzi životné substantíva.

Všeobecné a vlastné podstatné mená (apelatíva a propriá)

Jednotlivé podstatné mená nepomenúvajú osihotené predmety, ale každé slúži ako označenie pre celú skupinu predmetov jedného druhu. Spravidla je teda podstatné meno pomenovaním celej množiny predmetov toho istého druhu. Je všeobecným pomenovaním. Môže označovať tak hociktorý predmet danej skupiny (v sg.), ako aj hociktoré množstvo predmetov tej istej skupiny (v pl.). Jeho konkrétny pomenovací rozsah a vecný vzťah sa určuje kategóriou čísla a aktualizáciou vo vete. V tomto zmysle sa hovorí o týchto pomenovaniach ako o všeobecných podstatných menách — apelatívach. Tieto podstatné mená možno používať aj bez aktuálneho vecného vzťahu, t. j. v najširšom, všeobecnom pomenovacom dosahu (v tzv. všeobecnom sg. a pl.):

Magnety mávajú najčastejšie tvar tyče, podkovy a tzv. magnetickoj ihly. (TLAČ)

Apelatívnosť podstatných mien je úzko spojená s kategóriou čísla. Všeobecné substantíva sa používajú neobmedzene v jednotnom i množnom čísle. Iba pri hromadných a látkových substantívach a pri pravých abstraktách je možnosť použiť plurál z významových príčin obmedzená. Aj tu však ide o všeobecné pomenovania. Podstatné mená *vojsko*, *piesok*, *príprava* sú pomenovania nie osihotených, jedinečných javov, ale celých tried javov toho istého druhu. Slovom *soľ* môžeme pomenovať hociktorú soľ hocikde na svete. Len okolnosť, že vec pomenovaná týmto slovom zahrnuje už i v svojom jednotlivom jestvovaní prvok množstva — a platí to i pre pravé abstraktá a pre hromadné javy — spôsobuje pri týchto podstatných menách vylúčenie plurálu.

Vedľa apelatív jestvuje príznačková skupina tzv. vlastných mien — proprií, ktoré slúžia na rozlíšenie jednotlivín v rámci toho istého druhu, napr. vrchov — *Kriváň*, *Smrekovica*, *Sitno*, *Rozsutec*, *Choč*; riek — *Dunaj*, *Váh*, *Orava*, *Hron*, *Laborec* ap. Vlastné meno má spravidla konkrétny, jedinečný pomenovací dosah, aktuálny vecný vzťah. Nemožno ho použiť v neaktuálnom, všeobecnom zmysle. Pokiaľ sa vlastné mená používajú v tomto pravom, propriálnom význame, je ich pomenovací rozsah obmedzený na jednu vec (osobu, zvieru) a používajú sa len v sg. To je ich gramatický príznak.

Pri pomnožných substantívach, ktoré pomenúvajú jeden predmet, resp. celú skupinu rovnorodých predmetov plurálovým tvarom, funguje len táto jediná číselná forma tak pri apelatívach, ako aj pri vlastných menách (*vráta*, *Rudňany*). Gramatický príznak vlastných mien tu chýba.

Stáva sa, že to isté vlastné meno býva propriálnym názvom viacerých predmetov toho istého druhu, napr. *Kriváň* vo Vysokých Tatrách a v Malej Fatre, *Jablonov* na Spiši a v Above. Aj osobné meno môže slúžiť na pomenovanie viacerých osôb toho istého pohlavia. V takýchto prípadoch je vlastné meno

rozlišujúcim, teda vlastným názvom len v úzkom kruhu predmetov. V širšom rozsahu nerozlišuje dostatočne. Toto rozlíšenie však nie je potrebné, lebo v danom okruhu predmetov sa nedáva dvom susedným alebo blízkym predmetom to isté vlastné meno. Ak k tomu dôjde, je potrebné ďalšie rozlíšenie prívlastkom: *Vyšný Kubín — Dolný Kubín*. Pre osoby je ďalším rozlíšením priezvisko: *Ján Komár — Ján Kvačala*. Pri rovnakých priezviskách je ďalším rozlišujúcim názvom osobné meno: *Ján Huraj — Jozef Huraj*. Pri rovnakých obidvoch menách v tej istej rodine sa používa rozlišovací prívlastok *starší a mladší*: *Ján Huraj st. — Ján Huraj ml.*

Keď sa vlastné meno použije v pluráli, ide o zastretie propriálnej funkcie: *dvoja Janovia, dve Anny, dvoja Dubčekovia, dva Kriváne* (podrobnosti k tomu porov. v kapitole o číselných tvaroch podstatných mien).

Pre vlastné meno je teda charakteristické obmedzenie na jeden číselný tvar (spravidla sg.) a vylúčenie toho istého názvu pre dve susedné alebo blízke veci.

Všeobecné a vlastné podstatné mená sú otvorené skupiny substantív.

Hromadné podstatné mená (kolektíva)

Sú to zhrnujúce pomenovania osôb, zvierat a vecí, názvy skupín chápaných ako jeden celok: *obyvateľstvo, osadenstvo, robotníctvo; včelstvo, vtáčstvo, zverina; horstvo, vodstvo, školstvo, kameň, listie*. Pre svoj význam typické kolektíva vylučujú plurál: majú len tvar singuláru (porov. k tomu kapitolu o číselných tvaroch podstatných mien). Sú onomatologicky združené s plurálom rovnoznačných nehromadných podstatných mien: *vojsko — vojaci, školstvo — školy*. To isté hromadné substantívum môže pomenúvať rozlične veľké skupiny osôb, zvierat a vecí: *obyvateľstvo Košice, obyvateľstvo našich miest, obyvateľstvo zemegule*.

Látkové podstatné mená a pravé abstraktá

Majú podobný význam ako kolektíva, ale na rozdiel od nich označujú súvislé množstvo: *voda, piesok, múka; strach, statočnosť, hudba*. Chýba im spojitosť s pl. nelátkových substantív, môžu však mať singulatívny význam s protikladom sg. a pl.: *jedno železo — dve železá*. Protiklad medzi nelátkovými a látkovými substantívami nie je absolútny (porov. spojenia *dom z kameňa, lípový kvet*; podrobne o tom pozri príslušnú stať v kapitole *Číselné tvary podstatných mien*).

Skupinové a pomnožné podstatné mená (pluráliá tantum)

V opačnom pomere spájajú v svojom význame prvok jednotnosti a mnohosti skupinové podstatné mená. Sú to pomenovania predmetov, ktoré sa vyskytujú v skupinách (vo viazaných množstvách). Mnohosť vyjadrená plurálom má vo

svojom číselnom význame aj prvok jednoty: *vlasy, fúzy, sušienky, zápalky* (porov. *jedny zápalky, troje zápaliek*). Častejším pomenovacím tvarom pri týchto podstatných menách je plurál. Majú však aj formu sg.

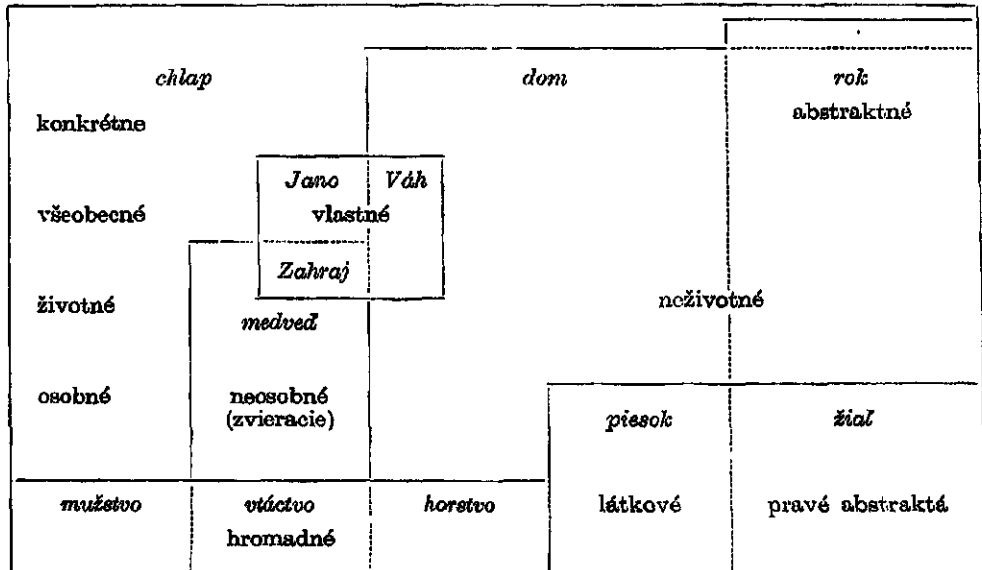
Popri nich sa osobitne vydielajú pomnožné podstatné mená (pluráliá tantum). Plurálovým tvarom sa tu pomenúva jeden predmet: *hodinky, váhy, brány*. Singulárový tvar im chýba. Základný pomenovací tvar, plurál, môže označovať tak jeden predmet, ako aj hocijaké množstvo predmetov: *tieto noviny, všetky noviny*.

Historicky boli aj pomnožné podstatné mená názvami skupín osôb a vecí a len pomknutím významu sa stali pomenovaním jedného predmetu (celku), v ktorého častiach možno niekedy ešte i dnes vidieť pôvodnú skupinu vecí alebo osôb: *kliešte, dvere, liace, Štítáre, Sokolníky*.

Celkove sa teda členia podstatné mená podľa rozličných významových, onomatologických a gramatických príznakov v trojakom smere: na konkrétne a abstraktne (primárne a sekundárne), nezávisle od toho na životné a neživotné (životné ďalej na osobné a neosobné) a napokon na všeobecné a vlastné podstatné mená. V rámci všeobecných podstatných mien sa ešte vydielajú osobitné skupiny hromadných a látkových podstatných mien (spolu s pravými abstraktami) a ďalej skupinové a pomnožné podstatné mená. Pomnožné i skupinové však presahujú i do vlastných mien.

Všetky tri členenia sa navzájom prekrývajú a utvárajú spolu takýto obraz:

Podstatné mená

Substantívny význam pri zámenách, číslovkách a slovesách

O veciach a abstraktách sa môžeme vyjadriť i všeobecným odkazom na ne pomocou substantívnych zámen: *ja, ty, on, my, vy, oni; kto, čo, niekto, niečo* atď. Substantívny význam týchto zámen je pri nich prvkom, ktorý ich odlišuje od adjektívnych, príslovkových a číslovkových zámen.

Opytovacie zámená *kto? čo?* sú všeobecným významovým ekvivalentom podstatných mien.

Substantívny význam majú i základné číslovky v samostatnom použití: *Sedem a devät je šestnásť*. Číslovka tu vyjadruje samostatne chápaný pojem čísla. Tým sa tieto číslovky odlišujú od čísloviek adjektívnej a príslovkovej povahy.

Takmer od všetkých sloviess môžeme pomocou prípon *-nie* a *-tie* tvoriť slovesné podstatné mená (verbálne substantíva): *písanie, čítanie, varenie, plánovanie, bytie, žitie, vypitie* atď. Toto odvodzovanie nie je slovotvorným (lexikálnym), ale gramatickým (tvarotvorným) postupom. I keď sa tu vlastne krížia dva slovné druhy, je slovesné podstatné meno v podstate slovesným tvarom. Jeho verbálnosť sa prejavuje jednak v tom, že jestvuje pre celý slovný druh sloviess, a ďalej v tom, že si zo slovesných kategórií ponecháva čiastočne rod, intenciu a viď.

Gramatické kategórie podstatných mien

Substantívna povaha slova je v slovenčine bytostne spätá s kategóriami rodu, čísla a pádu. Sú to všeobecné gramatické údaje, ktoré dopĺňajú lexikálny význam príslušných slov. Rod, číslo a pád sú gramatickými ukazovateľmi toho, že v danom slove ide o podstatné meno: *vod-a, hor-u, mest-ám*.

Formálne sa kategórie podstatných mien vyrážajú gramatickými morfémi. Vzhľadom na tieto morfémy a im zodpovedajúce kategórie hodnotíme podstatné mená ako gramatické tvary, resp. ako súbory, paradigmy gramatických tvarov. Sústavou gramatických tvarov a príslušných kategórií sú podstatné mená charakterizované ako gramatická trieda slov.

Súhrnne možno funkciu menného rodu, čísla a pádu vymedziť tak, že sú náplňou gramatického tvaru podstatného mena.

Každé podstatné meno sa preto nevyhnutne vyznačuje rodom, číslom a pádom, a to aj vtedy, keď ich formálne vyjadrenie z určitých príčin chýba, napr. pri nesklonných substantívaoh. V takomto prípade sa rod, číslo a pád myslia len implicitne, a to z vetných a významových súvislostí, prípadne sa vyjadria kongruenciou na prívlastku, doplnku alebo prísudku:

Kniha obsahuje aj cudzojazyčné resumé. — V prvom kupé sedeli už dvaja cestujúci.

Keď slovo prestáva byť podstatným menom, stráca kategórie rodu, čísla a pádu a jeho gramatický tvar meravie: *mrcha človek* (prídavné meno); *ráno, letkom, spamäti, načas* (príslovky); *celkom, napríklad* (častice); *okolo, hore, dolu* (predložky); *zbohom* (citoslovce). Gramatické kategórie podstatných mien sú viazané spoločným vyjadrením, ale svojím významom spolu bezprostredne nesúvisia. Každá kategória vyslovuje osobitný všeobecný údaj, ktorý vyplýva z povahy podstatného mena.

Rod podstatných mien

Menným rodom rozumieme vlastnosť podstatných mien, že pri gramatickej zhode podmieňujú rodový tvar podradeného slova (adjektíva, adjektívnej číslovky, adjektívneho zámena alebo slovesného tvaru), a to v súhlase s príslušnosťou podstatného mena do jednej z troch formálnych skupín skloňovacích, opierajúcich sa o rozdiely v prirodzenom rode.

Rod podstatných mien sa teda uplatňuje v širších slovnodruhových súvislostiach. Tým, že sám nie je podmienený, je vlastne priamym výrazom toho, že podstatné mená sú názvy samostatne chápaných javov. Preto je rod najcharakteristickejším príznakom substantív v slovenčine.

Formálne sa rod podstatných mien vyraža na rozdieloch v ich skloňovaní. Toto skloňovanie totiž nie je pre všetky podstatné mená rovnaké. V spisovnom jazyku slovenskom máme v podstate dvanásť typov skloňovania. To však neznamena, že by rozdiely medzi týmito typmi boli vo všetkých tvaroch. Medzi jednotlivými typmi sú parciálne tvarové zhody, na základe ktorých sa v slovenčine vyčleňujú tri formálne triedy substantív. O ne sa opiera povedomie rodových rozdielov i zhoda. Rodová trojdielnosť má v základe oporu o prirodzený rod (viac k tomu v kapitole *Rodové tvary podstatných mien*).

V spisovnej slovenčine teda rozoznávame trojaký rod podstatných mien: mužský (maskulínium), ženský (feminínium) a stredný (neutrum). Každý z nich je charakterizovaný vnútri istými formálnymi zhodami a navonok istými formálnymi rozdielmi v skloňovaní.

Podstatné meno môže mať len jednu rodovú charakteristiku. Kolísanie rodu je v slovenskom jazyku len okrajovým javom: vyskytuje sa pri augmentatívach na *-isko* a v niektorých jednotlivých prípadoch; napr.: *to chlapisko|ten chlapisko, to rybisko|tá rybisko, zámok|zámka, priekor|priekora*.

Číslo podstatných mien

Rovnako ako rod vyplýva aj číslo z povahy podstatného mena. Každý samostatne vydelený jav chápeme ako jednotlivinu, jednotku, a skupinu rovnorodých javov ako množstvo. Tieto dva kvantitatívne údaje tvoria obsah

kategórie menného čísla a s príslušným formálnym vyjadrením tvoria nevyhnutnú náležitosť podstatných mien. Pojem vecnosti, substancie spočíva na členitosti reality a oboje je podkladom pre pojem čísla.

Všeobecne možno povedať, že menné číslo vyjadruje jeden z dvoch protikladných údajov o počte vecí pomenovaných podstatným menom: *strom — stromy*. Platí to aj v tých prípadoch, kde jednosť a mnohosť sa viažu v nediferencovanú jednotu (hromadné, látkové a abstraktné podstatné mená), alebo kde je kategória čísla z významových alebo formálnych príčin obmedzená (vlastné podstatné mená, pomnožené podstatné mená). Na formálne vyjadrenie rozdielov v čísle slúži dvojaká podoba pádových prípon: *chlap — chlapi, chlapa — chlapov, chlapovi — chlapom* atď.

Pád podstatných mien

Samostatné chápanie javu pomenovaného substantívom odhliada od vzťahov jestvujúcich medzi javmi reality. Tomu zodpovedá pri podstatnom mene kategória nominatívu (v osobitných prípadoch partitívny a záporový genitív a distributívny lokál), ktorá je v plnom súhlase s podstatou substantív. S takýmto odhliadaním od vzťahov však nemožno pri poznaní vystačiť, lebo úplné vydelenie javu zodpovedá plne len jednej fáze poznania — analýze. Poznanie však zahŕňa aj syntézu, t. j. postihnutie vzťahov medzi javmi. Na vyjadrenie toho, že pomenovaný jav vstupuje do špecifických vzťahov k iným javom, má podstatné meno ďalšie kategórie: akuzatív, genitív, datív, lokál, inštrumentál (nepriame pády), ktoré spolu s nominatívom (priamy pád) tvoria kategóriu pádu v celku.

Vyjadrenie vzťahu pádom (a to nepriamymi pádmí) však neznamená porušenie slovnodruhovej povahy substantív. Kým pre adjektíva, adverbíá a slovesá je vyslovenie ich závislosti od iných slov podstatnou črtou ich slovnodruhového významu, majú podstatné mená voľnosť v tom, či vyjadriť alebo nevyjadriť svoj vzťah k iným slovám. V prípade, že sa takéto vzťah vysloví, chápe sa pomenovaný jav ďalej ako samostatný, vzťah tu pristupuje k samostatne ponímanej veci. To znamená, že slovnodruhová povaha substantív je nezávislá od vyslovenia alebo nevyslovenia vzťahu. V tom je rozdiel medzi pádom substantív a pádom prídavných mien. Pri nich pád s rodom a číslom signalizuje nesamostatnosť pomenovaného príznaku.

Všeobecne vyjadruje pád podstatných mien prítomnosť alebo neprítomnosť vzťahu medzi pomenovaným javom a inými javmi a okrem toho aj druh tohto vzťahu. Je to súčasne i vzťah medzi príslušnými pomenovaniami.

Vzťah, ktorý sa vyjadruje pádom podstatných mien, má svoju osobitnú povahu. Možno ho vymedziť ako polohu (postavenie) pomenovaného predmetu vzhľadom na iné javy, ktoré na tento predmet prechádzajú alebo sa ho v akom-

koľvek zmysle dotýkajú: nakladať *vrecia*, privrávať sa *dietatu*, utrieť sa *osuškou*, ulice *mesta*. Pád naznačuje, nakoľko a ako je vec vystavená účasti (zásahu) deja alebo iného javu, ktorý na vec prechádza.

Zo vzťahu k ostatným javom, ktorý sa pádom vyjadruje, nadobúda vec pomenovaná substantívom špeciálne funkcie: funkciu nositeľa deja (prišiel *lekár*, *stromy* odkvitli; táto funkcia sa diferencuje niekde na funkciu agensa a paciensa: kosi zožali *datelinu* — *datelina* je zožatá); funkciu objektu alebo okolnosti (priniesli *poštu* — podal to *na poštu*) a funkciu príznaku (bol *účtovníkom*, je dobrej *vôle*, palier *Benčík*, cesta *lesom*). Z toho potom vyplýva príslušná platnosť substantíva vo vete.

Katégoria pádu má svoje formálne vyjadrenie v pádových príponách, ktoré sú druhotne aj ukazovateľmi rodu a čísla. V istých prípadoch pristupuje k pádu ďalší prostriedok s podobným významom a funkciou, a to predložky. V tejto súvislosti hovoríme o predložkových pádoch. Lokál je v slovenčine len predložkový pád.

Predložky vyslovujú v spojení s nepriamymi pádmi niektoré špeciálnejšie parciálne významy pádov: rozličné významy okolnosti a objektu. Predložky sú nadstavbovým javom nad kategóriou pádu. Obidve tieto kategórie spolupôsobia pri vyjadrení vzťahov podstatného mena k ostatným slovám vo vetnej konštrukcii. V tomto zmysle patria predložky, i keď sú samostatným slovným druhom, do gramatickej charakteristiky podstatných mien.

Podobný zmysel ako menné kategórie substantív majú aj kategórie substantívnych zámen, substantívnych čísloviek a slovesných podstatných mien.

Gramatické tvary opytovacích zámen *kto*, *čo* sú všeobecným významovým ekvivalentom jednotlivých pádov podstatných mien. Ukazovacie zámená *ten*, *tá*, *to* sú zasa všeobecným ukazovateľom rodu podstatných mien podľa ich zhody: *ten výstroj*, *tá výzbroj*.

Vo vzťahu k určitým tvarom sloves konštituuje sa pri podstatných menách aj význam osoby (so zreteľom na dialóg). Tretia osoba sloves sa totiž viaže spravidla na podstatné mená. Tento význam tretej osoby je však pri podstatných menách len implicitný, nemá svoje formálne vyjadrenie. V oslovovanom nominatíve pomenúva podstatné meno druhú osobu (prijímateľa). Zriedka sa môže podstatné meno vyskytnúť i ako pomenovanie prvej osoby:

Chlapeč pôjdeme dopredu, dievčatá pomaly za nimi. (TEAČ)

Podstatné meno sa komplementárne dopĺňa so zámenami prvej a druhej osoby: *ja*, *ty* a *Karol*. Aj v tomto vzťahu značí implicitne tretiu osobu. Pre nedostatok formálneho ukazovateľa však nemožno hovoriť pri podstatných menách o kategórii osoby. Tento význam majú však podstatné mená ako pomenovania vôbec. Pomenúvajú osoby i neosoby, ktoré sa nezúčastňujú aktívne na dialógu.

Väzba podstatných mien

Pre povahu slovnodruhového významu nie sú podstatné mená tranzitné slová. Do istej miery však prejavujú tranzitnú povahu pri väzbe s adnomi-nálnym genitívom, menej pri väzbe s ostatnými pádmi. Tranzitné sú ďalej aj tie podstatné mená, ktoré sa viažu s neurčitkom alebo s vedľajšou vetou.

Pokiaľ sa pri podstatnom mene ukazuje potreba vyjadriť, že pomenovaná vec patrí k inej veci, žiada príslušné podstatné meno doplnenie genitívom iného podstatného mena. V tomto zmysle možno hovoriť o genitívnej väzbe podstatných mien. Táto väzba je motivovaná vzťahom príslušnosti v širokom zmysle: koryto *rieky*, dno *priehrady*, úpätie *vrchu*, plot *záhrady*. Je to vcelku väzba len fakultatívna a iba kvantitatívne a abstraktné podstatné mená uplatňujú ju záväznejšie: kopa *sena*, hromada *smetí*, príchod *hostí*, otvorenie *schôdzky*.

Osobitnú skupinu tvoria deverbatíva a deadjektíva, ktoré môžu ako svoj nezhodný prívlastok viazať aj podstatné mená v iných pádoch. Táto väzba je motivovaná predmetovým alebo okolnostným významovým vzťahom medzi obidvoma podstatnými menami: pomoc *obyvateľstvu*, mrhanie *silami*, pohľad *na mesto*, úrava *o mládeži*, zaobchádzanie *s ľuďmi*; práca *strojmi*, návrat *z dovolenky*, prístup *k sídlisku*, pobyt *na čerstvom vzduchu*; substantívna väzba prítom nemusí vždy zodpovedať synonymnej slovesnej väzbe: prierez *tvorbou*, záľuba *v strojach*. V takomto zmysle môžu podstatné mená viazať aj prí-slovky: cesta *domov*, výstup *hore*, pohľad *zboka*.

Niektoré podstatné mená so všeobecným významom nadobudli v takýchto väzbách — predovšetkým s genitívom — platnosť predložkových výrazov: následkom (*ochladenia*), začiatkom (*týždňa*), koncom (*roku*), vo veci (*vašej dcéry*), z hľadiska (*čitateľa*), v prospech (*štátu*), na úkor (*zamessnania*), v ústrety (*budúcnosti*), v mene (*zákona*), na rozdiel (*od minulého roku*), v porovnaní (*s inými podnikmi*), s ohľadom (*na počasie*), so zdrotelom (*na budúcnosť*) a i.

Inú skupinu tvoria podstatné mená, ktoré sa viažu s pomenovacím nominatívom: meno *Ondrej*, názov *Jánošík*, pomenovanie *Chrámeč*, titul *Zaslúžilý umelc*, priezvisko *Krajčírik*, oslovenie *súduh*. Ide tu o slová s významom „meno“, ktoré si žiadajú doplnenie príslušným menom v základnom tvare. Analogicky sem pribudli väzby, kde sa k uvádzaciemu slovu doplnia príslušné citátové slovo v nominatíve: nápis *Jedáleň*, slovo *strom*, termín *spínač*, pojem *kybernetika*. Miesto nominatívu môže tu byť hocijaké iné, aj neohybné slovo, prípadne aj časť slova, nejaká značka ap.: slovo *píšem*, príslovka *doma*, spojka *a*, prípona *-ár*, hláska *č*, znamienko *+*. Rozšírením väzby pribudli sem prípady pomenovacieho nominatívu aj pri podstatných menách, ktoré nemajú význam „meno“: okres *Levoča*, mesto *Trenčín*, spolok *Detvan*, román *Červené víno*, opera *Krúžava* ap.

O väzbe možno hovoriť aj v ďalšej skupine podstatných mien, zväčša deverbatív, ktoré vyjadrujú reč, myslenie, chcenie, hodnotenie alebo modálnosť. Tieto podstatné mená viažu neurčitok slovesa alebo vedľajšiu obsahovú vetu so spojkami *že, aby, či*. Sú to podstatné mená:

odpoveď, otázka, výklad, vysvetlenie, zpráva, zvest, oznámenie, zmluva, dohoda, vyhláska, obežník, sľub, názor, náhľad, námietka, myšlienka, domnienka, mienka, predstava, poznatok, predpoklad, pochybnosť, tušenie, dojem, pocit, predtucha, vízia, ilúzia;

prosba, žiadosť, rozkaz, zákaz, nariadenie, ustanovenie, výzva, predpis, smernica, zákon, úprava, rozhodnutie, snaha, zámer, úmysel, vôľa, predsavzatie, úloha, povinnosť, záväzok;

možnosť, pravdepodobnosť, nevyhnutnosť, potreba; škoda, hanba, hriech, pravda, čestné slovo, fakt, lož a i.

Skloňovanie podstatných mien

Mužský rod

Životné podstatné mená

Životné podstatné mená mužského rodu sú všeobecné i vlastné mená osôb a zvierat mužského rodu. Mená osôb sa skloňujú podľa vzoru *chlap* a podľa vzoru *hrdina*; pri zvieracích menách je tu isté obmedzenie.

Vzor chlap

	sg.	pl.
N.	<i>chlap-o, ded-o</i>	<i>chlap-i, ded-ovia, brat-ia</i>
G.	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-ov</i>
D.	<i>chlap-ovi</i>	<i>chlap-om</i>
A.	<i>chlap-a</i>	<i>chlap-ov</i>
L. (o)	<i>chlap-ovi</i>	<i>(o) chlap-och</i>
I.	<i>chlap-om</i>	<i>chlap-mi, otc-ami</i>

Podľa vzoru *chlap* sa skloňujú mužské osobné podstatné mená I. zakončené v N. sg. na hocakú spoluhlásku; napr.: *dráb, snob, Srb, otec, herec, Hudec, zvärač, poslucháč, Sládkovič, sused, Švéd, filozof, typograf, Jozef, Babeuf, pedagóg, chirurg, Strindberg, súdruh, Černoch, Henrich, Čech, žuhaj, Gabaj, tajomník, žiak, Slovák, Bernolák, generál, Karol, učiteľ, priateľ, Král, agronóm, Flám, občan, syn, Ján, Kukučín, Bratislavčan, Európan, väzeň, Červeň, filantrop, Filip, rybár, mäsiar, Peter, Štúr, Búr, génius, Alsas, žgrloš, Matúš, Lotyš,*

brat, pilot, Buriat, host, zat, detektív, Hviezdoslav, pontifex, Félix, víťaz, Francúz, muž, veľmož; 2. zakončené v N. sg. na samohlásku *o*, a to všeobecné podstatné mená; napr.: *otecko, strýko, ujko, bojko, smežko, hidalgo, impresário, centúrio*; z vlastných mien rodné mená; napr.: *Jano, Vlado, Fero, Mišo*; ďalej priezviská, ak sa nepociťujú ako domáce, najmä inoslovanské priezviská na *-ko, -enko*; napr.: *Ševčenko, Korolenko, Potapenko, Makarenko, Hugo, Marco Polo, Picasso, Carduccio, Michelangelo*; ako aj mená rozprávkových bytostí; napr.: *Miesi-železo, Lomidrevo*.

Ku vzoru *chlap* patria životné podstatné mená odvodené živými príponami *-tel, -č, -ár/-iar, -an/-čan, -ák/-iak, -ec/-ovec, -ík/-ník*, ale aj inými príponami, napr.: *-áň, -oš, -áš, -oň*, deminutívnymi príponami *-ík, -ek/-ček, -ček, -ko* atď. K substantívam tohto vzoru neustále pribúdajú nielen domáce, ale aj početné cudzie slová (prevzaté z cudzích jazykov). Podstatné mená vzoru *chlap* predstavujú základnú skupinu životných podstatných mien mužského rodu.

Podľa vzoru *chlap* sa skloňujú v sg. aj zvieracie podstatné mená mužského rodu zakončené na spoluhlásku; napr.: *holub, sob, krab, zajac, mravec, dravec, had, medveď, bulldog, pstruh, hroch, papagáj, vlk, diviak, orol, sokol, krokodíl, hýľ, havran, baran, slon, jeleň, cap, kocúr, zubor, pes, hraboš, bažant, mamut, krt, chrúst, lev, brav, mrož, jež*. V množnom čísle sa však všeobecné zvieracie podstatné mená mužského rodu skloňujú podľa vzoru *dub* alebo *stroj*.

Slová *vták, vlk* a *pes* sa skloňujú v pl. podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *dub*: N. *vtáci/vtáky, vlci/vlky, psi/psy, A. vtákov/vtáky, vlkov/vlky, psov/pay*. Tvary podľa životných podstatných mien sú bežnejšie.

Zvieracie podstatné mená zakončené na *-o* sa skloňujú podľa vzoru *chlap*: napr.: *maco — macovia, jako — jakovia, pejo — pejovia*.

Pri zosobnení majú zvieracie mená v pl. prípony podľa vzoru *chlap*; napr. *smelí orli, junácki sokoli, dobrí vtáčkovia, moji holúbkovia, medvedí nemotorní, oslí, somári* a pod. Pri citovom vzťahu k zvieratám býva tiež životné skloňovanie zvieracích mien aj v pl.; napr.: *vtáčkovia, zajačkovia* (popri *vtáčky, zajačky*). Slová *kôň* a *vôl* aj pri zosobnení (v nadávkach) majú len tvary neživotných podstatných mien; napr.: *Vy kone (voly) sprostí!*

Pri porovnávaní sa zachováva podoba mena podľa neživotných; napr.: *nemotorní ako medvede, utekajú ako poškany*.

Vlastné mená zvierat sa v množnom čísle zvyčajne skloňujú podľa vzoru *chlap*; napr. *Zahraj — Zahrajovia, Dunčo — Dunčovia, Lord — Lordi, Orech — Orechovia*.

V niektorých nárečiach majú všetky zvieracie podstatné mená mužského rodu životné skloňovanie v jednotnom aj v množnom čísle. Odtiaľ prenikajú životné tvary v pl. aj do spisovných jazykových prejavov niektorých používateľov jazyka (najmä v hovorovom jazyku), napr.: *videl dvoch medvedov, zastrelili viacerých jeleňov* a pod.

Podľa vzoru *chlap* sa skloňujú aj cudzie, najmä grécke a latinské osobné mená zakončené na *-as*, *-es*, *-os*, *-us*; napr.: *géníus*, *generalissimus*, *Sextus*, *Herodotos*, *Archimedes*, *Anaxagoras*, *Gabryas*, *brontosaurus*, *kentaurus*, *anofeles*. V týchto menách sa v G. sg. a v ostatných pádoch odsúva koncové *-as*, *-es*, *-os*, *-us*; napr.: *géníus* — *génia*, *kentaurus* — *kentaura*, *hydrocefalus* — *hydrocejala*, *brontosaurus* — *brontosaura*, *nuncius* — *nuncia*, *generalissimus* — *generalissima*, *Efialtes* — *Efialta*, *anofeles* — *anofela*, *Sextus* — *Sexta*, *Ovidius* — *Ovidia*, *Anaxagoras* — *Anaxagora*, *Eneas* — *Enea*, *Sokrates* — *Sokrata*, *Achilles* — *Achilla*, *Sizyfos* — *Sizyfa*, *Helios* — *Helia*.

Koncové *-us* sa zachováva v zdomácnených slovách, v osobných menách a priezviskách; napr.: *fiškus* — *fiškusa*, *Július* — *Júliusa*, *Lichardus* — *Lichardusa*, *Paulus* — *Paulusa*, *Klimus* — *Klimusa*, *Rúfus* — *Rúfusa*. Rovnako sa zachováva koncové *-as*, *-es*, *-is*, *-os*, *-us* aj v novogréckych, pseudogréckych, pseudolatiných, tureckých, španielskych, litovských, lotyšských, flámskych a iných podobných menách; napr.: *Plastiras* — *Plastirasa*, *Grivas* — *Grivasa*, *Boas* — *Boasa*, *Zachariades* — *Zachariadesa*, *Menderes* — *Menderesa*, *Funtes* — *Funtesa*, *Belojannis* — *Belojannisa*, *Karamanlis* — *Karamanlisa*, *Lacis* — *Lacisa*, *Papagos* — *Papagosa*, *Glezos* — *Glezosa*, *Snečkus* — *Snečkusa*, *Jannis* (*Ritsos*) — *Jannisa* (*Ritsosa*).

Pri niektorých slovách latinského a gréckeho pôvodu je kolísanie medzi vynechávaním alebo ponechávaním koncového *-es*, *-us*; napr.: *adlátus* — *adláta*/*adlátusa*, *cerberus* — *cerbera*/*cerberusa*, *Bakchus* — *Bakcha*/*Bakchusa*, *jamulus* — *jamulusa*/*jamula*, *Hádes* — *Hádesa*/*Háda*, *Herkules* — *Herkulesa*/*Herkula*, *Herakles* — *Heraklesa*/*Herakla*. V odbornom štýle sa používajú tvary *Herakla*, *Bakcha* a pod., v neodbornom vyjadrovaní sa ponecháva koncové *-es*, *-us*: *adlátusa*, *jamulusa* a pod.

Slovo *héros* sa skloňuje takto: G., A. sg. *hérosa*/*héroa*, D., L. *hérosovi*/*héroovi*, I. *hérosom*/*héroom*, N. pl. *hérosi*/*héroovia*, G., A. *hérosov*/*héroov*, D. *hérosom*/*héroom*, L. (o) *hérosoch*/*hérooch*, I. *hérosmi*/*héroami*.

Pri niektorých cudzích slovách latinského a gréckeho pôvodu je zmena kmeňa; napr.: *Nero* — *Neróna*, *Scipio* — *Scipióna*, *Cicero* — *Ciceróna*, *haruspex* — *haruspika*, *pontifex* — *pontifika*, *Laokoón* — *Laokoonta*, *Anakreón* — *Anakreonta*, *Xenofón* — *Xenofonta*, *Noe* — *Noema*, *Aias* — *Aianta*, *Paris* — *Parida*.

V podstatných menách s príponou *-ec* a deminutívach s príponami *-ček*, *-iček* a *-ok* sa pri skloňovaní vynechávajú samohlásky *e*, *o* (pri niektorých sa odvodenosť nepocituje, ale existuje striedanie); napr.: *otec* — *otca*, *chlapec* — *chlapca*, *dravec* — *dravca*, *mravec* — *mravca*, *junec* — *junca*, *športovec* — *športovca*, *zmocnenec* — *zmocnenca*, *vyhnanec* — *vyhnanca*, *Japonec* — *Japonca*, *Portugalec* — *Portugalca*, *Slovinec* — *Slovinca*, *psiček* — *psička*, *baránok* — *baránka*, *hohúbok* — *hohúbka*, *bezzemok* — *bezzemka*. Ďalej sa vynecháva samo-

hláska *e* alebo *o* v domácich slovách zakončených na *-or*, ktorými sa označuje príbuzenský pomer, a v niektorých iných slovách na *-or*, *-eľ*, *-eň*; napr.: *kmotor* — *kmotra*, *švagor* — *švagra*, *svokor* — *svokra*, *kapor* — *kapra*, *lotor* — *lotra*, *obor* — *obra*, *Uhor* — *Uhra*, *zubor* — *zuba*, *bobor* — *bobra*, *pochábel* — *pochábla*, *dateľ* — *dateľa*/*datľa*, *vážer* — *vážna*, *učer* — *učňa*. Ďalej aj v slovách ako *Pavol*/*Pavel* — *Pavla*, *posol* — *posla*, *diabol* — *diabla*, *orol* — *orla*, *blázon* — *blázna*, *pes* — *psa*, *svedok* — *svedka*, *potomok* — *potomka*, *Turek* — *Turka*, *František* — *Františka*, *Janíček* — *Janíška*.

Samohláska *e* sa vynecháva aj v niektorých cudzích slovách zakončených na *-er*; napr.: *center* — *centra*, *hypochonder* — *hypochondra*, *Kafer* — *Kafra*, *neger* — *negra*, *tiger* — *tigra*. Pri slove *gangster* sú dvojtvary: *gangstra*/*gangstera*. Pri iných cudzích slovách na *-er* sa *e* nevynecháva; napr.: *tréner* — *trénera*, *junker* — *junkera*, *fušer* — *fušera*, *kvaker* — *kvakera*.

Pri slovách *žnec* a *švec* je striedanie *e/ø* v kmeni slov: G. sg. *ženca*, *ševca*, D. sg. *žencovi*, *ševcovi* atď.

Pomerne zložité sú pomery pri vynechávaní samohlások *e* a *o* pri priezviskách.

V priezviskách, ktoré sa končia na *-ec*, *-ek* a *-ok*, samohlásky *e* a *o* vypadávajú podobne ako pri všeobecných podstatných menách, najmä ak je tu živá súvislosť so základom všeobecného podstatného mena alebo iného vlastného mena (priezviska, obyvateľského mena, zemepisného vlastného mena); napr.: *Adamec* — *Adamca*, *Gašparec* — *Gašparca*, *Michalec* — *Michalca*, *Betínec* — *Betínca*, *Đurovec* — *Đurovca*, *Martinec* — *Martinca*, *Urbanec* — *Urbanca*, *Hrabovec* — *Hrabovca*, *Štefanec* — *Štefanca*, *Čičmanec* — *Čičmanca*, *Lietavec* — *Lietavca*, *Baganec* — *Baganca*, *Krahulec* — *Krahulca*, *Krpelec* — *Krpelca*, *Kotrbanec* — *Kotrbanca*, *Oktavec* — *Oktavca*, *Pukanec* — *Pukanca*, *Malovec* — *Malovca*, *Chovanec* — *Chovanca*, *Drevenec* — *Drevenca*, *Buchanec* — *Buchanca*, *Baranec* — *Baranca*, *Strelec* — *Strelca*, *Vrabec* — *Vrabca*, *Hronec* — *Hronca*, *Klínec* — *Klínca*, *Kopec* — *Kopca*, *Kupec* — *Kupca*, *Slepce* — *Slepca*, *Škorec* — *Škorca*, *Nemec* — *Nemca*, *Rajec* — *Rajca*, *Hudec* — *Hudca*, *Korec* — *Korca*, *Honec* — *Honca*, *Kavec* — *Kavca*, *Chramec* — *Chramca*, *Škulce* — *Škulca*, *Chromec* — *Chromca*;

Vlček — *Vlčka*, *Zúbek* — *Zúbka*, *Đuríček* — *Đuríčka*, *Pavlíček* — *Pavlíčka*, *Kubíček* — *Kubíčka*, *Králíček* — *Králička*, *Dubníček* — *Dubníčka*, *Bochníček* — *Bochnička*, *Nováček* — *Nováčka*, *Tomášek* — *Tomáška*, *Jonášek* — *Jonáška*, *Ondrášek* — *Ondráška*, *Matúšek* — *Matúška*, *Mikulášek* — *Mikuláška*, *Melišek* — *Meliška*, *Adámek* — *Adámka*, *Cigánek* — *Cigánka*, *Galvánec* — *Galvánka*, *Komárek* — *Komárka*, *Kompánek* — *Kompánka*, *Hajtmánek* — *Hajtmánka*, *Papánek* — *Papánka*, *Suchánek* — *Suchánka*, *Zemánek* — *Zemánka*, *Štefánek* — *Štefánka*, *Tománek* — *Tománka*, *Baránek* — *Baránka*, *Petrášek* — *Petráška*, *Hambálek* — *Hambálka*, *Kožušek* — *Kožuška*, *Pastorek* — *Pastorka*, *Javorek* — *Javorka*, *Zajaček* — *Zajačka*, *Strýček* — *Strýčka*;

Svitok — Svitka, Dudok — Dudka, Šmálok — Šmálka, Pastorok — Pastorka.

V jednoslabičných menách sa nikdy nevynechávajú samohlásky *e, o*; napr.: *Švec — Šveca* (ale všeobecné podstatné meno sa skloňuje *ševca, ševcovi* atď.; p. str. 76), *Grec — Greca, Kmec — Kmeca, Grek — Greka, Blok — Bloka.*

Samohláska *e* však obyčajne nevypadá, ak sa živo nepocituje súvislosť priezviska s nejakým všeobecným podstatným menom; napr.: *Kerec — Kereca, Perec — Pereca, Regec — Regeca, Hudek — Hudeka, Furdek — Furdeka, Rendek — Rendeka, Kondek — Kondeka, Šulek — Šuleka, Málek — Máleka, Melek — Meleka, Kolek — Koleka, Mikek — Mikeka, Fusek — Fuseka, Kusck — Kuseka, Sudek — Sudeka, Trunek — Truneka, Židek — Žideka, Bezek — Bezeka.* Takto to býva najmä pri priezviskách písaných cudzím pravopisom; napr.: *Kubitschek — Kubitscheka, Jellinek — Jellineka* (ale *Kubíček — Kubíčka, Jellnek — Jellnka*).

Vždy sa zachováva *e*:

v priezviskách na *-ček* s predchádzajúcou spoluhláskou; napr.: *Stanček — Stančeka, Kalmanček — Kalmančeka, Ďurček — Ďurčeka, Janček — Jančeka, Holček — Holčeka, Tomček — Tomčeka, Turček — Turčeka, Marček — Marčeka, Baranček — Barančeka, Chovanček — Chovančeka, Ovinček — Cvinčeka, Martinček — Martinčeka, Matejček — Matejčeka, Ondrejček — Ondrejčeka, Surovček — Surovčeka, Uharček — Uharčeka, Urbanček — Urbančeka, Benček — Benčeka, Čepček — Čepčeka, Ferček — Ferčeka, Holček — Holčeka, Jurček — Jurčeka, Mravček — Mravčeka, Nemček — Nemčeka, Ševček — Ševčeka, Števček — Števčeka, Tomček — Tomčeka, Vanček — Vančeka, Vojček — Vojčeka, Vrabček — Vrabčeka, Repček — Repčeka, Palček — Palčeka, Rajček — Rajčeka:*

v priezviskách na *-šek*; napr.: *Koštek — Košteka, Okleštek — Oklešteka, Peniaštek — Peniašteka, Valáštek — Valášteka, Meštek — Mešteka, Pištek — Pišteka.*

Samohláska *o* sa zachováva v priezviskách na *-čok* a predchádzajúcou spoluhláskou; napr.: *Končok — Končoka, Bravčok — Bravčoka, Murčok — Marčoka, Kopčok — Kopčoka, Urbančok — Urbančoka, Repčok — Repčoka.*

Samohláska *o* však vypadáva v priezvisku *Pietor*: G. sg. *Pietru*.

V cudzích priezviskách na *-er, -el* samohláska *e* sa v slovenčine zvyčajne zachováva; napr.: *Herder — Herdera, Bürger — Bürgera, Zechenter — Zechentera, Fischer — Fischera, Stieber — Stiebera, Cromwell — Cromwella, Nobel — Nobela, Pardel — Pardela, Eifel — Eifela, Sorel — Sorela.* Samohláska *e* sa môže vynechať len v dávnejšie zdomácnených alebo takto zaužívaných nemeckých priezviskách, a preto sú tu dublety: *Schneider — Schneidra|Schneidera, Wolker — Wolkra|Wolkera, Rieger — Riegra|Riegera, Nágel — Nágla|Nágela, Kúgel — Kúgla|Kúgela, Mendel — Mendla|Mendela, Czambel — Czambla|Czambela, Haeckel — Haeckla|Haeckela, Hegel — Hegla|Hegela.* Ale v rodných

menách na *-er* sa samohláska *e* vynecháva: *Peter* — *Petra*, *Alexander* — *Alexandra*, *Demeter* — *Demetra*.

V jednotlivých prípadoch môže dochádzať ku kolísaniu medzi vynechávaním alebo ponechávaním samohlások *e*, *o*. Býva to pri menách, pri ktorých kolíše vedomie o súvislosti s nejakým všeobecným podstatným menom alebo iným vlastným menom; napr.: *Jelenek* — *Jelenka*/*Jeleneka*, *Baranek* — *Baranka*/*Baraneka*. Takto sa v niektorých prípadoch utvára osobný úzus pri skloňovaní priezviska; napr.: *Gerec* — *Gerca* (chápanie slova *Gerec* ako derivátu rodného mena *Gero*) alebo *Gereca* (ak sa nepocituje takáto súvislosť), *Đurec* — *Đurca*/*Đureca*, *Ferec* — *Ferca*/*Fereca*, *Janec* — *Janca*/*Janeca*, *Hudec* — *Hudca*/*Hudeca*. *Bobok* — *Bobka*/*Boboka*.

V niektorých slovách na *-čik* s predchádzajúcou samohláskou sa môže vynechávať aj samohláska *-i-*; napr.: *chrobáčik* — *chrobáčika*/*chrobáčka*, *chudáčik* — *chudáčika*/*chudáčka*, *jedináčik* — *jedináčika*/*jedináčka*, *máčik* — *máčika*/*máčka*, *miláčik* — *miláčika*/*miláčka*, *nováčik* — *nováčika*/*nováčka*, *panáčik* — *panáčika*/*panáčka*, *sváčik* — *sváčika*/*sváčka*, *synáčik* — *synáčika*/*synáčku*, *vtáčik* — *vtáčika*/*vtáčka*, *kozáčik* — *kozáčika*/*kozáčka*, *zajačik* — *zajačika*/*zajačka* (ale len *kováčik* — *kováčika*). Tvary s nepozmeneným kmeňom *vtáčika*, *panáčika*, *synáčika* a pod. sú obvyklejšie, tvary bez *i* sú zriedkavejšie.

V srbochorvátskych priezviskách na *-ac* sa vynecháva samohláska *-a-* (v srbochorváčtine prípona *-ac* zodpovedá našej prípone *-ec*), ak sa živo uvedomuje súvislosť s paralelnými slovenskými priezviskami na *-ec*; napr.: *Berac* — *Berca* (slov. *Berec* — *Berca*), *Vrchovac* — *Vrchovca* (*Vrchovec* — *Vrchovca*).

Slovo *fako* má v G. a A. sg. aj príponu *-u* podľa vzoru *hrdina: faku*. Rovnako aj niektoré domáce priezviská na *-o* sa v G. a A. sg. skloňujú podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *hrdina*; napr.: *Krasko* — *Kraska*/*Krasku*, *Krno* — *Krna*/*Krnu*, *Stano* — *Stana*/*Stanu*, *Šebo* — *Šeba*/*Šebu*, *Fraňo* — *Fraňa*/*Fraňu*, *Miko* — *Mika*/*Miku*, *Marko* — *Marka*/*Marku*, *Turzo* — *Turza*/*Turzu*, *Chalmo* — *Chalma*/*Chalmu*.

V D. a L. sg. popri zvyčajnej prípone *-ovi* majú niektoré substantíva aj príponu *-u*. Sú to slová *človek*, *pán*, *čert*, *diabol*, *vlk*, *pes*, *boh*, *otec*, *syn*, *duch*, *Kristus*.

Pri substantíve *človek* sa používa v D. a L. sg. prípona *-ovi* alebo *-u*: vynikajúcemu *človekovi* — *človeku*, o vynikajúcom *človekovi* — *človeku*. Vo význame „každý, niekto, ktokolvek, pri zápore nikto“ je prípona *-u*:

Človeku by sa to ani nechcelo veriť. (MINÁČ) — Divno, až *človeku* rozum nad tým zastane. (ZÁTURECKÝ)

Tvar *človeku* býva vždy aj vtedy, keď stojí za iným tvarom substantíva *človek* (bezprostredne alebo po predložke):

Veľmi pekný je ten pomer *človeka* k *človeku*. (JESEŇSKÁ) — Zdá sa mi, že v skutočnosti už teraz stojí *človek* proti *človeku*. (FIGULI) — Aby nebol *človek* *človeku* vlkom. (TLAČ)

Slovo *pán* má príponu *-u*, keď je prívlastkom: *pánu doktorovi*, *pánu Štefanovi Levickému*. Keď stojí samostatne, má príponu *-ovi*:

A po obede osmelil sa zaklopať na dvere jednému chorému *pánovi* v osobitnej izbe. (TAJOVSKÝ) — „Boh daj zdravia osvietenému *pánovi*!“ zdravkal Damián v duchu pri druhom pohári. (HORÁK)

Podobne aj cudzie slová *don* a *šor* majú v D. L. sg. príponu *-u*, keď sú prívlastkami.

Udelil som *donu* Bartolomé Las Casasovi titul generálneho ochrancu Indiánov. (ZUBEK) — *Donu* Josému už slabol zrak. (OLERÍNÝ PREKL.) — A Ulenspiegel dobre namierenou guľkou na kusy rozdrúžgal *donu* Ruffelovi Henricsovi, vojvodovmu synovi, jazyk i čelúť. (PREKL.) — Vystrel vychudnutú ruku a podal ju *šoru* Ilijovi. (KUKUČIN)

Pri substantívach *čert*, *diabol*, *vlk*, *pes* je bežná pádová prípona *-ovi*. Prípona *-u* sa používa v prísloviach a porekadlách a v ustálených spojeniach:

Hlad — čertu brat. — Urob čertu dobre, peklom sa ti odsľúži. — Slúž, človeče, *diablu*, peklom sa ti odsľúži. — Baran vlku kalí vodu. — My o vlku a vlk za humny. — Pes psu brat.

Pri substantíve *boh* je obyčajne prípona *-u*. Tvar *bohovi* popri *bohu* je pri pomenovaní *boha* v polyteistických náboženstvách. Podobne aj vo výraze *ani bohovi*, ako aj v pejoratívnom označení osôb s neobmedzenou mocou v svojom postavení.

Každého zajatého Španiela sme obetovali *bohovi* vojny. (ZUBEK) — Preto sme aj my, Quetzalcohuatlovi kňazi, bojovali proti zvyku obetovať vojnových zajatcov *bohovi* Huitzilopochtlimu. (ZUBEK) — Osudy zrna pochovaného a vzkrieseného k novému životu neobyčajne dobre symbolizuje egyptská legenda o dobrom *bohu* úrody Usírevovi. (PRÍRODA A SPOLOČNOSŤ) — Egypťskému *bohu* Thotovi pripisuje sa vynález písma a kalendára. (BRANKO PREKL.) — „Ani *bohovi* nepôjdem!“ vykrične. (TATARKA) — „Nejdem, ani *bohovi* . . .“ (ZGURIŠKA) — Za chrptom mu vykrikoval z celého hrdla: „Nášmu zemskému *bohovi* sláva.“ (ZÁBORSKÝ)

Pri substantívach *otec*, *syn*, *duch*, *Kristus* sa bežne používa pádová prípona *-ovi*; tvary s príponou *-u* sú v cirkevnej reči, najmä v niektorých ustálených spojeniach, ktoré majú takéto pôvod. Takto sa v cirkevnej reči skloňuje aj slovo *pán*. V náboženských spisoch sa píše tieto pomenovania s veľkým začiatčným písmenom: *Bohu Otcu*, *Synnu* i *Duchu svätému*, *Otcu nebeskému*, *usnul v Pánu*, v 2. stor. po Kristu (starší spôsob udávania letopočtu), *brat v Kristu*. Tvar *otcu* je v D. sg. aj v ustálenom spojení *otcu-materi*.

Slová *kôň*, *koník*, *konáček*, *somár*, *žrebec* majú okrem bežného lokálu podľa vzoru *chlap* (o *koňovi*, pri *koňovi*, popri *koňovi*) výnimočne aj tvar podľa

neživotných podstatných mien v ustálenom spojení s predložkou *na*: *íst, letieť na koni, vliecť sa na koni, na somári, na žrebci, na koníku, na koničku*.

Tatár jaší na nízkom koníku. (TOMÁŠIK) — Nosí sa na somári. (SLOVENSKÉ POHĽADY) — Na žrebec neskrotenom kolke stáročia. (NOVOMESKÝ)

Prí slovanských (ruských a bulharských) osobných menách na *-ov* je v D. a L. sg. prípona *-ovi*, ktorá sa pripája k nezmenenému základu; napr.: *Čičikov — Čičikovovi, Kozlov — Kozlovovi, Mečnikov — Mečnikovovi, Mladenov — Mladenovovi*.

V N. pl. je základná prípona *-i*; napr.: *chlap — chlapi, poslanec — poslanci, herec — herci, profesor — profesori, majster — majstri, zvärač — zvärači, Rus — Rusi, delegát — delegáti, frézár — frézári, víťaz — víťazi*. Pred príponou *-i* sa kmeňové spoluhlásky *k, ch* striedajú so spoluhláskami *c, s*; napr.: *úradník — úradníci, tajomník — tajomníci, logik — logici, sedliak — sedliaci, vojak — vojaci, Turek — Turci, Grék — Gréci, Uzbek — Uzbeki, Trák — Tráci, Tadžik — Tadžici; mních — mnísi, rarach — rarasi, hajdúch — hajdúsi, Čech — Česi, Valach — Valasi, valach — valasi, divoch — divosi, beloch — belosi, Lach — Lasi, Vlach — Vlasi*.

Popri základnej prípone *-i* sú v N. pl. aj prípony *-ovia* a *-ia*.

Príponu *-ovia* majú:

všetky slová zakončené v N. sg. na zadopodnebné spoluhlásky *h* a *g*: napr.: *súdruh — súdruhovia, zbeh — zbehovia, boh — bohovia, nezna- bohovia, felah — felahovia, dramaturg — dramaturgovia, beg — begovia, mág — mágovia, androfág — androfágovia, antropofág — antropofágovia, demagóg — demagógovia, demiurg — demiurgovia, chirurg — chirurgovia, stratég — stratégovia, byzantológ — byzantológovia, balneológ — balneológovia, kvísling — kvíslingovia, Jazyg — Jazygovia, Tuareg — Tuaregovia*;

všetky zdobneniny na *-ček, -ek, -ik, -čik*; napr.: *ujček — ujčekovia, tatiček — tatičekovia, synáček — synáčkovia/synáčikovia, synček — synčekovia, sváček — sváčkovia, strýček — strýčkovia, samček — samčeky/samčekovia, nováček — nováčikovia/nováčkovia, pánik — pánikovia, braček — bračekovia, bôžik — bôžikovia, človeček — človečikovia, chlapček — chlapčekovia, chudáček — chudáčikovia, lavoboček — lavobočkovia, ňaníček — ňaníčkovia, miláček — miláčkovia/miláčikovia; aj rarášok — raráškovia*;

slová s príponou *-ok* alebo so zakončením na *-ok*; napr.: *belohlávk — belohlávkovia, bezzemok — bezzemkovia, holobriadok — holobriadkovia, nepodarok — nepodarkovia, pohrobok — pohrobkovia, predok — predkovia, sládok — sládkovia, výrastok — výrastkovia, nedorastok — nedorastkovia, sok — sokovia, pastorok — pastorkovia, bazilišok — baziliškovia, ľudkovia (len pl.)*;

niektoré slová, ktoré označujú príbuzenský pomer: *otec — otcovia, syn — synovia, ujec — ujcovia, svák — svákovia, svokor — svokrovia, test — testovia*,

švager — švagrovia, zať — zatovia, kmotor — kmotrovia, ded — dedovia, kmeť — kmetovia, pobratim — pobratimovia, otcim — otcimovia; podľa syn — synovia je aj zlosyn — zlosynovia;

nepočetné (najmä jednoslabičné) mená národov a kmeňov: *Bask* — *Baskovia*, *Frank* — *Frankovia*, *Ind* — *Indovia*, *Ink* — *Inkovia*, *Kurd* — *Kurdovia*, *Dák* — *Dákovia*, *Čudovia*, *Fritzovia*; podobne aj *Aziékovia*, *Asýrovia*, *Etruskovia*, *Kazachovia*, *Kašubovia*;

cudzie slová na *-ch*; napr.: *eunuch* — *eunuchovia*, *moloch* — *molochovia*, *šach* — *šachovia*;

z domácich slov majú príponu *-ovia* aj slová *duch* — *duchovia*, *zloduch* — *zloduchovia*, *černoduch* — *černoduchovia*, *odlud* — *odludovia*, *člen* — *členovia*, *zved* — *zvedovia*, *hňup* (*chňup*) — *hňupovia* (*chňupovia*);

v niektorých domácich zložených podstatných menách je tiež prípona *-ovia*; napr.: *hrdopysk* — *hrdopyskovia*, *hrdopych* — *hrdopychovia*, *perohryz* — *perohryzovia*, *rodomil* — *rodomilovia*, *rodoľub* — *rodoľubovia*, *samoľub* — *samoľubovia*, *vetroplach* — *vetroplachovia*, *vierozvest* — *vierozvestovia*, *zlatokop* — *zlatokopovia*|*zlatokopi*;

apelatíva na *-o*; napr.: *dedo* — *dedovia*, *ujo* — *ujovia*, *strýko* — *strýkovia*, *šuhajko* — *šuhajkovia*, *zemko* — *zemkovia*, *centúrio* — *centúriovia*, *impresáριο* — *impresáriovia*, *ľako* — *ľakovia*, *maco* — *macovia*, *pejo* — *pejovia*, *dingo* — *dingovia*, *pejko* — *pejkovia*|*pejky*, *sivko* — *sivkovia*|*sivky*;

cudzie apelatíva na *-us*, *-es*, ak sa *-us*, *-es* odtrháva; napr.: *nuncius* — *nunciovia*, *generalissimus* — *generalissimovia*, *génius* — *géniovia*, *efialtes* — *efialtovia*, *jamulus* — *jamulovia*, *cerberus* — *cerberovia* (aj *cerberusovia*);

rodné mená a priezviská: *Ján* — *Jánovia*, *Jozef* — *Jozefovia*, *František* — *Františkovia*, *Martin* — *Martinovia*, *Milan* — *Milanovia*, *Michal* — *Michalovia*, *Henrich* — *Henrichovia*, *Fridrich* — *Fridrichovia*; *Vančo* — *Vančovia*, *Král* — *Kráľovia*, *Newton* — *Newtonovia*, *Pasteur* — *Pasteurovia*, *Anaxagoras* — *Anaxagorovia*. Tvary *Kráľovia*, *Hajdúchovia*, *Valachovia* majú význam „niekoľko príbuzných alebo nepríbuzných osôb s rovnakým menom“. Na označenie príslušníkov jednej rodiny sa používajú tvary na *-ovci*: *Zajac* — *Zajacovci*, *Hajdúch* — *Hajdúchovci*, *Vančo* — *Vančovci*, *Mistriek* — *Mistriekovci*;

mnohé cudzie slová na *-f* a *-m* a iné slová, ktoré najčastejšie označujú pojmy z náboženskej oblasti (príslušníkov vierovyznaní, kňazov, mytologické bytosti) a tituly osôb. Často ide o jednoslabičné slová; napr.: *šéf* — *šéfovia*, *mím* — *mímovia*, *hind* — *hindovia*, *bonz* — *bonzovia*, *elf* — *elfovia*, *gnóm* — *gnómovia*, *džin* — *džinovia*, *princ* — *princovia*, *šejk* — *šejkovia*, *bej* — *bejovia*, *sir* — *sirovia*, *pair* — *pairovia*, *boss* — *bossovia*, *coach* — *coachovia*, *moslim* — *moslimovia*, *kalif* — *kalifovia*, *cherub* — *cherubovia*, *satyr* — *satyrovia*, *emir* — *emirovia*, *neguš* — *negušovia*, *nobil* — *nobilovia*, *nabob* — *nabobovia*, *nestor* — *nestorovia*, *nero* — *nerónovia*, *anonym* — *anonymovia*, *anatóm* — *anatómovia*,

pantomím — *pantomímovia*, *pontifex* — *pontifikovia*, *haruspex* — *haruspikovia* (so zmenou kmeňa), *belzebub* — *belzebubovia*, *patricij* — *patricijovia*, *imbecil* — *imbecilovia*, *lárovia* (obyč. v pl.).

Prípona *-ovia* je aj pri slove *cicerone* — *ciceronovia*. Pri slove *monsignore* je však tvar *monsignorí*.

Pri početných slovách vzoru *chlap* sú v N. pl. dvojtvary.

Dvojtvary na *-i* a *-ovia* sú pri týchto slovách:

pri cudzích slovách na *-fil*; napr.: *anglofil* — *anglofilí*/*anglofilovia*, *bibliofil* — *bibliofilí*/*bibliofilovia*, *frankofil* — *frankofilí*/*frankofilovia*, *helénofil* — *helénofilí*/*helénofilovia*, *germanofil* — *germanofilí*/*germanofilovia*, *rusofil* — *rusofilí*/*rusofilovia*, *slavianofil* — *slavianofilí*/*slavianofilovia*;

pri cudzích slovách na *-fób*; napr.: *anglofób* — *anglofóbi*/*anglofóbovia*, *čechofób* — *čechofóbi*/*čechofóbovia*, *germanofób* — *germanofóbi*/*germanofóbovia*;

pri cudzích slovách na *-graf*; napr.: *choreograf* — *choreografi*/*choreografovia*, *kaligraf* — *kaligrafí*/*kaligrafovia*, *lexikograf* — *lexikografi*/*lexikografovia*, *litograf* — *litografi*/*litografovia*, *paleograf* — *paleografi*/*paleografovia*, *etnograf* — *etnografi*/*etnografovia*, *stenograf* — *stenografi*/*stenografovia* (ale len: *xylograf* — *xylografí*, *typograf* — *typografi*); tvary na *-i* sú progresívne, tvary na *-ovia* sú zriedkavejšie;

pri cudzích slovách na *-nóm*; napr.: *agronóm* — *agronómi*/*agronómovia*, *astronóm* — *astronómi*/*astronómovia*, *gastronóm* — *gastronómi*/*gastronómovia*, *ekonóm* — *ekonómi*/*ekonómovia*; aj tu sú tvary s príponou *-i* progresívne;

pri niektorých cudzích slovách na *-ik* (z latinského *-icus*); napr.: *cynik* — *cynici*/*cynikovia*, *epik* — *epici*/*epikovia*, *klasik* — *klasici*/*klasikovia*, *stoik* — *stoici*/*stoikovia*.

Tvar *cynikovia* sa používa vo význame „stúpenci antického filozofického smeru“, tvar *cynici* vo význame „bezcitní, bezohľadní ľudia, pohŕdajúci citmi a morálkou“. Tvar *klasikovia* sa používa najmä v spojení *klasikovia marxizmu-leninizmu*.

Pri ostatných slovách cudzieho pôvodu na *-ik* je prípona *-i*, pred ktorou nastáva striedanie *k/c*; napr.: *chemik* — *chemici*, *fyzik* — *fyzici*, *technik* — *technici*, *historik* — *historici*, *lyrik* — *lyrici*, *dramatik* — *dramatici*, *satirik* — *satirici*.

Pri niektorých menách národov a kmeňov sú dvojtvary; napr.: *Brit* — *Briti*/*Britovia*, *Búr* — *Búri*/*Búrovia*, *Gal* — *Gali*/*Galovia*, *Ír* — *Íri*/*Írovia*, *Dór* — *Dóri*/*Dórovia*, *Italik* — *Italici*/*Italikovia*, *Ión* — *Ióni*/*Iónovia*, *Nór* — *Nóri*/*Nórovia*.

Okrem toho sú dvojtvary pri niektorých jednotlivých, najmä cudzích slovách, ktoré sa nedajú presnejšie určiť: *cár* — *cári*/*cárovia*, *lodivod* — *lodivodi*/*lodivodovia*, *odkundes* — *odkundesi*/*odkundesovia*, *starik* — *starici*/*starikovia*, *muž* — *muži*/*mužovia*, *svat* — *svati*/*svatovia*, *apoštol* — *apoštolí*/*apoštolovia*, *augur* — *auguri*/*augurovia*, *bán* — *báni*/*bánovia*, *bogomil* — *bogomili*/*bogomi-*

lovía, buržu; — buržuji|buržujovia, don — doni|donovia, druid — druidi|druidovia, efeb — efebí|efebovia, famulus — famulusi|famulovia, héros — hérosi|héroovia, man — mani|manovia, posol — posli|poslovia.

Príponu *-ia* majú:

podstatné mená s príponou *-tel'*: napr.: učitel — učitelía, prekladateľ — prekladateľía, zlepšovateľ — zlepšovateľía, nakladateľ — nakladateľía, posudzovateľ — posudzovateľía, ručiteľ — ručiteľía, pomstiteľ — pomstiteľía, hlásateľ — hlásateľía; takto sa skloňujú i slová priateľ — priateľía, nepriateľ — nepriateľía;

desubstantívne a deadjektívne všeobecné podstatné mená s príponou *-an/-čan* a všetky vlastné mená s touto príponou; napr.: občan — občania, dedičan — dedičania, mešťan — mešťania, zeman — zemanía, ostrovan — ostrovania, krajan — krajanía, dolňan — dolňania, horňan — horňania, Moravan — Moravania. Slovan — Slovania, Angličan — Angličania, Bratislavčan — Bratislavčania. Pražan — Pražania, Brňan — Brňania, Kladňan — Kladňania, Guinejčan — Guinejčania, Alžírčan — Alžírčania, Tunisian — Tunisania, Kréťan — Kréťania, Brazílčan — Brazílčania;

zo slov na *-ič* slová rodič — rodičia a dedič — dedičia. Pri novších slovách s príponou *-ič* je však prípona *-i*; napr.: kreslič — kresličí, dláždič — dláždičí, nosič — nosičí, volič — voličí;

slová brat — bratia, host — hostia, manžel — manželía, sused — susedia, žid — židia (Žid — Židia), krestan — krestania.

Názvy osôb s príponou *-an*, ktoré sú odvodené od slovíes, a iné slová so zakončením *-an* majú príponu *-i*; napr.: trhan — trhani, šklban — šklbani, pijan — pijani, ožran — ožrani, furman — furmani, galgan — galgani, pivotman — pivotmani, gentleman (vysl. džentlmen) — gentlemani, Aleman — Alemani, brahman — brahmani, Markoman — Markomani.

Slovo *pohan* má N. pl. *pohania* i *pohani*. Tvar *pohania* sa používa na označenie vyznavačov iných náboženstiev ako kresťanského, tvar *pohani* v prenesenom význame „lotri, naničhodníci“.

Od slova *človek* sa tvary množného čísla netvorí; množné číslo k slovu *človek* je *ľudia*.

V staršom jazyku bola prípona *-ia* častejšia; napr.: volič — voličia, hasič — hasičia, učeň — učnia.

Slová *anjelik*, *anjeliček*, *bóžik*, *čertík* sa v pl. skloňujú ako životné alebo neživotné podstatné mená: *anjelici|anjeliky*, *anjeličkovia|anjeličky*, *čertíci|čertíky*, *bóžikovia|bóžiky*. Tvary *anjelici*, *anjeličkovia* sa používajú vo význame „dobré deti“, tvar *čertíci* vo význame „samopašné, živé, neposedné deti“.

Slovo *host* má v G. a A. pl. príponu *-í*, zriedkavejšie príponu *-ov*: *hostí|hostov*. Slovo *ľudia* má v G. a A. pl. tvar *ľudí*.

V A. pl. sa používajú tvary *čerty, duchy* (staré zmeravené akuzatívy) vo výrazoch *isť v čerty, veriť v duchy*.

Chod s pánom bohom v čerty. (ZÁTURBOKÝ)

V I. pl. sú tvary: 1. s pádovou príponou *-mi*, 2. s pádovou príponou *-ami*.

1. Pádová prípona *-mi* je:

pri podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na jednu spoluhlásku (okrem *m*); napr.: *prekladateľ — prekladateľmi, sadzač — sadzačmi, Lípták — Líptákmi, Slovák — Slovákmi, Bratislavčan — Bratislavčanmi, šéf — šéfmi, typograf — typografmi, nováček — nováčikmi, synáček — synáčikmi, chudáčik — chudáčikmi*;

pri podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na skupinu zvučnej a šumovej spoluhlásky; napr.: *asistent — asistentmi, reprezentant — reprezentantmi, pacient — pacientmi, financ — financmi, policajt — policajťmi, vagabund — vagabundmi, Ind — Indmi, Frank — Frankmi, dramaturg — dramaturgmi, chirurg — chirurgmi, elj — eljmi, bard — bardmi, lord — lordmi, Kurd — Kurdmi*. Niektoré slová majú aj príponu *-ami*; napr.: *tramp — trampmi/trampami, lump — lumpmi/lumpami, labanc — labancmi/labancami*.

2. Pádová prípona *-ami* je:

pri podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na spoluhlásku *-m*; napr.: *agronóm — agronómami, astronóm — astronómami, moslim — moslimami, gnóm — gnómami, Flám — Flámami, očeň — očeňami, bohém — bohémami, anonym — anonymami, generalissimus — generalissimami*;

pri podstatných menách s pohyblivými samohláskami *e, o, i*; napr.: *poslanec — poslancami, chodec — chodcami, kupec — kupcami, zajatec — zajatcami, učeň — učkami, blázon — bláznami, majster — majstrami, potomok — potomkami, bezzemok — bezzemkami, obor — obrami, lotor — lotrami, neger — negrami, gangster — gangstrami (gangstermi), Kafer — Kaframí, pochábel — pocháblami, švager — švagrami, svokor — svokrami, diabol — diablami, svedok — svedkami, Turek — Turkami, úradník — úradníkami, synáček — synáčkami (synáčikmi), nováček — nováčkami (nováčikmi)*;

pri podstatných menách na *-o*; napr.: *otecko — oteckami, strýko — strýkami, šašo — šašami, ujo — ujami, bojko — bojkami, smejko — smejkami, dedo — dedami, chruško — chruškami, pikolo — pikolami, impresário — impresáriami, centúrio — centúriami, Jano — Janami, Fero — Ferami, Laco — Lacami, Holko — Holkami, Dunčo — Dunčami*;

pri cudzích podstatných menách na *-ius*; napr.: *génus — géniami, nunciús — nunciami*;

pri niektorých slovách, ktorých kmeň sa končí na skupinu dvoch šumových spoluhlások, napr.: *host — hostami, test — testami, Kopt — Koptami*.

V staršom spisovnom jazyku sa používala v I. pl. aj pádová prípona *-i, -y*;

napr.: *Že mnohé vojny s Turci a inými národmi pokladnicu našu vyprázdnilí, nakládame, aby po niekoľko mesiacov na každý spôsob tritisíc zlatých zložené bolo.* (Kalinčiak) Pokiaľ sa takéto tvary vyskytujú v jazyku súčasnej umeleckej literatúry, využívajú sa s osobitným zámerom na archaizovanie alebo dialektizovanie jazykového prejavu; napr.: *Ten dav sa veľky koril/pred krivdou, pred pány.* (Žáry) Takéto tvary sa zachovávajú aj v prísloviach a porekadlách; napr. *Nevyberaj ženu v tanci, ale v poli medzi ženci.* (Záturecký)

Na oslovenie sa zvyčajne používa tvar N. sg. alebo pl., zriedkavejšie aj osobitný tvar — vokatív, ktorý sa končí na *-e* (so zmenami *k/č*, *h/ž* a *c/č* na konci kmeňa) alebo na *-u*. Tento tvar sa v dnešnom spisovnom jazyku zachováva len v obmedzenej miere v týchto okruhoch pomenovaní (ale len ak stoja samostatne alebo so zhodným prívlastkom):

pri slovách z rodinného okruhu; napr.: *synku, sváku, švagre, kmotre*; silne zastaraný je tvar *otče*, ktorý sa používa v náboženskej oblasti;

pri oslovení akejkoľvek dospeljej osoby mužského pohlavia býva zriedkavý tvar *pane* a pri oslovení nedospeljej osoby tvar *chlapče*;

najmä v spisovnom styku na oslovenie osôb, s ktorými sme v priateľskom pomere; napr.: *priateľu, milý priateľu, drahý priateľu* (bežnejšie *milý priateľ, drahý priateľ*);

v oslovení vynikajúcich umelcov sa používa výraz *majstre, drahý majstre; ctený, slovutný, vážený majstre*;

v cirkevnej reči, najmä v modlitbách a piesňach, v oslovení biblických bytostí a oslovení duchovných a iných osôb: *Bože, Pane, Synu, Duchu, Ježišu, Ježišku, Kriste, Spasiteľu, Vykupiteľu, Stvoriteľu, Premožiteľu, Kráľu, Hospodine, baránku, tešiteľu, hriešniku, synáčku, protivníku, krestane, otče (Otče nebeský, ctihodný otče).*

Tvary vokatívu na *-e*, *-u* majú žartovné, intímne, familiárne alebo ľudové zafarbenie (napr.: *kmotre, švagre, synku, bratku*), slávnostné zafarbenie (napr.: *Pane!, Vážený pane!, Majstre!, Priateľu!*) alebo archaický, archaizujúci ráz (napr.: *Vykupiteľu, Hospodine, krestane, milý priateľu, drahý priateľu*).

Príponu *-e* majú slová na *-or*, *-er*, *-us* a niektoré ďalšie: *švagor — švagre, kmotor — kmotre, majster — majstre, chlapec — chlapče, boh — bože, brat — brate, Kristus — Kriste, Hospodin — Hospodine, krestan — krestane, človek — človeče, chlap — chlape*. Pred príponou *-e* sa kmeňové *k*, *h*, *c* strieda so spoluhláskami *č*, *ž*: *človek — človeče, chlapec — chlapče, boh — bože*. Pri slove *pán* sa skracaie *á* na *a*: *pán — pane*.

Príponu *-u* majú slová na *-teľ*, slová na *-o* a niektoré ďalšie slová: *Vykupiteľ — Vykupiteľu, Stvoriteľ — Stvoriteľu, Premožiteľ — Premožiteľu, Tešiteľ — Tešiteľu, Spasiteľ — Spasiteľu, priateľ — priateľu, sváko — sváku, synko — synku, Ježiško — Ježišku, syn — synu, Duch — Duchu, Ježiš — Ježišu, Kráľ — Kráľu*,

hriešnik — hriešniku, synáčik — synáčku, baránok — baránku (Baránku boží).

Na oslovenie sa používajú ešte aj paradigmaticky osihotené tvary *synak, bratku* (nominatívny ani ostatné pády nejestvujú).

Inak sa v spisovnej slovenčine používa na oslovenie len nominatívny tvar, napr.: *súdruh!, kamarát!, Janko!* Najčastejšie sa používajú v oslovení isté spojenia slov; aj tu sú však len nominatívne tvary; napr.: *súdruh prezident, pán prezident, súdruh predseda, majster Benka, pán doktor, súdruh akademik.*

Nominatívny tvar sa používa aj popri vokatívne: *milý priateľ, milý priateľu, otec, otče, švagor môj, švagre.* No miesto vokatívu *človeče, chlape* sa nepoužíva nominatív.

Vzor *hrdina*

	sg.	pl.
N.	<i>hrdín-a</i>	<i>hrdín-ovia, poet-i</i>
G.	<i>hrdín-u</i>	<i>hrdín-or</i>
D.	<i>hrdín-ovi</i>	<i>hrdín-om</i>
A.	<i>hrdín-u</i>	<i>hrdín-or</i>
L. (o)	<i>hrdín-ovi</i>	<i>(o) hrdín-och</i>
I.	<i>hrdín-om</i>	<i>hrdín-ami, poet-mi</i>

Podľa vzoru *hrdina* sa skloňujú všeobecné a vlastné mužské osobné podstatné mená zakončené v N. sg. na *-a*; napr.: *darca, dozorca, dôchodca, obranca, ochranca, predchodca, sprievodca, vládca, záujemca, anarchista, gitarista, hobjista, socialista, glagolita, husita, konvertita, kozmopolita, metropolita, abderita, adamita, predmosta, mešťanosta, starosta, bača, báťa, sluha, družba, šarha, tata, tláhuba, aga, anachoréta, apologéta, buržoa, dalajláma, exarcha, kolega, poeta, zelota, Chalupka, Tatarka, Galanda, Mácha, Neruda, Knieža, Savonarola, Fulla, Gejza, Saša, Koľa, Mita, Hamita, Semita.*

Ku vzoru *hrdina* patria všetky slová odvodené živými príponami *-ca, -ista*; tento vzor je však oveľa chudobnejší ako vzor *chlap*.

Priezviská Slovákov na *-o* sa skloňujú nielen podľa vzoru *chlap*, ale aj podľa vzoru *hrdina*; napr.: *Koščo — Košča/Košču, Lenčo — Lenča/Lenču, Jančo — Janča/Janču, Jurčo — Jurča/Jurču, Onderčo — Onderča/Onderču, Krasko — Kraska/Krasku, Krno — Krna/Krnu, Fako — Faka/Faku, Stano — Stana/Stanu, Šebo — Šeba/Šebu, Frešo — Freša/Frešu.* Dvojtvary sú aj pri všeobecnom podstatnom mene *fako — faka/faku.*

Podľa vzoru *hrdina* sa skloňujú aj niektoré české priezviská zakončené na *-e (ě)*, ktoré pochádzajú zo ženských podstatných mien, alebo sa javia ako pochádzajúce z takýchto podstatných mien; napr.: *Krekule — Krekulu, Mihule — Mihulu, Sinkule — Sinkulu, Večeře — Večeřu, Purkyně — Purkyňu, Bechyně — Bechyňu.*

V N. pl. je základná prípona *-ovia*. Príponu *-i* majú slová cudzieho pôvodu zakončené v N. sg. na *-ta* a slová s príponami *-ista*, *-ita*; napr.: *anachoréta* — *anachoréti*, *exegéta* — *exegéti*, *fantasta* — *fantasti*, *dynasti*, *socialisti*, *marxisti*, *slavisti*, *fotografisti*, *hokejisti*, *turisti*, *klavíristi*, *izraeliti*, *kozmpoliti*, *konvertiti*, *minoriti*.

Domáce slová zakončené na *-ta* majú príponu *-ovia*; napr.: *tata* — *tatovia*, *mešťanosta* — *mešťanostovia*, *starosta* — *starostovia*.

Pri podstatných menách s príponou *-ca* je v N. pl. pádová prípona *-i* popri prípone *-ovia* iba pri slovách *výherca* — *výhercovia/výherci* a *záujemca* — *záujemcovia/záujemci*. Pri ostatných slovách na *-ca* je pádová prípona *-ovia* (nie „-i“); napr.: *darca* — *darcovia*, *výpravca* — *výpravcovia*, *dôchodca* — *dôchodcovia*.

V I. pl. je prípona *-mi* pri cudzích slovách zakončených na *-ta* s predchádzajúcou samohláskou; napr.: *proféta* — *profétmi*, *poetmi*, *husitmi*, *glagolitmi*, *táboritmi*, *bandítmi* (ale: *tatami*, *mešťanostami*).

Tvary I. pl. „predsedmi“, „hrdinmi“ a pod. sú nespisovné.

Slovo *buržoa* má kmeň *buržo-* zmenený na *buržu-* pred príponami *-ovi*, *-om*, *-ovia*, *-ov*: G. sg. *buržou*, D. sg. *buržuovi*, A. sg. *buržou*, L. sg. (*o*) *buržuovi*, I. sg. *buržuom*, N. pl. *buržuovia*, G. A. pl. *buržuov*, D. pl. *buržuom*, L. pl. (*o*) *buržuoch*, I. pl. *buržoami*.

Mužské priezviská, ktoré súvisia so všeobecnými podstatnými menami stredného rodu vzoru *dievča*, skloňujú sa podľa vzoru *hrdina*; napr.: *Knieža*, *Kurča*, *Kura* — *Kniežu*, *Kurču*, *Kuru*, *Kniežovi*, *Kurčovi*, *Kurovi*.

Názvy, ktoré majú formu podstatných mien mužského rodu životného vzoru *hrdina*, skloňujú sa rovnako, aj keď označujú neživé predmety; napr.: *turistický*, *historický sprievodca* (príručka) — *v turistickom*, *historickom sprievodcovi*; *v spoločenskom*, *technickom*, *kozmetickom poradcovi*; *v Propagandistovi*, *Komunistovi*, *Filatelistovi*, *Traktoristovi*, *Obrancovi vlasti*, *Chozrasčotnom zpravodajcovi* (názvy časopisov), *v Turistovi* (cestovná kancelária), *Tankistovi* (film, futbalové mužstvo).

Vzor *hrdina* sa zblíhuje so vzorom *chlap*. Vidieť to v N. pl., v ktorom preniká pri niektorých slovách tohto vzoru pádová prípona *-i* (*záujemci*, *výherci*), a v I. pl., v ktorom je aj prípona *-mi* (*husitmi*, *poetmi*, *anachorétmi*).

Neživotné podstatné mená

Vzor *ďub*

	sg.	pl.
N.	<i>ďub-Ń</i>	<i>ďub-y</i>
G.	<i>ďub-a</i> , <i>mak-u</i>	<i>ďub-ov</i> , <i>Sučian-Ń</i>
D.	<i>ďub-u</i>	<i>ďub-om</i>

A.	<i>dub-Ø</i>	<i>dub-y</i>
L. (na)	<i>dub-e, mak-u (na)</i>	<i>dub-och</i>
I.	<i>dub-om</i>	<i>dub-mi, dom-ami</i>

Podľa vzoru *dub* sa skloňujú neživotné podstatné mená mužského rodu zakončené v N. sg. na tvrdé a obojaké spoluhlásky (*t, d, n, l, k, g, ch, h, p, b, m, f, v, s, z, r*); napr.: *prst, plot, most, život, sud, obed, hrad, pud, zvon, zákon, klin, wragán, uzol, tunel, kól, nával, klobúk, potok, opasok, krk, glg, mozog, Hamburg, Luxemburg, orech, kožuch, mech, vzduch, sluch, krčah, breh, obsah, črep, snop, chrup, stĺp, kozub, pŕvab, kaleráb, strom, pojem, film, hŕf, reliéf, triumf, rukáv, ostrov, kov, Leopoldov, ovos, nos, kus, súpis, proces, voz, motúz, výbor, victor, dvor, priestor*; pomnožné podstatné mená; napr.: *zálety, vohľady, hody, anály, jašiangy, mechy, dostihy, cepy, zásnuby, mravy, rumy, lazy, fúzy, pomery, múry, kántry, preteky, zápisky, Kúty, Karpaty, Piešťany*.

Ku vzoru *dub* patria početné slová tvorené živými odvozovacími príponami *-tk/-ntk, -ák/-iak, -ok, -ot*, a mnohé slová cudzieho pôvodu.

Sem patria aj cudzie neživotné podstatné mená gréckeho a latinského pôvodu zakončené v N. sg. na *-us, -os, -es*; napr.: *kominizmus — kominizmu, realizmu — realizmu, rytmus — rytmu, nimbus — nimbu, úzus — úzu, rádius — rádia, nónius — nónia, Strius — Stria, kozmos — kozmu, Rodos — Rodu, Lesbos — Lesbu, hádes — hádu*. Pri mnohých menách sa však koncové *-us, -os, -es* neodstáva. Sú to jednak mená všeobecne rozšírené, ako *cirkus — cirkusu, turnus — turnusu, bambus — bambusu, trolejbus — trolejbusa, hubertus — hubertusa*, jednak niektoré odborné termíny, ako *vírus — vírusu, týfus — týfusu, papyrus — papyrusu, epos — eposu, fókus — fókusu, pátos — pátosu, kolos — kolosu*. V litovských, lotyšských a iných podobných menách na *-is, -ys, -us* sa tiež ponecháva základ mena bez zmeny; napr.: *Žarkamys — v Žarkamyse, Vilnius — vo Vilniuse, Soldus — v Solduse*.

Slová zakončené na *-r, -l* sa skloňujú podľa vzoru *dub* alebo podľa vzoru *stroj* (o týchto p. na str. 92—94 a 99—100).

Podľa vzoru *dub* sa skloňujú v pl. aj zvieracie mená mužského rodu, ktorých kmeň sa končí na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku; napr.: *krť — krťy, had — hady, havran — havrany, orol — orly, sup — supy, holub — holuby, páv — pávy, pes — psy, dikobraz — dikobrazy, vták — vtáky, buldog — buldogy, pstruh — pstruhy*. (V jednotnom čísle sa skloňujú podľa vzoru *chlap*; p. str. 74.) Slová *vták, vlk* a *pes* sa v pl. skloňujú podľa vzoru *chlap* alebo *dub*.

Pri slovách na *-ček, -ok, -ik* a pri niektorých iných slovách je pohyblivé *e, o, á*; tieto samohlásky sú len v N. a A. sg., kým v ostatných pádoch sa vynechávajú, napr.: *gombiček — gombička, dnešok — dneška, obušok — obuška*,

oriešok — orieška, priemysel — priemyslu, počet — počtu, ocot — octu, bahor — bahra, chrbát — chrbita.

Pri skloňovaní sa skrakuje dlhá kmeňová samohláska alebo dvojhláska v slovách mráz — mrazu, vietor — vetra, kôl — kola, stôl — stola, vôl — vola, chlieb — chleba.

V G. sg. sú tvary: 1. s pádovou príponou -a, 2. s pádovou príponou -u.

Pádová prípona -a je najmä:

1. pri podstatných menách, ktoré javia nejakú súvislosť so životnými podstatnými menami; sú to: a) slová odvodené rovnakými príponami ako životné podstatné mená (podstatné mená s príponami -ík, -ák/-iak, -ok a zdrobnené podstatné mená s odvodzovacími príponami -ík, -ek, -ček, -štek, -žtek, -ok); napr.: rýchlík — rýchlika, denník — denníka, večerník — večerníka, cenník — cenníka, bielizník — bielizníka, bryndzovník — bryndzovníka, budík — budíka, slovník — slovníka, náhrdelník — náhrdelníka, parník — parníka, popolník — popolníka, vodík — vodíka, rovník — rovníka, bodák — bodáka, padák — padáka, zemiak — zemiaka, vlečníak — vlečníaka, kyjak — kyjaka, lejak — lejaka, dnešok — dneška, rožok — rožka, vlašajšok — vlašajška; b) neživotné podstatné mená, ktoré sa v hovorovej reči animizujú; napr.: dub — duba (A. sg. zotali duba), javor — javora, smrek — smreka, kôl — kola, kus — kusa, stĺp — stĺpa, hrič — hriča, tíz — tíza, vred — vreda, polyk — polypa, rak — raka, betaň — betaňa, gól — góla, moped — mopeda; c) osobné alebo zvieracie mená mužského rodu, ktoré sa používajú na označenie neživých vecí; napr.: drevený vojak — dreveného vojaka, Technik — Techníka, strata pešiaka, baran — barana, koniček — konička, kohútik — kohútíka, Martin — Martina, satelit — satelita;

2. pri iných konkrétnych podstatných menách, ktoré označujú jednotlivé predmety; napr.: kút — kúta, záhon — záhona, zvon — zvona, hrtan — hrtana, čln — člna, kabát — kabáta, motúz — motúza, necht — nechta, dvor — dvora, tanier — taniera, uzol — uzla, prst — prsta, motor — motora, tachometer — tachometra, buldozér — buldozéra, štartér — štartéra, karburátor — karburátora, tunel — tunela, žalár — žalára, organ — organa, granát — granáta, kanón — kanóna, kanál — kanála, salón — salóna, semafor — semafora, exkavátor — exkavátora, inkubátor — inkubátora.

Niektoré konkrétne podstatné mená, ktoré označujú jednotlivé predmety, majú však príponu -u; napr.: vrch — vrchu, strom — stromu, dom — domu (všetky všeobecné podstatné mená zakončené na -m), trezor — trezoru, index — indexu (všetky cudzie slová zakončené na -x), Kaukaz — Kaukazu, Boleráz — Bolerázu (miestne a zemepisné názvy zakončené na -z). Ale miestne mená zakončené na -m majú príponu -a; napr.: Jeruzalem — Jeruzalema, Rím — Ríma, Ostrihom — Ostrihoma, Chrudim — Chrudíma, Kouřim — Kouříma, Postupim — Postupíma, Betlehem — Betlehema.

Pádová prípona *-u* je najmä:

1. pri abstraktných podstatných menách; napr.: *vrh — vrhu, let — letu, pozdrav — pozdravu, úklon — úklonu, úkryt — úkrytu, záhyb — záhybu, začiatok — začiatku, dotyk — dotyku, dostrel — dostreľu, únik — úniku, farad — faradu*;

2. pri zložených podstatných menách, ktorých druhá jednoslabičná časť je deverbatívna; napr.: *ďalekohľad — ďalekohľadu, vodovod — vodovodu, vodopád — vodopádu, vodomiet — vodomietu, vodotrysk — vodotrysku, teplomer — teplomeru, teplomera, tlakomer — tlakomeru, tlakomera*;

3. pri látkových a hromadných podstatných menách; napr.: *vosk — vosku, rum — rumu, zamat — zamatu, bôb — bôbu, lan — lanu, škrob — škrobu, ocot — octu, bronz — bronzu, cukor — cukru, hrach — hrachu, list — listu, plech — plechu, drôt — drôtu, cmar — cmaru, petržlen — petržľenu, sacharín — sacharínu, rozmarín — rozmarínu, lekvár — lekváru, šalát — šalátu, kvet — kvetu, hmyz — hmyzu, ľud — ľudu, papier — papieru, štrk — štrku, med — medu (ale *syр — syra, ovos — ovsu, chlieb — chleba*). Keď nejde o množstvo, ale o jednotlivinu, vtedy je aj prípona *-a*; napr.: *hrášok — hrášku (zeleného hrášku)*, ale *hrášok — hráška | hrášku (jedného hráška)*, *prášok — prášku*, ale *prášok — práška | prášku*;*

4. pri nezdomácnených cudzích slovách; napr.: *interval — intervalu, cyklus — cyklu, personál — personálu, symbol — symbolu, text — textu, sekretariát — sekretariátu, parlament — parlamentu, senát — senátu, transfer — transferu, charakter — charakteru, festival — festivalu, kapitál — kapitálu, sufix — sufixu, reflex — reflexu, komplex — komplexu, kódex — kódexu, socializmus — socializmu, humanizmus — humanizmu*;

5. pri niektorých domácich slovách na rozdiel od tvarov G. sg. podstatných mien iných rodov; napr.: *diel — dielu (ale dielo — diela), druh — druhu (ale druh — druha)*;

6. pri všeobecných podstatných menách zakončených na *-m* bez ohľadu na ich pôvod a pri niektorých iných domácich slovách; napr.: *dom — domu, strom — stromu, breh — brehu, vrch — vrchu, hrad — hradu (tak aj Carihrad — Carihradu, Užhorod — Užhorodu, Leningrad — Leningradu)*.

Mnohé slová majú v G. sg. dvojtvary; napr.: *kaktus — kaktusu | kaktusa, trolejbus — trolejbusu | trolejbusa, autobus — autobusu | autobusa, omnibus — omnibusu | omnibusa, Alžír — Alžíra | Alžíru, bok — boka | boku, utorok — utorka | utorku, štvrtok — štvrtica | štvrtiku, piatok — piatka | piatku, tlakomer — tlakomera | tlakomeru, teplomer — teplomera | teplomeru (ale len *svahomer — svahomeru, uhlomer — uhlomeru, výškomer — výškomeru*).*

Slovo *kolok* má v kolkárstve tvar G. *kolka*, na listine *kolku*. Slovo *rok* má gen. príponu *-a* vo výrazoch *z roka na rok, do roka, vyše roka, pol roka, štvrt roka*,

od roka do roka, pol roka, za dobu (jedného) roka. Inde sa používa tvar roku; z roku 1918, začiatok školského roku, koniec (začiatok) roku, toho roku.

Úplne presné pravidlá o tvorení G. sg. substantív vzoru *dub* nie je možné podať. Najlepším vodidlom je jazykové vedomie. Pri neistote treba tvar zisťovať v slovníkoch.

Pri podstatných menách, ktoré vznikli zo životných podstatných mien a dodnes je vedomie ich životného pôvodu, je dnes životné aj neživotné skloňovanie podľa jednotlivých skupín slov.

Z vlastných mien majú názvy umeleckých a vedeckých diel vždy životné skloňovanie vo všetkých pádoch; napr.: *Detvan* — *k Detvanovi*, *Detvana*, *v Detvanovi*; *Eugen Onegin* — *Eugenovi Oneginovi*, *Eugena Onegina*; *Havran* — *Havranovi*, *Havrana*; *Boris Godunov* — *Borisovi Godunovovi*, *Borisa Godunova*. Životné skloňovanie majú aj názvy jedinečných dopravných prostriedkov (loď, vlakov); napr.: *Pútnik* — *Pútnikovi*, *Pútnika*; *Morský vlk* — *Morskému vlkovi*, *Morského vlka*; *Ostravan* — *Ostravanovi*, *Ostravana*; *Lietajúci Škót* — *Lietajúcemu Škótovi*, *Lietajúceho Škóta*; *Puškin* — *Puškinovi*, *Puškina*; *Lomonosov* — *Lomonosovovi*, *Lomonosova*.

Pri názvoch časopisov je v A. sg. životné skloňovanie, v D. a L. sg. pri názvoch podľa osôb sa zachováva životné skloňovanie, pri názvoch podľa zvierat je neživotné skloňovanie; napr.: *Slovenský stenograf* — *Slovenského stenografa*, *v Slovenskom stenografovi*; *Mladý novinár* — *Mladého novinára*, *v Mladom novinárovi*; *Stavbár* — *Stavbára*, *v Stavbárovi*; *Technik* — *Technika*, *v Technikovi*; *Krokodíl* — *Krokodíla*, *v Krokodíle*; *Dikobraz* — *Dikobraza*, *v Dikobraze*.

Názvy hotelov, reštaurácií a hostincov majú neživotné skloňovanie, ak ide o názvy podľa obyvateľských mien, ako *Detvan* — *v Detvane*, *Tatran* — *v Tatrane*; pri názvoch podľa iných osôb alebo podľa zvierat je popri neživotnom skloňovaní zriedkavejšie životné skloňovanie; *Labužník* — *v Labužníku*/*v Labužníkovi*, *Jánošík* — *v Jánošíku*/*v Jánošíkovi*, *Kamzík* — *v Kamzíku*.

Názvy nebeských telies a súhvezdí: neživotné skloňovanie je pri názvoch planét; napr.: *Mars* — *na Marse*, *Saturn* — *na Saturne*. Pri ostatných názvoch je však životné skloňovanie pri jasnom vedomí životnosti; napr.: *Furman* — *na Furmanovi*, *Herkules* — *na Herkulesovi*, *Titan* — *na Titanovi*, *Veľký pes* — *vo Veľkom psovi*.

Názvy akcií, súťaží, cien a pod. podľa mien osôb alebo zvierat majú v A. sg. životné skloňovanie; napr.: *Zlatý Dávid* — *Zlatého Dávida*, *Strieborný lev* — *Strieborného leva*, *Čierny lev* — *Čierneho leva*.

Pri menách vrchov podľa osôb je skôr životné skloňovanie; napr.: *Mlynár* — *na Mlynárovi*; *Tulák* — *na Tuláka*, *na Tulákovi*; *Satan* — *Satana*, *Satanovi*; *Lucifer* — *Lucifera*, *Luciferovi*; *Generál* — *Generála*, *Generálovi*; ale len *Mních* —

A. sg. *Mnícha*, L. sg. *na Mníchu*, *Pekelník* — *Pekelníka*, *na Pekelníku*. Pri menách podľa zvierat býva neživotné skloňovanie: *Kamzík* — *na Kamzíku*, *Havran* — *na Havrane*, *Kohútik* — *na Kohútiku*.

Názvy dní alebo období nazvaných podľa osôb majú v A. sg. životné skloňovanie, v L. sg. neživotné skloňovanie; napr.: *na Jána*, *po Jáne*, *o Michale*.

Názvy krajín, krajov, štátov, ďalej názvy obcí a miest podľa mien osôb alebo zvierat majú neživotné skloňovanie; napr.: *ísť na Dolniaky* (*na Horniaky*), *vo Washingtone*, *vo Wellingtone*, *v Martine*, *v Jure*, *Dimitrove*, *Puškine*, *Kujbyšev*, *Engelse*, *Kalinine*, *na Orlíku*. Neživotné skloňovanie je aj pri názvoch kín, vydavateľských podnikov a závodov, pri názvoch spolkov, združení, spoločností: *Pohraničník* — *v Pohraničníku*, *Úderník* — *v Úderníku*, *Slovan* — *v Slovane*, *Tatran* — *v Tatrane*, *Tranoscius* — *v Tranosciu*, *Detvan* — *v Detvane*, *Partizán* — *v Partizáne*, *Baník* — *v Baníku*.

Zo všeobecných podstatných mien sa názvy šachových figúrok skloňujú vždy životne; napr.: *sedliak* — A. sg. *sedliaka*, L. sg. *o sedliakovi*, N. pl. *sedliaci*, A. pl. *sedliakov*; *pešiak* — *pešiaka*, *pešiakovi*, *pešiaci*, *pešiakov*. Životné skloňovanie majú aj názvy karát a hier v karty, názvy detských hračiek, kuchárskych výrobkov, kožušín zo zvierat a niektoré iné slová; napr.: *žobrák* — *žobráka*, *gumový panák* — *gumového panáka*, *drak* — *draka*, *voják* — *vojaka*, *šarkan*, *pavúka*, *slona*, *železného vtáka*, *pečeného bažanta*, *koníčka*, *diablíka*, *starček* (rastliny), *kohútika* (účes), *asfaltového hohuba* (terč), *streliť capa* (povedať hlúposť). V pl. je pri názvoch detských hračiek životné skloňovanie, pri ostatných neživotné skloňovanie; napr.: *gumový panák* — A. pl. *gumových panákov*, *šarkan* — A. pl. *šarkanov*, *diablíky*, *starčeky*.

V L. sg. je okrem základnej pádovej prípony *-e* aj prípona *-u* a *-i*.

Prípona *-u* je:

a) v slovách, ktorých kmeň sa končí na *-k*, *-g*, *-ch*, *-h*; napr.: *bok* — *na boku*, *mak* — *v maku*, *vlak* — *vo vlaku*, *epilóg* — *v epilógu*, *Hamburg* — *v Hamburgu*, *strach* — *v strachu*, *prach* — *v prachu*, *mech* — *v mechu*, *kožuch* — *v kožuchu*, *pluh* — *pri pluhu*, *roh* — *v rohu*, *batoh* — *v batohu*;

b) v cudzích slovách zakončených na *-ius*, *-eus*; napr.: *nónius* — *na nóniu*, *sestercius* — *o sesterciu*, *Sírius* — *na Síriu*, *Pireus* — *v Pireu*.

V L. sg. majú príponu *-i* a v N., A. pl. príponu *-y* prevzaté slová na *-el* a niektoré slová na *-er* (aj domáce), v ktorých *-e* nie je pohyblivé, ďalej slová na *-ér*, väčšina slov na *-ál*, ako aj slová *Alžír*, *klavír*, *apríl*, *jún*, *júl*; napr.: *akvarel* — *o akvareli* — *akvarely*; *apel*, *artel*, *Bábel*, *bábel*, *betel*, *Brusel*, *duel*, *epitel*, *flanel*, *fotel*, *gazel*, *hotel*, *Izrael*, *karamel*, *kartel*, *kolonel*, *model*, *naturel*, *pastel*, *sentinel*, *šrapnel*, *tunel*; *cícer*, *címer*, *cmíter*, *čemer*, *ester*, *éter*, *Gemer*, *hever*, *jer*, *karcer*, *karter*, *kráter*, *majer*, *parter*, *poker*, *porter*, *propeler*, *revolver*, *škuner*, *zeler*; *arzenál*, *ceremoniál*, *diferenciál*, *duál*, *funerál*, *glaciál*, *graduál*,

chordál, imperiál, inštrumentál, integrál, kancionál, kapitál, kondicionál, kriminál, kryštál, kvartál, lokál, manuál, materiál, memoriál, metál, minerál, misál, mistrál, normál, opál, originál, pasionál, personál, piedestál, plurál, pokál, portál, rádiožurnál, regál, rituál, signál, tribunál, veľkokapitál, vokál, žurnál; Alžír (L. sg. aj v Alžíre), klavír; apríl, jún, júl; ateliér, belvedér, bombardér, buldozér, difúzer, etažér, exteriér, interiér, foxtieriér (v N., A. pl.), kvartér, likér, malér, necesér, remorkér, štartér, tér, transportér. Rovnako sa skloňuje cudzie slovo *ensemble*, pričom sa koncové *-e* vynecháva: L. sg. (o) *ensemblí*, N. A. pl. *ensemblý*.

Pravidelne podľa vzoru *dub* sa skloňujú slová na *-ar*, *-ir*, *-yr*, *-ýr*, *-or*, v ktorých *-o-* nie je pohyblivé, *-ór*, *-ôr*, *-ur*, *-úr*, *-al*, domáce slová na *-el*, *-iel*, slová na *-il*, *-íl* (okrem *apríl*), *-yl*, *-ýl*, *-ól* (okrem *cól*), *-ol*, *-ul*; napr.: *autokar* — v *autokare*, *autokary*; *bar*, *cmar*, *culcrovar*, *čar*, *dar*, *kar*, *katar*, *kávovar*, *liehovar*, *milibar*, *milodar*, *obal*, *odvar*, *pivovar*, *príštkvar*, *radar*, *rozmar*, *samovar*, *solivar*, *škar*, *tovar*, *tvar*, *úvar*, *var*, *výpar*, *vývar*, *zdar*, *zmar*, *zvar*; *nadír*; *sy*, *zefyr*, *chýr*, *portýr*, *pýr*; *akcelerátor*, *akumulátor*, *alternátor*, *analyzátor*, *aspirátor*, *bachor*, *Bospor*, *dekarbonizátor*, *destilátor*, *detektor*, *detonátor*, *dialyzátor*, *difúzor*, *digestor*, *dozor*, *dvor*, *ejektor*, *ekvátor*, *elevátor*, *eliminátor*, *exkavátor*, *faktor*, *fosfor*, *gágor*, *generátor*, *granulátor*, *honor*, *hovor*, *hrachor*, *humor*, *hydrofor*, *indikátor*, *induktor*, *inverzor*, *ionizátor*, *irigátor*, *izolátor*, *javor*, *karburátor*, *kláštor*, *kolektor*, *kondenzátor*, *konvertor*, *koridor*, *liktor*, *meteor*, *monitor*, *mramor*, *nábor*, *názor*, *odbor*, *oscilátor*, *piskor*, *podpor*, *pozor*, *prápor*, *príbor*, *príhovor*, *bór*, *flór*, *fluór*, *folklor*, *chór*, *lavór*, *pór*, *bór*, *radiátor*, *rozbor*, *spor*, *tábor*, *tenor*, *teror*, *trezor*, *tumor*, *úmor*, *výbor*, *vzor*, *zápor*; *abažúr*, *dur*, *Jur*, *purpur*, *ažúr*, *azúr*, *kalambúr*, *lazúr*, *mechúr*, *múr*, *pazúr*, *silúr*, *telúr*, *velúr*, *žúr*; *bal*, *basketbal*, *cimbal*, *oval*, *dural*, *festival*, *futbal*, *interval*, *karneval*, *kindžal*, *korál*, *madrigal*, *nával*, *obal*, *odval*, *príval*, *samopal*, *tantal*, *úpal*, *Ural*, *val*, *volejbal*, *výpal*, *zápal*; *dômysel*, *dvojzmysel*, *kel*, *nezmysel*, *priemysel*, *výmysel*, *zmysel*, *živel*, *dostrel*, *povel*, *predel*, *pridel*, *skorocel*, *tmel*, *účel*, *údel*, *výmel*, *výstrel*; *diel*, *oddiel*, *podiel*, *rozdiel*; *automobil*, *bacil*, *exil*, *koncil*, *paškvil*, *profil*, *projektíl*, *textil*, *vaudeville*, *ventil*; *kyjl*, *štyl*; *detail*, *email*, *koktail*; *alkohol*, *amfibol*, *benzol*, *fenol*, *hlahol*, *hranol*, *kostol*, *kotol*, *kozol*, *lyzol*, *mentol*, *rozkol*, *popol*, *prestol*, *protokol*, *rósol*, *Sokol*, *spevokol*, *staniol*, *stvol*, *symbol*, *uhol*, *uzol*, *vitriol*, *gól*, *pól*, *kastról*; *artikul*, *kalkul*, *karbunkul*, *titul*, *vestibul*.

Takto sa skloňujú zo slov zakončených na *-ár* slová *nesvár*, *nešvár*, *pár*, *suchopár*, *svár*, zo slov zakončených na *-er* s pohyblivým *-e-* slovo *ker*, zo slov zakončených na *-er* bez pohyblivého *-e-* slová *časomer*, *daždomer*, *dialkomer* (a ďalšie slová na *-mer*, ako *drobnomer*, *elektromer*, *fázomer*), *džber*, *charakter*, *íver*, *náber*, *námer*, *náter*, *nepomer*, *odber*, *páper*, *podpriemer*, *podvečer*, *polomer*, *pomer*, *predvečer*, *priemer*, *prímer*, *rozmer*, *sever*, *smer*, *svätvečer*, *transfer*, *úder*, *úver*, *uzáver*, *večer*, *výber*, *výmer*, *záber*, *záder*, *zámer*, *záver*, *zber*, väčšina slov

zakončených na *-ír*: *elixír, empir, fixír, gejzír, kašmír, Kašmír, revír* (L. sg. aj v *revíri*), *vesmír, vír, zejír, zaír, klystír* (L. sg. aj v *klystíri*), a zo slov zakončených na *-or* s pohyblivým *-o*-slová *bahor, cukor, uhor, vietor, víchor, vôdor*. Zo slov zakončených na *-ál* sa celkom podľa vzoru *dub* skloňujú slová *bál, paškál, paruškál, šál* a *škandál* (v L. sg. prípona *-e*, v N. A. pl. prípona *-y*).

Iné slová na *-r, -l* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*; pozri o nich na str. 99—100.

V G. pl. je bežná pádová prípona *-ov*; napr.: *strom — stromov, dub — dubov, buk — bukov, šum — šumov, klenot — klenotov, rok — rokov*. Vlastné pomnožné podstatné mená nemajú zväčša príponu *-ov*, ale nulovú príponu, pričom posledná kmeňová slabika sa predlžuje.

Takto znie G. pl. predovšetkým pri menách zakončených na *-any*. Kmeňová samohláska *a* sa v nich predlžuje na dvojhlásku *ia*; napr.: *Margecany — Margecian, Lipany — Lipian, Chynorany — Chynorian, Slovany — Sloviaan, Rudňany Rudňian, Krasňany — Krasnian, Zalužany — Zalužian, Podrečany — Podrečian*. V slovách zakončených na *-kany, -jany* sa predlžuje *a* na *á*; napr.: *Vozokany — Vozokán, Trakany — Trakán, Krškany — Krškán, Vojany — Voján, Bojany — Boján*.

Nulovú pádovú príponu v G. pl. majú ďalej mená s príponami na *-íky, -áky, -iáky*; napr.: *Tovarníky — Tovarník, Topoľníky — Topoľník, Strelníky — zo Strelník, Sokolníky — zo Sokolník, Dvorníky — Dvorník, Smrdáky — Smrdák, Nováky — Novák, Diviáky — Diviak, Hájníky — Hájník* (ale *Dolníaky — Dolniakov, Horniáky — Horniakov*).

Nulovú príponu so zdĺžením kmeňovej slabiky majú aj niektoré iné mená, ako *Krompachy — Krompách, Kubachy — Kubách, Velbachy — Velbách, Spišské Vlachy — Spišských Vlách, Zabokreky — Zabokriek, Čechy — Čiech, v Čechoch* (obec; ale *Čechy, Čiech, v Čechách* = krajina), *Brezolupy — Brezolúp, Bruty — Brút, Rakoľuby — Rakoľúb, Rakúsy — Rakús, Prusy — Prús*. Samohlásky *a, e, u* sa predlžujú na *á, ie, ú*. Po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske sa *a* predlžuje na dvojhlásku *ia*: *Veľaty — Veľiat*.

Kmeňová slabika sa nemení: a) keď je dlhá; napr.: *Tovarníky — Tovarník, Rakúsy — Rakús, Strelníky — Strelník, Dvorníky — Dvorník*; b) keď je predchádzajúca slabika v kmeni dlhá; napr.: *Piešťany — Piešťan, Bieščary — Bieščar, Hájníky — Hájnik*.

Zo všeobecných podstatných mien slovo *čas* má v G. pl. nulovú príponu so zdĺžením samohlásky *a* po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske na dvojhlásku *ia*: *čas (i časov)*.

Tvar *čas* sa používa vo význame „doba“: *za mladých čas, za dávnych (starých) čas, z čas romantizmu*. Vo význame „slovesná gramatická kategória“ a vo význame „vhodné, primerané, vymedzené časové rozpätie, časový úsek určený na nejaký výkon, dej a pod., vhodná chvíľa, obdobie“ sa používa tvar

časov; napr.: *sústava slovesných časov, 35 percent stratových časov, útok na zníženie rekordných časov, prehľad najlepších (dosiahnutých, získaných) časov*. Podstatné mená *medzičas* a *nadčas* majú len príponu *-ov*: *medzičasov, nadčasov*.

Slovo *raz* má v spojení s číslovkami od *päť* vyššie tvar *ráz*: *päť ráz, šesť ráz, sto ráz*; podobne aj v spojení so slovami *viac, mnoho, niekoľko*: *viac ráz, mnoho ráz, niekoľko ráz*.

Pri pomiestnych podstatných menách majú príponu *-ov* vždy tie mená, pri ktorých sa ešte dnes pocituje zreteľná súvislosť s príslušnými mužskými apelatívami; napr.: *Kúty — Kútov, Zbehy — Zbehov, Rozbehy — Rozbehov, Sady — Sadov, Zámky — Zámkov, Lazy — Lazov, Brehy — Brehov, Dvory — Dvorov, Žleby — Žlebov, Prievaly — Prievalov, Čakany — Čakanov, Mlynčeky — Mlynčekov*.

Slovo *sen* má v L. pl. tvar *v snoch* (napr.: v psychológii) i *vo snách* (nezdalo sa mu to ani vo snách = ani netušil).

V staršom spisovnom jazyku sa používali aj starobylé tvary L. pl. na *-iech*. V dnešnom spisovnom jazyku sa udržiavajú zväčša len v prísloviach a porekadlách: *Hriech v Uhriech, pokuta v Pótskej*. — *Poslal čerta v dariech*. — *Dosiaľ ste brali, čo chceli i po domiech i z truhúl i na poli*. (Tajovský) Zaužívaný je starobylý tvar na *-iech* pri substantíve *trapy*: *chodil ako v trapiech, žil v trapiech, ležal v trapiech, zomieral v trapiech*. Používa sa v hovorovej reči a v umeleckej literatúre.

Podobne sa používal aj starobylý tvar typu *v Smrečach*.

V I. pl. sú tvary: 1. s pádovou príponou *-mi*, 2. a pádovou príponou *-ami*.

Pádová prípona *-mi* je:

a) pri podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na jednu spoluhlásku (okrem *m*); napr.: *sad — sadmi, motív — motívmi, dub — dubmi, batož — batožmi, motúz — motúzmí, krk — krkami, klik — klikmi, stĺp — stĺpmi* (*r, ť, l, í* sú slabikotvorné);

b) pri slovách na *x*; napr.: *sufix — sufixmi, index — indexmi*;

c) v podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na skupinu zvučnej a šumovej spoluhlásky, je zväčša prípona *-mi*; napr.: *parlament — parlamentmi, variant — variantmi, konsonant — konsonantmi, experiment — experimentmi, moment — momentmi, kord — kordmi*.

Pádová prípona *-ami* je:

a) pri podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na spoluhlásku *m*; napr.: *dom — domami, strom — stromami, chlm — chlmami, rytmus — rytmami, záznam — záznamami, slovakizmus — slovakizmami*;

b) pri podstatných menách s výsuvnými samohláskami *e, o, i, á*; napr.: *gombíček — gombíčkami, následok — následkami, vtáčik — vtáčkami, chrbát — chrbátami*;

c) pri podstatných menách zakončených na -o; napr.: *zajko* (N., A. pl. *zajky*) — *zajkami*, *sivko* (*sivky*) — *sivkami*;

d) pri podstatných menách zakončených v N. sg. na -ius, -eus; napr.: *nónius* — *nóniami*, *sestercius* — *sesterciami*, *skarabeus* (N., A. pl. *skarabey*) — *skarabeami*;

e) pri niektorých podstatných menách, ktorých kmeň sa končí na dve šumové spoluhlásky; napr.: *most* — *mostami* (aj *mostmi*), *prst* — *prstami* (*prstmi*), *piest* — *piestami* (*piestmi*), *necht* — *nechtami*;

f) pri podstatných menách, v ktorých pred koncovou spoluhláskou je spoluhláska *m*; napr.: *tromf* — *tromfami*;

g) v ustálených spojeniach, pri pomnožných podstatných menách a pri slovách, ktoré sa častejšie používajú v pl.; napr.: *pomery* — *pomerami*, *schody* — *schodami*, *fúzy* — *fúzami* (aj *fúzmi*), *rohý* — *rohami* (*rohmi*), *parohý* — *parohami*, *úroký* — *úrokami* (*úrokmí*), *čary* — *čarami*, *orechy* — *orechami*, *zuby* — *zubami*, *zubami-nechtami*, *za horami* *za dolami*.

U starších autorov vyskytuje sa v I. pl. aj pádová prípona -y, napr.: *medzi dvoma domy*. Tieto tvary sa v dnešnom jazyku môžu využívať iba na archaizovanie jazykového prejavu. Inak sa tvar na -y zachováva pri subst. *hlad* vo výraze *mriet hladý* alebo v prísloviach a porekadlách; napr. *Mala som frajera sedmorakej krásy*; *pehavý*, *rapavý*, *s červenými vlasý*. (Záturecký)

Vzor stroj

	sg.	pl.
N.	<i>stroj-Ø</i>	<i>stroj-e</i>
G.	<i>stroj-a</i> , <i>čaj-u</i>	<i>stroj-ov</i> , <i>Levár-Ø</i>
D.	<i>stroj-u</i>	<i>stroj-om</i>
A.	<i>stroj-Ø</i>	<i>stroj-e</i>
L. (o)	<i>stroj-i</i>	(o) <i>stroj-och</i>
I.	<i>stroj-om</i>	<i>stroj-mi</i> , <i>lakt-ami</i>

Podľa vzoru *stroj* sa skloňujú neživotné podstatné mená mužského rodu zakončené v N. sg. 1. na mäkké spoluhlásky (*l, d, ň, l, c, dz, č, dž, š, ž, j*): napr.: *plášť*, *laket*; *dážď*, *žalud*; *kameň*, *lípeň*, *kmeň*, *dĺžeň*, *stupeň*, *vozeň*, *Kriváň*; *zreteľ*, *rubel*, *kašeľ*, *ciel*, *šindel*, *Ipel*, *chmel*; *hostinec*, *pokrovec*, *ladoborec*, *Bobrovec*, *Dubovec*, *Tisovec*; *rozsadz* (nár.); *koč*, *lúč*, *pomaranč*, *skeč*, *prijímač*, *zapalovač*; *bridž*; *flyš*, *lampáš*, *lemeš*, *oldomáš*, *guláš*, *kôš*, *egreš*, *finiš*, *semiš*; *rúž*, *oranž*, *kríž*, *nôž*, *Paríž*; *spondej*, *máj*, *zdroj*, *rozvoj*, *návoj*; pomnožné podstatné mená; napr.: *zubále*, *opekance*, *rezance*, *Ladce*, *Tlmače*, *Sliače*, *kráče*, *kríže*: 2. niektoré neživotné podstatné mená zakončené v N. sg. na -r, a -l; napr.: *september*, *pulóver*, *púder*, *motocykel*, *nikel*, *artikél*; 3. slovo *peniaz*.

Ku vzoru *stroj* patria slová tvorené odvodzovacími príponami *-č, -ec, -inec*; najmä odvodzovacia prípona *-č* je v súčasnom spisovnom jazyku veľmi produktívna, takže ide o vzor, ktorý sa neprestajne dopĺňa novými slovami.

Podľa vzoru *stroj* sa skloňujú v pl. aj zvieracie mená mužského rodu, ktorých kmeň sa končí na mäkkú spoluhlásku; napr.: *medveď — medvede, kôň — kone, jeleň — jelene, ďateľ/ďatle, mravce, roháče, chobotnáče, hraboše, mrože, papagáje*. V sg. sa skloňujú podľa vzoru *chlap* (p. str. 74).

Do vzoru *stroj* patria aj cudzie slová, ktoré sa síce v písme nekončia na mäkkú spoluhlásku, ale sa vyslovujú s koncovou mäkkou spoluhláskou, ako *herz* (vysl. *herc*), *Graz — v Grazi, Cambridge — v Cambridgei, Koblenz — v Koblenzi* a pod.

V slovách zakončených na odvodzovacie prípony *-ec* a *-iec* a v niektorých slovách zakončených na *-eľ, -oľ, -eň, -eť* sa samohlásky *e, o* pri skloňovaní okrem A. sg. vynechávajú (tzv. pohyblivé samohlásky); napr.: *babinec — babinca, koberec — koberca, býkovec — býkovca, marec — marca, pokrovec — pokrovca, stravec — strapca, Bysterec — Bysterca; čepiec — čepca, hrniec — hrnca, veniec — venca, cumel — cumla, ciagel — ciagla, rubel — rubla, vrúbel — vrúbľa, švindel — švindľa, Ipeľ — Ipla, kŕdeľ — kŕďľa, chumel — chumla, štebeľ — štebľa* (ale *zreteľ — zreteľa, kúpeľ — kúpeľa*), *uhol — uhla, deň — dňa, dĺžeň — dĺžňa, peň — pňa, stupeň — stupňa, vozeň — vozňa, osteň — ostňa, peceň — pecňa, rušeň — rušňa* (ale *červeň — červeňa, kameň — kameňa, jačmeň — jačmeňa, koreň — koreňa, prameň — prameňa, prsteň — prsteňa*), *kýpet — kýpľa, lakeť — lakťa, vechel — vechľa*.

Okrem toho je pohyblivé *e* aj v slovách zakončených na *-er, -el* (p. str. 99).

V juhoslovanských miestnych menách na *-ac* sa pri skloňovaní vynecháva samohláska *a* (tieto mená sú obdobou našich podstatných mien na *-ec*), ak sa živo uvedomuje súvislosť s paralelnými slovenskými názvami na *-ec*; napr.: *Karlovac — v Karlovci, Petrovac — v Petrovci, Leskovac — v Leskovci*; takto sa skloňuje aj všeobecné podstatné meno *desaterac — desaterca*.

Pri skloňovaní sa skracaje dlhá korenná samohláska alebo dvojhĺska v slovách *dážď — dažďa, kôš — koša, nôž — noža, kôň — koňa*.

Neživotné podstatné mená mužského rodu na *-eľ* a *-ec*, ktorými sa označujú matematické a niektoré iné pojmy, sa skloňujú čiastočne aj podľa životných podstatných mien vzoru *chlap*. V A. sg. sú tvary podľa životných: *činiteľa, deliteľa, násobiteľa, ukazovateľa* atď. V D. sg. a v N. a A. pl. sú jednak tvary podľa neživotných, jednak tvary podľa životných: D. sg. *deliteľu/deliteľovi, ukazovateľu/ukazovateľovi* atď., N. pl. *delitele/deliteľia, ukazovatele/ukazovateľia*, A. pl. *deliteľe/deliteľov, ukazovatele/ukazovateľov* atď. Bežnejšie sú tvary podľa neživotných: *v deliteli, v násobiteli, delitele* a pod.

Slová *delenec, násobenec, sčítanec, mocnenec* sa skloňujú podľa vzoru *stroj*, ale v A. sg. majú aj príponu podľa životných: *delenca, násobenca, sčítanca, mocnenca*.

Pri iných podstatných menách, ktoré vznikli zo životných podstatných mien a dodnes je vedomie ich životného pôvodu, je dnes životné alebo neživotné skloňovanie podľa jednotlivých skupín slov.

Názvy umeleckých a vedeckých diel majú životné skloňovanie vo všetkých pádoch: *Čarostrelce* — A. sg. *Čarostrelca*, L. sg. v *Čarostrelcovi*; *Strakonického gajdoša, Kráľa Leara, v Kráľovi Learovi, v Kamennom hostovi* a pod. Životné skloňovanie si ponechávajú aj názvy jedinečných dopravných prostriedkov; napr.: *Behúň* — na *Behúňovi*, *Červený medveď* — *Červenému medveďovi*. Slovo *Pionier* má však v L. sg. tvar podľa vzoru *stroj*: na *Pionieri*.

Pri názvoch časopisov podľa osôb je v A. sg. životné skloňovanie, v D. a L. sg. životné alebo neživotné skloňovanie; napr.: *číta Zlepšovateľa a vynálezcu, Čitateľa, Slovenského staviteľa, Budovateľa, v Čitateľovi/v Čitateľa, v Zlepšovateľovi a vynálezcovi, v Budovateľi*. Názvy podľa zvierat majú v A. sg. životné skloňovanie, v D. a L. sg. neživotné skloňovanie: *k Roháčcu, Roháča, Sršňa, v Roháči, v Sršni* a pod.

Názvy hotelov, reštaurácií a hostincov podľa zvierat majú v A. sg. životné skloňovanie, v ostatných pádoch skôr neživotné: *Čierneho koňa, Jeleňa, v Čiernom koni/v Čiernom koňovi, v Jeleni/v Jeleňovi*.

Názvy dní alebo období nazvaných podľa osôb majú v A. sg. životné skloňovanie, v L. sg. neživotné skloňovanie; napr.: *Matej* — na *Mateja, na Serváca, na Bonifáca, na Ondreja, po Mateji, po Serváci, po Vavrinci*.

Názvy ľudských sídiel sa skloňujú neživotne; napr.: *Liptovský Mikuláš* — v *Liptovskom Mikuláši*. Neživotné skloňovanie je aj pri názvoch obchodných domov, kín, vydavateľských podnikov a závodov; napr.: *Pionier* — v *Pioneri, Motýl* — v *Motýli, Oráč* — v *Oráči, Slovenský spisovateľ* — v *Slovenskom spisovateľi, Červený proletár* — v *Červenom proletári*. Neživotne sa skloňujú aj názvy spolkov, združení, spoločností: *Pionier* — v *Pionieri*.

Zo všeobecných podstatných mien sa názvy šachových figúrok skloňujú v sg. aj pl. životne vo všetkých pádoch: D. sg. *strelcovi*, A. sg. *strelca*; podobne *jazdca, jazdcovi, strelec, kráľ, jazdec*, A. pl. *strelcov, kráľov, jazdcov* a pod. Životné skloňovanie majú ďalej zo všeobecných podstatných mien názvy karát a hier v karty, názvy detských hračiek, kuchárskych výrobkov, kožušín zo zvierat a niektoré jednotlivé slová; napr.: *kráľa, má vypchatého medveda, objednal si zajaca na smotane, má hranostaja (kožušinu), šimla (byrokráciu), trójskeho koňa (nástrahu), ježa (= rastlina), starca (= rez v ovocinárstve)*.

Slová *bežec* a *jazdec* vo význame „veci pripomínajúce jazdca, bežca (napr. na váhach)“ majú v A. sg. životné skloňovanie, v D. a L. sg. a v celom pl. neživotné skloňovanie: *postaviť správne jazdca, bežca, na jazdci, pri bežci, postaviť bežce, jazdce*. Vo význame „sušiak“ má slovo *jazdec* neživotné skloňovanie:

použiť jazdec. Neživotné skloňovanie je aj pri názvoch fyzikálnych jednotiek podľa mien osôb: *herz*—*herzu*, *kiloherze* a pod.

V G. sg. je bežná pádová prípona *-a*; napr.: *zapaľovač* — *zapaľovača*, *nôž* — *noža*, *zdroj* — *zdroja*, *ladoborec* — *ladoborca*, *hrniec* — *hrnca*, *chladíč* — *chladíča*, *terč* — *terča*, *vozeň* — *vozňa*, *groš* — *groša*. Obmedzený počet slov má v tomto páde príponu *-u*. Sú to látkové a abstraktné mená, ako *ajbiš* — *ajbišu*, *álonž* — *álonžu*, *bôlu*, *boršču*, *bridžu*, *čaju*, *čarokrážu*, *falšu*, *finišu*, *flaušu*, *flyšu*, *galimatiášu*, *chmelu*, *inotaju*, *kapricu*, *lonžu*, *moču*, *máilu*, *námelu*, *ošiaľu*, *peľu*, *plaču*, *plyšu*, *puču*, *puncu*, *punču*, *revanžu*, *rážu*, *semišu*, *skeču*, *šialu*, *taju*, *trucu*, *tušu*, *výsoľu*, *žialu*, *Grazu*, *herzu* (ale napr.: *jačmeň* — *jačmeňa*, *olej* — *oleja*, *loj* — *loja*, *vývoj* — *vývoja*, *rozvoj* — *rozvoja*).

Podstatné meno *deň* má v L. sg. tvar *dni* (po tomto dni); ale vo zvrate *vo dne*, *vo dne v noci* je tvar s príponou *-e*. V N. a A. pl. je tvar *dni*. Podobne aj *poldeň* — *poldni*. (Slovo *týždeň* sa skloňuje pravidelne podľa vzoru stroj: *v tomto týždni*, *tri týždne*.)

Cudzie slová zakončené na *-el*, *-er* s pohyblivými samohláskami majú pravidelne v L. sg. príponu *-i*, v N. a A. pl. príponu *-e*; napr. *artikel* — *v artikli*, *bicykel* — *na bicykli* — *bicykle*, *binokel*, *debakel*, *fascikel*, *fenikel*, *kábel*, *monokel*, *motocykel*, *nikel*, *šmírgel*, *triangel*, *vehikel*; *alabaster*, *amfiteáter*, *ampérmeter*, *bager*, *barometer*, *bunker*, *céder*, *centiliter*, *cinóber*, *cviker*, *cylinder*, *december*, *dekameter*, *didakter*, *Dneper*, *Dnester*, *fiaker*, *filter*, *Jáger*, *káder*, *kalandér*, *kaliber*, *kandeláber*, *kataster*, *kilometer*, *kváder*, *lágér*, *lajster*, *liter*, *luster*, *manéver*, *meander*, *meter*, *november*, *oker*, *október*, *oleander*, *orchester*, *parameter*, *pater-noster*, *púder*, *pulóver*, *raster*, *register*, *sekvester*, *semester*, *september*, *sveter*, *sláger*, *tender*, *tetraéder*, *titer*, *triéder*, *ulster*, *voltmeter*, *žáner*. Taktó sa skloňujú aj cudzie slovo *tímbre*, slovo *cól* a zo slov zakončených na *-or* s pohyblivou samohláskou o slová *gáfor*, *hámor*, *kópor*, *kufor*, *Pótor*, *šiator*.

Rovnako sa skloňuje aj prevážna väčšina slov zakončených na *-ár* (okrem *nesvár*, *nešvár*, *pár*, *suchopár*, *svár*), slová zakončené na *-iar* a *-ier*. Pri slovách na *-ár* ide najmä o prevzaté slová. Sú to napr.: *adresár*, *antifonár*, *ár*, *batár*, *bazár*, *breviár*, *budoár*, *bulvár*, *cicvár*, *circulár*, *denár*, *dínár*, *diplomatár*, *dispenzár*, *dolár*, *erár*, *evanjeliár*, *exemplár*, *február*, *formulár*, *glosár*, *handžár*, *hangár*, *hektár*, *herbár*, *honorár*, *chotár*, *interkalár*, *inventár*, *január*, *kalamár*, *kalendár*, *kantár*, *kaviár*, *komentár*, *konár*, *kontoár*, *kuloár*, *lekvár*, *linedár*, *linonár*, *lopdár*, *nektár*, *okulár*, *oltár*, *pipasár*, *planetár*, *pohár*, *pouvoir*, *preliminár*, *presbytár*, *proseminár*, *reflektár*, *relikviár*, *repertóár*, *rezervoár*, *seminár*, *singulár*, *šlabikár*, *talár*, *trokár*, *trotoár*, *urbár*, *vokabulár*, *žaltár*, *žalár*, *skicár*, *snár*, *suchár*, *sumár*, *vejár*, *obedár*, *stohár*, *gunár*, *homár*, *jaguár*, *komár*, *somár* (zvieracie v pl.), *grajciar*, *kočiar*, *končiar*, *košiar*, *mažiar*, *močiar*, *požiar*, *stožiar*, *škapuliar*, *toliar*, *Žiar*, *Ždiar*; *drumbier*, *Đumbier*, *golier*, *halier*, *kosier*, *manier*, *mincier*, *monastier*, *papier*, *pluzgier*, *pranier*, *Predmier*, *pancier*, *špalier*, *tamier*, *zmier*.